

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W NYSIE
SKRYPT NR 5

WIESŁAW SIKORSKI

**ASPIRACJE.
STUDIUM PSYCHOLOGICZNE
I SOCJOPEDAGOGICZNE**

OFICYNA WYDAWNICZA PWSZ W NYSIE
NYSIA 2005

SEKRETARZ OFICYNY:
Tomasz Drewniak

RECENZENT:
Jadwiga Kosowska-Rataj

PROJEKT GRAFICZNY OKŁADKI:
Ryszard Szymończyk

SKŁAD I ŁAMANIE:
Ewa Bernat

KOREKTA I ADJUSTACJA:
Ewa Bernat

© Copyright by Oficyna Wydawnicza PWSZ w Nysie
Nysa 2005

ISBN 83-917110-8-0

OFICYNA WYDAWNICZA PWSZ W NYSIE
48-300 Nysa, ul. Grodzka 19
tel.: (077) 4090855
e-mail: oficyna@pwsz.nysa.pl
<http://www.pwsz.nysa.pl/oficyna>

Wydanie I

Druk i oprawa:
ZPP „Klucz-Druk” sp. z o. o. Kluczbork, ul. Zamkowa 8
tel.: (077) 418 76 73

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział I	
Pojęcie aspiracji w naukach humanistycznych	7
Rozdział II	
Różnorodność uwarunkowań aspiracji	11
Rozdział III	
Kryteria podziału aspiracji	17
Rozdział IV	
Polskie badania nad aspiracjami	28
Rozdział V	
Przygotowanie zawodowe młodzieży a jej aspiracje życiowe	38
Rozdział VI	
Postawy rodzicielskie a aspiracje edukacyjne dzieci	48
Rozdział VII	
Dynamika aspiracji	66
Rozdział VIII	
Zmienność aspiracji adolescentów	76
Rozdział IX	
Nieadekwatność aspiracji u młodzieży szkolnej	84
Rozdział X	
Nieadekwatność aspiracji zawodowych u dorosłych.....	92
Rozdział XI	
Modyfikacja aspiracji jako forma terapii grupowej.....	103

Rozdział XII	
Psychokorekcja zaniżonych aspiracji edukacyjnych uczniów	113
Rozdział XIII	
Struktura aspiracji młodzieży przestępczej	126
Rozdział XIV	
Metody, techniki i narzędzia badawcze stosowane do pomiaru aspiracji	137
Zakończenie	147
Bibliografia	148
Słowniczek	152

WSTĘP

Wśród wielu czynników warunkujących aktywność człowieka niezmiernie ważną rolę pełnią aspiracje. W dużej mierze wynika to z faktu, że są one istotnym składnikiem osobowości. Empirycznie dowiedziono ich ogromny wpływ na wyznaczanie kierunków działania, na różnego rodzaju osiągnięcia (np. szkolne, zawodowe), na wybór przyszłego zawodu, na aktywność społeczną i kulturalną oraz nawiązywane kontakty międzyludzkie. Ponadto są one czynnikiem wyjątkowo silnie różnicującym plany życiowe, doraźne i perspektywiczne zamierzenia, a także aktywność dotyczącą realizacji tych planów i spełniania oczekiwań. Ogółem wyznacza to dużą rolę aspiracjom w procesie kształcenia i wychowania oraz upoważnia do podejmowania badań nad aspiracjami – diagnozowania ich treści, specyficznej siły, uwarunkowań, struktury i dynamiki (zmienności). Jednocześnie poznawanie aspiracji i źródeł ich powstawania bądź zanikania ułatwia planowanie i efektywniejsze programowanie i prowadzenie takich oddziaływań, które sprzyjają formowaniu aspiracji wspomagających rozwój człowieka i zgodnych ze społecznymi oczekiwaniami.

Nic więc dziwnego, że właśnie aspiracjom różnych grup wiekowych i społecznych poświęca się tak wiele uwagi w badaniach i studiach psychologicznych, pedagogicznych i socjologicznych. Wyjątkowe zainteresowanie przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych – psychologów, pedagogów, socjologów, kulturoznawców – zdają się koncentrować wokół planów życiowych, pragnień i dążeń młodych pokoleń. Wynika to zapewne z tego, iż zamierzenia i dążenia młodzieży (realizacja tych oczekiwań) w dużym stopniu wyznaczają kierunek rozwoju społeczeństw, oddziałują na obraz życia społecznego i ekonomicznego, pełnią znaczącą rolę w dzisiejszym i przyszłym funkcjonowaniu jednostek oraz mniejszych i większych grup społecznych.

Aspiracjom, zarówno młodzieży jak i dorosłych, poświęcone jest również niniejsze opracowanie. Traktuje ono o takich zagadnieniach jak: typowe kategorie i poziom aspiracji, główne ich uwarunkowania – psychologiczne, pedagogiczne i środowiskowe, zgodność aspiracji z różnie definiowanymi możliwościami ich realizacji, a także – dynamika aspiracji.

W miarę obszerna analiza teoretycznych zagadnień i danych empirycznych z jednej strony, służy uzasadnieniu wniosków czy interpretacji (formułowanych niejednokrotnie w postaci przypuszczeń, hipotez – trudno bowiem o jednoznaczne wyjaśnienie wielu złożonych zjawisk i procesów, które warunkują kształtowanie się aspiracji), z drugiej zaś – ułatwia odbiorcy możliwość dokonywania analogii z wynikami uzyskanymi przez innych badaczy, a także własnej – nieco szerszej – interpretacji wyników tu przedstawionych. Szersza charakterystyka wyników badań własnych zdaje się być całkowicie zasadna, gdyż badania te dotyczą aspiracji już ukształtowanych, które rozpoczęły się u schyłku XX wieku i trwają nadal.

Treści zawarte w tym skrypcie adresowane są przede wszystkim do studentów uczestniczących w kursach psychologii, pedagogiki, socjologii i dyscyplin pokrewnych. Opracowanie to wykracza też w sposób naturalny poza mury uczelni – ma służyć również osobom profesjonalnie zajmującym się edukowaniem i wychowaniem młodych pokoleń, a także pracującym z ludźmi dorosłymi (np. z bezrobotnymi), jak również i tym, którzy przygotowują się do wykonywania takich profesji w bliższej czy dalszej przyszłości.

Rozdział I

POJĘCIE ASPIRACJI

Psychologiczna i socjologiczna literatura naukowa bogata jest w szereg definicji pojęcia „aspiracje”. Wielu autorów w swoich rozważaniach definicyjnych traktuje pojęcie „**aspiracji**” i „**poziomu aspiracji**” zamiennie. Według "Słownika psychologicznego" pojęcie aspiracji rozumiane jest jako:

- a) „przekonanie o własnych możliwościach, w oparciu, o które człowiek ocenia własne wyniki jako udane lub nieudane",
- b) „stosunek wyników przewidywanych do uzyskania: wysoki poziom aspiracji, gdy człowiek przewiduje o wiele lepsze wyniki niż uzyskuje, niski - gdy odwrotnie, realny - gdy wyniki przewidywane są zbliżone do uzyskiwanych" [6, s. 9].

J. Pieter w „Słowniku psychologicznym” określa aspiracje jako „nadzieje na powodzenie w urzeczywistnieniu określonych zamierzeń lub planów”[42, s.26]. W innych ujęciach słownikowych aspiracje utożsamiane są z pragnieniami, życzeniami, dążeniami albo ze wszystkimi tymi pojęciami razem.

J.D. Frank definiuje poziom aspiracji jako „poziom wykonywania czynności, który pragnie osiągnąć osobnik znający poprzednio poziom wykonywania czynności" [57, s. 114].

W ujęciu P. Fraisse'a [8, s. 232] „poziom aspiracji jest to spodziewany z góry przez daną osobę wynik własnej czynności”. Natomiast według D. Krecha i R. S. Crutchfielda poziom aspiracji to „poziom wykonania przyjmowany przez daną osobę w określonej formie aktywności ukierunkowanej na cel” [57, s. 114-115]. Cytowane definicje psychologiczne określają poziom aspiracji jako spodziewany poziom wykonywania określonej czynności. Autorzy tych definicji łączą poziom aspiracji z zamiarem osiągnięcia określonego celu w określony sposób, w określonym czasie, z wkładem określonego wysiłku, na określonym poziomie wykonania.

Kolejna grupa definicji psychologicznych traktuje poziom aspiracji jako cel działania. Zdaniem E. R. Hilgarda [12, s. 985] poziom aspiracji „to cel, który jednostka stawia przed sobą jako coś, co spodziewa się osiągnąć lub stara się osiągnąć. Osiągnięcie tego celu uważa ona za sukces, niepowodzenie za porażkę”. H. Heckenhausen stwierdza, że poziom aspiracji to „absolutna wysokość celu przy wykonywaniu określonego zadania” [57, s. 116].

Interesujące wydaje się ujęcie zagadnień związanych z aspiracjami przez Z. Skornego. Przyjmuje on podział celów działania za W. Szewczukiem, proponując wyodrębnienie dwóch rodzajów poziomu aspiracji: **aktuali-**

styczny (cel doraźny) i **perspektywiczny** (cel życiowy). Wyróżnia również „**działaniowy**” i „**życzeniowy**” poziom aspiracji na podstawie istnienia celu działania i celu idealnego. Pierwszy z nich dotyczy zamierzeń, przewidywań, postanowień, które poparte są właściwymi działaniami umożliwiającymi osiągnięcie zamierzonego celu. Drugi z nich wiąże się z pragnieniami, życzeniami, marzeniami, których działanie nie doprowadza do osiągnięcia celu [55].

Wskaźnikiem określonego poziomu aspiracji może być nie tylko sytuacja eksperymentalna, ale określony sposób stawiania pytań osobom badanym. W węższym znaczeniu, odpowiadającym rozumienia tego pojęcia w badaniach eksperymentalnych, „poziom aspiracji należałoby określić jako zwerbalizowane zamierzenie, dotyczące poziomu wykonania zadania o określonym, zawartym w nim stopniu trudności: zadanie to jest wykonywane w bliskiej przyszłości, zaś wybór go przyjmuje formę wyboru wielostopniowego. Zgodnie z omówioną terminologią byłby to poziom aspiracji działaniowy, aktualistyczny, połączony z wyborem wielostopniowym dokonywanym w obiektywnie istniejącej skali trudności” [57, s. 128].

W szerszym znaczeniu tego pojęcia, o poziomie aspiracji można mówić w sytuacji, gdy określony osobnik dokonuje wyboru zadania o określonym stopniu trudności. Wybór ten dokonywany może być w odniesieniu do zamierzeń (działaniowy poziom aspiracji), pragnień (życzeniowy poziom aspiracji) a także dotyczyć bliższych lub dalszych celów działania - aktualistyczny i perspektywiczny poziom aspiracji. Wybór ten może przyjmować formę wyboru wielostopniowego lub alternatywnego.

Wybrane definicje psychologiczne dotyczące aspiracji pozwalają sądzić, że zostały one konstruowane głównie na podstawie badań eksperymentalnych. Z tych względów cenne wydaje się dokonanie wielu uściśleń terminologicznych przez Z. Skornego, pozwalających na stosowanie tego pojęcia w naukach społecznych.

W. Szewczuk [66, s. 90] twierdzi z kolei, że: „Dążenie człowieka do zajęcia swoim działaniem możliwie najlepszego miejsca w skali wartości nazywamy ambicją lub aspiracją”. Definicja W. Szewczuka, chociaż dość szeroka, wiąże aspiracje z systemem wartości jednostki, a co za tym idzie - z wartościami funkcjonującymi na określonym etapie rozwoju społeczeństwa. Poziom aspiracji, zdaniem autora, uzależniony jest od rangi podjętego działania na skali wartości. Na zagadnienie aspiracji należy spojrzeć zatem nieco szerzej, przez pryzmat związku jednostki ze światem zewnętrznym i społeczeństwem.

Odmienność podejścia metodologicznego do badanych zjawisk przez psychologów i socjologów powoduje różne rozumienie terminów „aspiracje” czy też „poziom aspiracji”. Wielu socjologów buduje swe definicje,

używając określeń psychologicznych bądź bezpośrednio z nich korzysta. A. Sokołowska [59, s. 3] posługuje się pojęciem „perspektywy życiowej”, które określa jako „widoki na przyszłość z pozycji obiektywnych i subiektywnych warunków życia jednostki”. Za aspiracje zaś uważa pragnienia dotyczące osobistej przyszłości jednostki. M. Trawińska [89, s. 288] używa terminu „aspiracja” w znaczeniu takiego stanu emocjonalnego, któremu towarzyszyły wyobrażenia jakiegoś osiągnięcia zaspokajającego różne potrzeby”. Podkreśla również, że przedmiotem aspiracji są określone wartości (np. zawód, majątek). Motywem osiągnięcia jest w tym wypadku chęć posiadania określonej wartości. Według B. Gołębiowskiego [10, s. 85] „aspiracje” to dominujące potrzeby, dążenia i zainteresowania jednostki lub grupy, dlatego są one przedmiotem silnej motywacji związanej z zamiarem realizacji, co nie znaczy, że muszą być realizowane. Autor ten dokonuje analizy „pojęcia aspiracji w wymiarze interakcji międzyludzkich, kontaktów i działania społecznego, które stanowią podstawę życia społecznego. Jednostki są przedmiotem i podmiotem tych sytuacji i zdaniem autora „aspirują do osiągnięcia celów, wartości, są w działaniu aspirantami, a najczęściej jednym i drugim”. Pseudoaspiracjami nazywa B. Gołębiowski marzenia, fantazje, które nie prowadzą w konsekwencji do przyjęcia realnych podstaw działania, chociaż mogą one wpływać pośrednio na realne zachowania jednostki. Odnośnie do realizacji aspiracji autor podkreśla, że ich zaspokojenie dokonuje się w określonym czasie i warunkach, poprzez działanie własne lub innych ludzi bądź jednocześnie własne i innych.

A. Janowski [16, s. 32] proponuje aspiracjami nazywać w miarę trwałe i silne życzenia jednostki związane z właściwościami lub stanami, jakim ma się charakteryzować przyszłe życie jednostki, oraz obiekty, jakie w tym życiu będzie chciała uzyskać. Podkreślić należy, że autor w definicji nie ogranicza się tylko do rzeczy i spraw dostępnych społeczności, ale w zakres definicji włącza również niektóre przeświadczenia o pożądanym przez jednostkę stanie (nawet, jeśli te stany nie są przez jednostkę jasno sprecyzowane). Autor zakłada również, że pierwotne wobec aspiracji są motyw i życzenie. Stały wpływ na aspiracje mają wartości, postawy, oczekiwania związane z realiami, jakie mogą nastąpić, oraz poziom aspiracji (traktowany jako identyczny z potrzebą jej osiągnięcia). Wtórny w stosunku do aspiracji są dążenia, ale z kolei wpływają na orientację życiową jednostki.

Przedstawione definicje wskazują na brak jednomyślności w rozumieniu pojęcia aspiracji. Przez socjologów aspiracje rozumiane są najczęściej jako zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów-wartości, które jednostka akceptuje i które wpływają na jej plany życiowe. W literaturze naukowej trudno znaleźć pedagogiczne określenie pojęcia aspiracji, ale wydaje się, że podejście do tego problemu przez pedagogów winno uwzględniać zarówno

aspekty psychologiczne, jak i socjologiczne w celu planowania i sterowania aspiracjami społecznie użytecznymi. Chodzi tu nie tylko o formułowanie definicji pojęciowych, ale również, i przede wszystkim, o uwarunkowania psychologiczne i socjologiczne aspiracji i ich poziomu.

S. Kowalski [21, s. 355] przez poziom aspiracji rozumie „podejmowanie na przyszłość celów według hierarchii wartości, równych, wyższych albo niższych w porównaniu z osiągnięciami w przyszłości”. Trzeba jednak, jak się wydaje, zgodzić się z mierzaniem poziomu aspiracji tylko miarą indywidualnych osiągnięć (tak charakterystycznych dla ujęć psychologicznych) w oderwaniu od hierarchii wartości społecznych. Wydaje się, że tylko w konfrontacji ze społeczeństwem (w sensie aprobowania i preferowania pewnych wartości) jednostka może określić swój poziom aspiracji w różnych dziedzinach życia społecznego.

Podsumowując podkreślić należy, że z jednej strony dostrzec można dążenia do takiego definiowania aspiracji, które typowe jest dla poszczególnych nauk, z drugiej zaś - wysiłki badaczy zmierzają do ogarnięcia wielu ujęć aspiracji i określenia w miarę wielostronnego obrazu aspiracji - zarówno ich swoistej natury, jak i obiektów, jak też wreszcie uwarunkowań.

Pytania kontrolne:

1. Jakie są charakterystyczne wyróżniki wysokiego, realnego i niskiego poziomu aspiracji?
2. Jaka jest zasadnicza różnica między aspiracjami aktualistycznymi a perspektywicznymi?
3. Jak jest definiowany poziom aspiracji w węższym znaczeniu?
4. Na czym polega odmiennosc metodologiczna w badaniach aspiracji prowadzonych przez psychologów i socjologów?
5. Jakie są główne różnice w definiowaniu aspiracji przez psychologów, socjologów i pedagogów?

Rozdział II

RÓŻNORODNOŚĆ UWARUNKOWAŃ ASPIRACJI

Aspiracje powstają i kształtują się w ścisłej zależności od różnorodnych czynników. Czynniki owe nie często są uświadamiane przez ludzi. Również powiązania rozmaitych uwarunkowań są zróżnicowane. Mimo tych trudności znane są niektóre determinanty aspiracji, niektóre prawidłowości występujące w procesie ich kształtowania. Determinanty kształtowania się poziomu aspiracji są natury **osobowościowej, środowiskowej i pedagogicznej.**

Uwarunkowania psychologiczne

W literaturze naukowej zajmującej się problemem aspiracji określa się istotność **procesu motywacyjnego** w „aspirowaniu”. Na związek aspiracji z procesami wskazali między innymi K. Krech i R.S. Grutchfield. Podkreślali oni, że w tej sytuacji występują dwie biegunowo różne tendencje do uzyskania wysokiego poziomu wykonania zadania, albo dominacji obawy przed niepowodzeniem, albo powodującej brak podejmowania zadań zbyt trudnych na rzecz zbyt łatwych [54, s. 32-33].

Wielu autorów uzasadnia tezę wpływu **frustracji** na powodzenia i niepowodzenia. Tendencje motywacyjne związane z problemem aspiracji opisane zostały przez J.W. Atkinsona i N.T. Feathera i określone mianem **motywacji osiągnięć i motywacji unikania**. „Zgodnie z założeniami wypracowanej przez nich teorii u osobników wykazujących dominującą motywację osiągnięć poziom aspiracji jest dostosowany do ich możliwości i zazwyczaj nieznacznie tylko przekracza dotychczasowy poziom osiągnięć w działaniu. Osoby wykazujące dominującą motywację unikania przejawiają natomiast poziom aspiracji znacznie podwyższony lub obniżony w stosunku do możliwości” [54, s. 32-33]. Tezę tę potwierdziły badania D.C. McClelland (1953), G.H. Litwina (1966), C.H. Mahone (1960) i innych [54, s. 33]. J.W. Atkinson wyróżnił dwa typy osobowości:

1. charakteryzujące się przewagą motywu osiągnięcia
  2. oraz charakteryzujące się przewagą motywu unikania,
- a także wskazał na wymienione już zależności [27, s. 160].

W psychologii proces motywacyjny „rozumiany jest jako proces pełniący funkcję sterowania czynnościami, tak aby doprowadzić do osiągnięcia określonego wyniku. Wynikiem może być zmiana zewnętrznego stanu rzeczy jak również zmiana w samym sobie czy też własnego położenia. Wynik, którego osobnik jest świadomy, określa się mianem celu. Dla powstania procesu motywacyjnego muszą być spełnione dwa podstawowe warunki:

wynik musi być przez osobnika oceniany jako użyteczny, osobnik musi być przeświadczony, że wynik da się w danych warunkach osiągnąć z prawdopodobieństwem wyższym od zera. Jeżeli użyteczność bądź prawdopodobieństwo jest równe zeru, to i motywacja jest równa zeru " [68, s. 579].

S. Kowalski wskazuje na przydatność koncepcji **socjopsychologicznej układu motywacyjnego** do określenia stosunku między pojęciem aspiracji, a motywacji. Przez układ motywacyjny rozumie całość kolejnych zachowań ukierunkowanych przez wspólny i względnie trwałe motyw na osiągnięcie określonego celu. W tego typu układzie motywacyjnym wyróżnia się następujące komponenty: **percepcję, myślenie, emocje**, połączone w pewną całość na zasadzie motywu. Określony układ motywacyjny trwa od zadziałania motywu aż do osiągnięcia celu, po czym następuje pojawienie się innego układu motywacyjnego. Wymienione komponenty zmieniają się zależnie od zbliżania się bądź oddalania od osiągnięcia zamierzonego celu. S. Kowalski [21, s.20] zakłada, że koncepcja ta „pozwała badać społeczne interakcje w kategoriach całościowo ujętych działań ukierunkowanych na cel”.

Badania prowadzone w zakresie **psychologii eksperymentalnej** w latach 30. i 40. przez psychologów amerykańskich: J.D. Franka, L. Festingera, R. Goulda, F. Hoppe, M. Juckant, K. Lewina i innych dowiodły, iż jednym z czynników kształtujących poziom aspiracji są **sukcesy i niepowodzenia** doświadczane uprzednio przez jednostkę. Sukcesy wpływają podwyższająco, a niepowodzenia obniżająco na poziom aspiracji. Wychodząc z założenia, że „przesłanką każdego działania jest oczekiwanie, że cel zostanie osiągnięty" [46, s.78], spełnienie oczekiwań co do poziomu wykonania pozwala określić wynik jako sukces, ich niespełnienie zaś - jako niepowodzenie. Poziom wykonania danej czynności związany jest bądź z opinią innych ludzi (np. nauczyciela), bądź z samooceną dotyczącą wcześniejszego poziomu wykonania danej czynności.

Na poziom aspiracji wpływają również **mechanizmy obronne** powstałe na tle doznanych uprzednio niepowodzeń. Umożliwiają one jednostce utrzymanie określonego poziomu aspiracji poprzez skuteczne przystosowanie się do określonych sytuacji, modyfikując ten poziom w zależności od doznanych uprzednio sukcesów i niepowodzeń [53].

Na kształtowanie się poziomu aspiracji wpływa **samoocena**. Wysoka samoocena jest czynnikiem sprzyjającym **wysokiemu poziomowi aspiracji** i odwrotnie: niska samoocena prowadzi do kształtowania się **niskiego poziomu aspiracji**. Prawidłowość ta występuje przy różnych rodzajach samooceny i różnych rodzajach aspiracji [55].

W procesie kształtowania się samooceny aspiracji ważną rolę odgrywa **obraz własnej osoby**. Obraz ten powstaje niejako w wyniku własnych doświadczeń oraz opinii, sądów formułowanych o danej osobie przez innych ludzi [13].

Aspiracje - i w jakimś sensie samoocena - determinowane są przez wiele cech indywidualnych, np.:

- **warunki fizyczne** (wygląd, sprawność fizyczna, stan zdrowia itp.)
- **psychiczne cechy osobowości** (zdolności ogólne i kierunkowe, temperament, cechy wolicjonalne, emocje).

Na przykład wysoki poziom **inteligencji** sprzyja realistycznym nastawieniom na różne cele życiowe, samoocenie (a w konsekwencji często i aspiracjom) adekwatnej do możliwości intelektualnych [37]. Z kolei wysoki poziom **neurotyczności**, silna lękliwość obniżają samoocenę i wpływają na aspiracje, powodując niedoceniając własnych możliwości [19].

Uwarunkowania socjologiczne aspiracji

Poza wymienionymi, głównymi czynnikami psychologicznymi wpływającymi na kształtowanie się poziomu aspiracji, istnieje wiele determinantów natury społecznej: rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, środki masowej informacji. Podstawowe znaczenie dla formowania się aspiracji i ich poziomu ma niewątpliwie **rodzina**. Oddziaływanie to ma charakter **wieloczynnikowy**. Szereg badań potwierdziło wpływ takich czynników, jak: pochodzenie społeczne, wykształcenie i zawód rodziców, materialne warunki życia. W rodzinie dziecko zdobywa pierwsze wzorce postępowania, zapoznaje się z obowiązującymi normami społecznymi. Rodzice dokonują ocen innych ludzi, stosując własne kryteria, wydają sądy i opinie, w podobny sposób młodzież ocenia innych, przyjmując kryteria oceny rodziców za własne. W toku wychowania rodzice bezpośrednio próbują kształtować aspiracje swych dzieci, często przenosząc na nie własne ambicje i aspiracje. Nie bez znaczenia są aspiracje własne rodziców, sposoby ich realizacji, które są wzorem dla ich dzieci [44].

Grupy rówieśnicze skupiają jednostki w różnych fazach rozwojowych, w każdej z faz mają nieco inne znaczenie dla jednostki. **Grupy nieformalne** mają istotny wpływ na proces uspołecznienia. Grupy te w dominujący sposób wpływają na niektóre elementy wchodzące w skład aspiracji. Gdy aspiracje jednostki są przez grupę akceptowane, to grupa może udzielić jednostce poważnego wsparcia, a działać niekorzystnie, jeśli aspiracji jednostki nie akceptuje. Wydaje się, że realność aspiracji jednostki zależy od doświadczeń funkcjonowania w grupie, tj. od tego, jak bardzo życie i działanie w tej grupie wyzwoliły w jednostce przekonanie, że może ona skutecznie kierować swoimi losami, a także mieć wpływ na innych [16].

Normy grupowe oddziałujące na aspiracje członków grupy, zależą od wielu czynników środowiskowych - związanych z rodziną, środowiskiem terytorialnym czy środowiskiem lokalnym [55]. Niekiedy grupa określając własny standard tworzy sztuczne normy, oderwane od szerszej rzeczywistości społecznej, które narzuca jednostkom i dąży do zmiany zachowania tych jednostek [32].

Kolejnym istotnym czynnikiem kształtującym aspiracje jest **szkoła**, która realizując swą funkcję **wychowawczą i socjalizacyjną**, wpływa na aspiracje nie tylko poprzez określone treści nauczania, ale również poprzez wychowawcze interakcje nauczyciela i ucznia. Szkoła jest jednak miejscem funkcjonowania grup rówieśniczych, a preferowane przez nie wartości i aspiracje nie zawsze są zbieżne z intencjami szkoły w tym względzie.

Pokażny jest materiał wykazujący zależności między aspiracjami i środowiskiem lokalnym, w którym żyje człowiek oraz między aspiracjami i typem miejsca zamieszkania (wraz z czynnikami występującymi w miejscu zamieszkania).

Wyraźnie zauważalny jest wpływ zamieszkania w środowisku miejskim lub wiejskim na rodzaj, poziom i strukturę aspiracji [27]. Zróżnicowanie aspiracji widoczne jest u młodzieży i ludzi dorosłych, jak również u dzieci z różnych wsi - zlokalizowanych np. w regionach uprzemysłowionych, obecnie uprzemysławianych, czy w regionach typowo rolniczych [24].

Wśród czynników środowiskowych coraz większe znaczenie odgrywają szeroko rozumiane **uwarunkowania kulturowe**, a więc wzorce kulturowe propagowane w społeczeństwie, tradycje, udział w oświacie i kulturze itp. [35]. Szczególną rolę - nie zawsze pozytywną - spełniają w tym przypadku środki masowego przekazu, a wśród nich telewizja.

Uwarunkowania pedagogiczne

Na terenie szkoły mają miejsce szczególnie ważne i zarazem intensywne zjawiska oraz procesy wychowawcze. Uczniowie poddawani są tam ocenianiu, nabywają spore doświadczenia w zakresie własnych możliwości intelektualnych i innych, przeżywają sukcesy i niepowodzenia. Jednocześnie poddawani są oddziaływaniom grupy rówieśniczej, a także celowym oddziaływaniom nauczycieli. Muszą modyfikować swoje dążenia, wybierać normy grupowe i dokonywać wyboru różnych wartości (czynić to jawnie lub w sposób ukryty), przeżywać konflikty wyboru między własnymi pragnieniami i dążeniami wyrażanymi i akceptowanymi przez rówieśników i nauczycieli.

Istotne znaczenie w formowaniu aspiracji ma grupa czynników socjologicznych i pedagogicznych związanych z rodzajem szkoły oraz **atmosferą wychowawczą**. W pewnej części są to czynniki natury środowiskowej dotyczące funkcjonowania różnorodnych grup społecznych, a w pewnej części - czynniki te są celowo kształtowane, aby modyfikować **osobowość** wychowanków. Szkoła poprzez systematyczną działalność dydaktyczno-wychowawczą, zmierza do przekazania młodzieży norm uznanych za wartościowe społecznie i społecznie akceptowanych. Pomaga zatem w dokonywaniu właściwych wyborów, wskazuje wizje wartościowego życia, prezentuje godne upowszechniania wartości i cele życiowe. W tym rozumieniu programy wychowawcze i działalność wychowawcza są czynnikami pedagogicznymi, które warunkują także aspiracje.

Traktując w ten sposób pedagogiczne uwarunkowania aspiracji wyszczególnić należy poziom pracy oświatowej szkół i innych placówek edukacyjnych czy grup prowadzących celową działalność dydaktyczno-wychowawczą. Jak przekonują o tym przykłady z praktyki szkolnej, poprawnie realizowana praca wychowawcza może sprzyjać zarówno formowaniu silnych aspiracji jak i ich realizacji.

Dla prawidłowej działalności wychowawczej konieczne jest posiadanie wiedzy o dążeniach uczniów, o zmianach zachodzących w tych dążeniach i pragnieniach. W oparciu o ich obraz możliwe jest opracowanie form oddziaływania pedagogicznego, które sprzyjać ma osiągnięciu zamierzonych wyników [16].

Czynnikami różnicującymi aspiracje są m.in. typ szkoły (np. szkoły zasadnicze, licea zawodowe, licea ogólnokształcące), a również łatwość lub trudność dostępu do szkoły (sieć szkół, możliwość dotarcia do szkoły, oddalenie szkoły od miejsca zamieszkania).

Pod wpływem stylu pracy wychowawców i nauczycieli, poziomu wymagań stawianych uczniom, sposobu oceniania postępów w nauce kształtują się motywacje, postawy i aspiracje.

Reasumując należy stwierdzić, że istnieje ścisły związek wpływu czynników:

- **psychologicznych**
- **środowiskowych**
- **wychowawczych**

na kształtowanie się aspiracji i ich poziomu. Dokonana analiza i podział na psychologiczne, socjologiczne i pedagogiczne czynniki formujące aspiracje jest podziałem sztucznym, trudno bowiem zbadać, który z czynników ma decydujące znaczenie w kształtowaniu aspiracji. Ponadto w toku życia jed-

nostki rola i znaczenie poszczególnych czynników ulegają zmianie. Wymienione determinanty kształtowania się aspiracji młodzieży są elementami środowiska wychowawczego.

Pytania kontrolne:

1. Jaki istnieje związek aspiracji z procesami motywacyjnymi?
2. W jakiej mierze sukcesy i niepowodzenia życiowe warunkują poziom aspiracji?
3. Czy samoocena wpływa na kształtowanie się aspiracji?
4. Jakie cechy indywidualne różnicują aspiracje?
5. Jakie czynniki socjologiczne wpływają na formułowanie aspiracji?
6. Gdzie źródeł formowania się aspiracji poszukuje pedagogika?

Rozdział III

KRYTERIA PODZIAŁU ASPIRACJI

W literaturze przedmiotu zawarta jest duża różnorodność klasyfikacyjna rodzajów aspiracji, które są uzależnione od ich poziomu, przedziału czasowego potrzebnego do ich realizacji, nastawienia do posiadanych możliwości.

Kryterium podziału aspiracji i ich rodzaje pokazuje niżej zamieszczona tabela:

Tabela 1. Główne rodzaje aspiracji [55, s. 24]

Kryterium podziału	Rodzaje aspiracji
Poziom aspiracji	Wysokie - niskie
Relacja do możliwości	Zawyżone - adekwatne - zaniżone
Związek z działaniem	Działaniowe - życzeniowe
Okres realizacji	Aktualistycznie - perspektywiczne
Ruchliwość	Duża ruchliwość - mała ruchliwość
Związek ze świadomością	Uświadomione - latentne
Przedmiot	Ukierunkowane na stan - - ukierunkowane na przedmiot
Treść	Ludyczne - edukacyjne - zawodowo - społeczne - kierownicze i inne

W dalszej części skryptu zostaną opisane poszczególne rodzaje aspiracji z uwzględnieniem kryteriów podziału [55, s. 24-38]. Mówiąc o aspiracjach ze względu na **poziom** należałoby porównać je z odpowiednim układem odniesienia. Mogą nim być przeciętne osiągnięcia danej jednostki, czy też poprzednie osiągnięcia danej grupy.

M. Łoś [27, s. 36] uważa, że „w socjologii mówi się o wysokich i niskich aspiracjach, porównując je z aspiracjami przeciętnymi dla danego stanowiska, grupy lub kategorii społecznej czy też standardami ogólnie przyjętymi. W psychologii zaś wysokie lub niskie aspiracje utożsamia się ze stosunkiem aspiracji danego osobnika do jego możliwości lub osiągnięć”.

Wysoki i niski poziom aspiracji występuje w różnych sytuacjach życiowych, które związane są z wykonywaniem różnych czynności zawodowych lub szkolnych.

Na przykład, wyższy poziom aspiracji będzie u ucznia, który zamierza otrzymywać bardzo dobre oceny czy u pianisty, który dąży do osiągnięcia wysokiego poziomu wykonawczego.

Z kolei niski poziom aspiracji objawia uczeń, któremu nie zależy na uzyskiwaniu wysokich wyników w nauce lub muzyk zadowolający się tylko względnie, poprawnym wykonaniem utworu muzycznego.

Mając na względzie kryterium **relacji aspiracji** do posiadanych możliwości można wyróżnić **aspiracje zawyżone, realistyczne** oraz **zaniżone**.

Aspiracje zawyżone uwidaczniają się w próbach realizacji zadań, których wykonanie przerasta umiejętności danej jednostki, w wyniku czego okazują się one niewykonalne. Aspiracje realistyczne przejawiają się w podejmowaniu czynności, które dana jednostka jest w stanie wykonać, chociaż wymagają one pokonania wielu niełatwych przeszkód. Aspiracjom zaniżonym przypisywane są natomiast czynności bardzo łatwe, których realizacja jest poniżej możliwości danej jednostki [53].

Kolejnym kryterium podziału jest związek aspiracji z działaniem. W oparciu o tę zależność można wyróżnić aspiracje życzeniowe i działaniaowe. Takie ujęcie aspiracji zasadza się na rozróżnieniu celów idealnych i celów działania. Cel idealny to wynik, jaki dana jednostka pragnie uzyskać. Ponieważ jednak jest ona świadoma tego, że uzyskanie wyniku przekracza jej możliwości, dlatego wybiera inny, realny cel działania, który ma zamiar zrealizować.

Aspiracje życzeniowe nastawione są na cele idealne i mają swoje odbicie w świadomości w formie marzeń, pragnień dotyczących pożądanego rezultatu. Tym aspiracjom nie towarzyszy działanie zmierzające do uzyskania odpowiadającego im celu, z tego też względu o ich występowaniu wiemy tylko w oparciu o wypowiedzi danej jednostki.

Można uznać, że życzenia i pragnienia są formą aspiracji, budzą natomiast wątpliwości, czy także marzenia mogą pełnić tę funkcję. Zdaniem A. Janowskiego „marzenia mogą być włączone w ramy aspiracji tylko wówczas, gdy są one choćby w minimalnym stopniu skonfrontowane z oczekiwaniami, co do przebiegu i zachowania się licznych czynników zewnętrznych, które są niezależne od jednostki, lecz mają wpływ na realizację jego planów. W tym znaczeniu można mówić, że aspiracje są rezultatem połączenia (a częściowo zapewne zredukowania) własnych marzeń jednostki i jej fantazji dotyczących przyszłego losu z oczekiwaniami dotyczącymi wpływu obiektywnych warunków otaczających jednostkę” [16, s. 33].

Aspiracje działania to dążenia lub zamierzenia związane z osiągnięciem pewnego wyniku działania. Pełnią one rolę stymulatora pobudzającego rozpoczęcie pewnej formy aktywności. Istotną rolę odgrywają w nich procesy poznawcze przyjmujące postać oceny swych możliwości, przewidywania skutków planowanego działania, rozważań dotyczących najbardziej skutecznej metody postępowania.

Jeżeli aspiracje życzeniowe i działania są ukształtowane na pewnym poziomie i są wymierne to mogą być ujęte liczbowo. W tym przypadku możemy mówić o życzeniowym i działaniowym poziomie aspiracji. Poziom aspiracji życzeniowy przewyższa z reguły poziom aspiracji działaniowy. Wynik, który dana jednostka pragnie uzyskać, jest przeważnie wyższy niż wynik, który pragnie ona osiągnąć mając na uwadze swe realne możliwości.

Analogiczne różnice mają miejsce w rzeczywistych zdarzeniach życiowych. I tak np. szachista chciałby zostać mistrzem Europy w uprawianej dyscyplinie sportu, ale nie jest w stanie tego uzyskać. Jego działaniowy poziom aspiracji może być dużo niższy, a mianowicie może on założyć zajęcie jednego z czołowych miejsc w turnieju, w którym uczestniczą szachiści reprezentujący niski poziom.

Pomiędzy życzeniowym a działaniowym poziomem aspiracji może istnieć różna zależność. Im te zależności i różnice są większe, tym większa jest rozbieżność występująca między nimi.

W badaniach eksperymentalnych rzetelnym wskaźnikiem życzeniowego i działaniowego poziomu aspiracji są odpowiedzi osób badanych na pytania związane z poziomem realizacji pewnych czynności. Wskaźnikami życzeniowego poziomu aspiracji są odpowiedzi na pytanie: „*Jaki wynik chciałbyś osiągnąć?*”. Aby poznać działaniowy poziom aspiracji, pytamy z kolei: „*Jaki rezultat zamierzasz osiągnąć?*”.

Miernikami życzeniowego i działaniowego poziomu aspiracji mogą być również wypowiedzi występujące spontanicznie w różnorodnych sytuacjach życiowych. O życzeniowym poziomie aspiracji świadczą takie stwierdzenia: *Chciałbym być dobrym mechanikiem, Pragnąłbym kiedyś studiować medycynę, Marzę o posiadaniu własnego domku jednorodzinnego*. Wskaźnikiem działaniowego poziomu aspiracji są natomiast wypowiedzi: *Zamierzam naprawić telewizor, W konkursie chcę zająć wysoką lokatę, Zamierzam systematycznie uprawiać jogging*.

Działaniowy poziom aspiracji da się również określić w oparciu o fakty występujące w zachowaniu danej jednostki. Fakty te można stwierdzić obserwując zachowanie się oraz ustalając na tej podstawie cel działania.

Według niektórych autorów źródłem tworzenia się aspiracji są potrzeby. Owe potrzeby uwidaczniają się w życzeniach stanowiących jednorazowy, krótkotrwały stan chęci jej zaspokojenia, a życzenia utrwalone, skonkretyzowane i ukierunkowane na założony cel stają się aspiracjami. Powyższy mechanizm tworzenia się aspiracji można pokazać za pomocą schematu [55, s. 31]:

POTRZEBA > ŻYCZENIE > ASPIRACJE

Rozróżniając aspiracje życzeniowe i działaniowe można powiedzieć, że potrzeby kształtują aspiracje życzeniowe. Po ich utrwaleniu, i skonkretyzowaniu stają się one aspiracjami działanowymi mobilizującymi do określonego działania.

Ze względu na **okres realizacji** można wyróżnić **aspiracje aktualistyczne** i **perspektywiczne**. Aspiracje aktualistyczne to zamierzenia lub pragnienia realizowane w bliskiej przyszłości. Ten rodzaj aspiracji jest także określany jako **aspiracje doraźne**. Aspiracje aktualistyczne mogą być przedmiotem badań eksperymentalnych, w których jednostki badane określają swe zamierzenia lub pragnienia dotyczące zadań, które mają być zrealizowane w bliskiej przyszłości. Przykładem takich badań jest eksperyment stosowany w badaniach poziomu aspiracji, w którym jednostka badana po wykonaniu rzutu lotką w tarczę oraz poznaniu jego rezultatu określa swe zamierzenia lub pragnienia związane z uzyskaniem kolejnego wyniku.

Aspiracje perspektywiczne to z kolei zamierzenia lub pragnienia dotyczące wyników przyszłego działania, które określa się także mianem osiągnięć. W przypadku ich ilościowego zróżnicowania mamy do czynienia z poziomem osiągnięć. Aspiracje perspektywiczne mogą dotyczyć poziomu wyników uczenia, działalności naukowej, zawodowej, kulturalnej, sportowej, społecznej. Osiągnięcie związanych z tymi celów wymaga dłuższego okresu, który może trwać wiele miesięcy, lat, a nawet całe życie.

Aspiracje perspektywiczne są elementem planu życiowego danej jednostki. Wytyczają one kierunek jej aktywności na dłuższy czas oraz spełniają nadrzędną funkcję wobec aktualnie wykonywanych czynności.

Aspiracje perspektywiczne łączą się z „orientacją życiową” przejawianą przez daną jednostkę. Zgodnie z określeniem podanym przez A. Janowskiego „pewien układ aspiracji i dążeń jednostki możemy nazwać charakterystyczną dla niej orientacją życiową. Przy badaniu o charakterze masowym najprawdopodobniej można by wyodrębnić kilka czy kilkanaście typowych dla danej populacji orientacji życiowych (...). Potoczne określenia w rodzaju „preferowany styl życia”, „model życia”, „wzór sukcesu”, „wzorzec kariery” są znaczeniowo najbardziej zbliżone do interesującej nas tutaj „orientacji życiowej” [16, s. 33].

W zakresie aspiracji perspektywistycznych można wyszczególnić aspiracje o różnej **ruchliwości poziomej** lub **pionowej**. Kryterium podziału stanowi tu ilość i jakość pożądaných lub zamierzonych zmian w stosunku do aktualnego stanu.

Pozioma ruchliwość aspiracji określona jest przez istotność zmian związanych z miejscem zamieszkania, miejscem odbywania nauki lub studiów, miejscem zatrudnienia. Brakiem poziomej ruchliwości aspiracji charakteryzuje się jednostka, która w różnorodnych dziedzinach nie zamierza ani też nie pragnie dokonywać żadnych zmian.

Ruchliwość pionowa aspiracji zależna jest z kolei od wielkości zamierzonych lub pożądaných zmian w hierarchii społecznej, prestiżu zawodowym albo osiągnięć w ustalonej formie działania. Dużą ruchliwość pionową aspiracji objawia początkujący pianista, który zamierza w przyszłości wygrać konkurs o światowej randze.

Ze względu na **zależności aspiracji** i świadomości można wyróżnić aspiracje uświadomione oraz **latentne**. Aspiracje uświadomione dotyczą celów, które dana jednostka pragnie lub zamierza zrealizować. Mogą one być wyrażone w formie odpowiedzi na bezpośrednie pytania dotyczące jej pragnień lub zamierzeń.

Z kolei aspiracje latentne nie są uświadamiane i z tego powodu nie można ich poznać pytając daną jednostkę, co pragnie lub zamierza osiągnąć. O ich istnieniu możemy przekonać się w oparciu o wypowiedzi dotyczące celów, ideałów, uznawanych wartości. Ważnym czynnikiem ułatwiającym rozpoznanie aspiracji latentnych może być analiza mitów, symboli oraz pewnych charakterystycznych sposobów zachowania się.

Ze **względu na przedmiot** można wyszczególnić **aspiracje ukierunkowane na osiągnięcie określonego stanu lub przedmiotu**. Przykładem aspiracji ukierunkowanych na osiągnięcie stanu jest dążenie lub pragnienie uzyskania wysokich kwalifikacji zawodowych, założenie rodziny. Aspiracjami ukierunkowanymi na osiągnięcie pewnego przedmiotu jest natomiast pragnienie lub dążenie do posiadania własnego domu, samochodu lub innej rzeczy.

Kryterium kolejnego podziału może być **treść aspiracji**. Podział aspiracji ze względu na treść jest pomocne przy ich badaniu mającym ułatwić poznanie aspiracji występujących w kolejnych etapach życia. Podstawową formą aktywności dziecka jest zabawa. Aspiracje związane z uczestnictwem w zabawie możemy nazwać **aspiracjami ludycznymi**. Charakterystyczne dla nich są pragnienia i dążenia dotyczące samego uczestnictwa w zabawie, pełnienia w niej pewnych ról, uzyskiwania wyników, posiadanie ulubionych zabawek. Taki rodzaj aspiracji ma miejsce także u mło-

dzieży, a dotyczą uczestnictwa w dyskotekach, wycieczkach szkolnych, oglądaniu interesujących filmów lub spektakli teatralnych.

U uczącej się młodzieży występują aspiracje odnoszące się do wyników uczenia się. S. Kowalski określa je mianem **aspiracji szkolnych**. W jego rozumieniu aspiracje szkolne to „chęć osiągnięcia wyobrażonego sobie dalekosiężnego sukcesu szkolnego jako ocenianego w danej kulturze lub subkulturze życiowo ważnego celu” [21, s. 355].

Obok aspiracji związanych z wynikami w nauce u młodzieży występują także aspiracje dotyczące przyszłej nauki, można je nazwać **aspiracjami edukacyjnymi**. Odnoszą się one do poziomu wykształcenia, jaki dana jednostka pragnie lub zamierza w przyszłości zdobyć. Aspiracje te mogą objawiać się w chęci ukończenia technikum, wyższych studiów, uzyskania określonego stopnia naukowego (*Pragnę otrzymać dyplom technika, Zamierzam zdawać egzamin na studia medyczne, Chciałbym ukończyć kurs języka angielskiego dla zaawansowanych*).

U młodzieży, a czasami także u dzieci w starszym wieku szkolnym spotykamy się z **aspiracjami zawodowymi**. Dotyczą one problemów zdobycia w przyszłości konkretnego zawodu lub określonych czynności zawodowych (*Zamierzam zostać stomatologiem, Chciałbym być pedagogiem, Pragnę w przyszłości pomagać bezdomnym*). Aspiracje mogą również być związane z pełnieniem określonych funkcji zawodowych, warunków przyszłej pracy, zajmowanego w niej stanowiska, miejsca pracy.

Aspiracje zawodowe mogą przyjmować charakter aspiracji dotyczących efektywności w pracy zawodowej (*Zamierzam być dobrym elektronikiem*). Aspiracje takie można także określić mianem aspiracji osiągnięcia sukcesu w działaniu lub aspiracji skutecznego działania. Ten rodzaj aspiracji może także dotyczyć pracy naukowej (*Pragnę podjąć badania, Zamierzam rozwiązać trudny problem*), działalności artystycznej (*Chciałbym być dobrym aktorem, Zamierzam wyrzeźbić popiersie*), uprawiania sportu (*Zamierzam nauczyć się jazdy konno, Pragnę zostać koszykarzem*) oraz innych rodzajów działalności. Aspiracje zawodowe są związane nieraz z aspiracjami do samokształcenia. W ujęciu J. Szczepańskiego przejawiają się one w tendencji „do rozwijania pożądaných cech umysłu, charakteru, woli i kultury życia emocjonalnego” [64, s. 150]. Z takim rodzajem aspiracji spotykamy się w formie zamierzeń lub pragnień odnoszących się do zdobycia dodatkowych kwalifikacji, uzupełnienia wiedzy w określonej dziedzinie, opanowania nowych umiejętności. Aspiracje tego rodzaju pojawiają się z powodu doznawanych trudności i porażek w pracy zawodowej lub też są związane z chęcią zdobycia innych kwalifikacji.

U dojrzewającej młodzieży występują również **aspiracje społeczno-polityczne**. Przejawiają się one w pragnieniu lub zamiarze przynależności do konkretnych stowarzyszeń i organizacji społecznych (*Zamierzam być członkiem organizacji*).

Innym rodzajem aspiracji są **aspiracje prestiżu społecznego**. Dotyczą one pragnień lub zamierzeń związanych z pełnieniem określonych ról społecznych, zdobycia określonego stanowiska w miejscu pracy, piastowania ważnej funkcji społecznej. Ten rodzaj aspiracji wiąże się z aspiracjami kierowniczymi. Uwidaczniają się one w dążeniach lub pragnieniach dotyczących wypełniania funkcji kierowniczych polegających na wydawaniu dyspozycji, kontrolowaniu, organizowaniu zajęć danym jednostkom.

Młodzież przejawia określone **aspiracje związane z potrzebą kontaktów uczuciowych i seksualnych**. W aspiracjach tych pragnienia lub zamierzenia dotyczą wyglądu, usposobienia, poziomu wykształcenia, pozycji społecznej (*Chciałbym, aby moja dziewczyna była zgrabna, wykształcona i pogodna*). Te aspiracje mogą także odnosić się do zamierzeń związanych z konkretną osobą, zdobycia jej odwzajemnionego uczucia.

Innym rodzajem aspiracji są **aspiracje rodzinne**, które przyjmują formę pragnień lub zamierzeń dotyczących okresu czasu założenia rodziny, liczby dzieci, metod ich wychowania, stosunków panujących w rodzinie itp.

Innym rodzajem aspiracji przejawianych przez młodzież są **aspiracje rekreacyjne** odnoszące się do pożądanых lub zamierzonych sposobów spędzania wolnego czasu. Mogą one być związane ze sposobem wypoczynku wakacyjnego, feryjnego, przyjmując formę pragnień lub zamierzeń uczestnictwa w interesującej wycieczce, zwiedzenie konkretnej miejscowości itp. Ten rodzaj aspiracji może przyjmować formę **aspiracji kulturalnych** dotyczących biernego lub czynnego udziału w czasie wolnym w określonych dziedzinach działalności kulturalnej (*Zamierzam być członkiem amatorskiego zespołu teatralnego, Chciałabym często oglądać spektakle teatralne*).

Aspiracje rekreacyjne są powiązane z **aspiracjami towarzyskimi**. Uwidaczniają się one w pojawianiu się pragnień lub zamierzeń związanych z udziałem w działalności grup towarzyskich, poznaniem określonych osób, nawiązania z nimi ścisłych kontaktów towarzyskich lub wspólne organizowanie imprez rozrywkowych. Aspiracje towarzyskie wiążą się często z aspiracjami prestiżu społecznego. W tym przypadku przedmiotem aspiracji towarzyskich jest uczestnictwo w działalności grupy towarzyskiej posiadającej uznanie społeczne w środowisku.

Kolejnym rodzajem aspiracji są **aspiracje ekonomiczne** nazywane również **aspiracjami materialnymi lub aspiracjami dotyczącymi stanu posiadania**. Ich przedmiotem jest zamierzony lub upragniony status majątkowy własny lub członków rodziny (*Pragnę mieć bogatego męża, Zamierzam dobrze zarabiać*). Aspiracje te mogą dotyczyć również pragnień lub zamierzeń związanych z posiadaniem konkretnych przedmiotów (*Pragnę mieć antenę satelitarną, Zamierzam kupić komputer*).

J. Szczepański uważa, że „człowiek o rozwiniętej osobowości przejawia nie tylko aspiracje ekonomiczne jako podstawę wszelkich dążeń, ale w równej mierze także aspiracje społeczne, kulturalne, polityczne, poznawcze, zawodowe itd.” [64, s. 54].

„Przedstawiony wyżej podział pozwala na uzyskanie orientacji w głównych rodzajach aspiracji ze względu na treść. Należy przy tym zaznaczyć, że poszczególne rodzaje aspiracji łączą się nieraz ze sobą, co utrudnia przeprowadzenie wyraźnego rozgraniczenia między nimi. Tak np. aspiracje zawodowe wiążą się niejednokrotnie z aspiracjami do samokształcenia, aspiracje ludyczne z aspiracjami dotyczącymi partnera, aspiracje udziału w określonych formach działalności z aspiracjami kierowniczymi oraz aspiracjami prestiżu społecznego” [55, s. 40].

Nowa rzeczywistość społeczno-gospodarcza oraz dokonujące się w niej burzliwe zmiany rodzą nowe aspiracje, które dotychczas nie występowały. „Niektóre z tych aspiracji nie zostały dotychczas szerzej zdefiniowane i zanalizowane w literaturze naukowej, a istnienie ich jest jedynie sygnalizowane przez publicystów, dziennikarzy czy działaczy społecznych” [55, s. 38]. Wielu naukowców podejmowało badania nad związkami istniejącymi między aspiracjami dzieci i ich rodziców. Dla przykładu Stewart podjęła się badań związków między aspiracjami matek i ich synów, natomiast White i Schneider zajmowali się wzajemnymi związkami między aspiracjami matek i córek. Istniejące w tym względzie i interesujące są badania i spostrzeżenia Bardina, który opierając się na psychoanalizie sformułował następującą hipotezę: „powiązanie między aspiracjami syna i zawodem ojca jest funkcją identyfikacji syna z ojcem, prestiżu zawodowego ojca, siły związków uczuciowych pomiędzy ojcem i synem oraz tradycji rodzinnych”.

Wszystkie z przeprowadzonych badań w tej dziedzinie wykazały, że istnieją duże zależności między aspiracjami dzieci i ich rodziców. Od czego zależą te wyniki? Donald Super [62] twierdzi, że zależą one w szczególności od identyfikacji z uznawanymi przez rodziców wzorami, a także od dziedziczności.

Badania Critesa z 1962 roku doprowadziły do wysnucia trzech zasadniczych hipotez:

1/ aspiracje są zależne od **nasilenia identyfikacji** z ojcem lub matką. Im bardziej dziecko stara się naśladować rodziców, tym bardziej jego aspiracje są podobne do aspiracji rodziców,

2/ aspiracje ulegają modyfikacji zależnie od **typu identyfikacji**. Ten, kto identyfikuje się z ojcem, będzie miał aspiracje techniczne i handlowe, ten, kto identyfikuje się z matką - aspiracje literackie i artystyczne, ten zaś, kto identyfikuje się i z ojcem i z matką, będzie miał aspiracje, które pozwolą mu na łączenie dwóch ról, a więc na przykład będzie przejawiał aspiracje związane z pracą społeczną, wymagającą zajmowania się ludźmi (aspiracje typowe dla dziewcząt) i badaniami naukowymi (aspiracje męskie),

3/ męskość lub kobiecość aspiracji wiąże się z typem identyfikacji. Ten, kto identyfikuje się z ojcem, będzie miał **aspiracje charakterystyczne dla mężczyzn**, kto zaś identyfikuje się z matką, będzie miał **aspiracje typowe dla kobiet** [62].

Nie trudno zauważyć, że hipoteza druga wynika bezpośrednio z hipotezy trzeciej. Dla ich sprawdzenia, Crites użył **dyferencjału semantycznego** za pomocą, którego otrzymał miary identyfikacji z ojcem lub z matką, w zależności od tego, które z rodziców jest przez badanego preferowane. Narzędzie badawcze, jakim się posłużył dostarczyło mu miar silnych, średnich i odrzuconych, w związku z czym pierwsza hipoteza sprawdziła się wyłącznie dla relacji ojciec - syn. **Aspiracje syna są zależne od identyfikacji z ojcem**, lecz są **względnie zależne od identyfikacji z matką**. Potwierdza się również druga hipoteza, zgodnie, z którą aspiracje zmieniają się zależnie od **typu identyfikacji**, też się potwierdziła. Ci, którzy identyfikują się bardziej z ojcem niż z matką, skłaniają się do **aspiracji związanych z pracą w biurze**, natomiast ci, którzy identyfikują się raczej z matką lub też w równym stopniu z obojgiem rodziców, mają inne aspiracje. Podobnie sprawdziła się trzecia hipoteza. W związku z powyższym można stwierdzić, że identyfikacja, tak jak **dziedziczność** wpływa na kształtowanie się aspiracji.

Równie interesujące badania podjęła Anna Roe, zwracając uwagę na znaczenie **rodziny** w formowaniu się aspiracji. Jej teoria ogłoszona została w 1957 roku, a ujęta w pięciu twierdzeniach:

Twierdzenie 1. Dziedziczność określa granice rozwoju wszystkich cech indywidualnych, lecz wpływ dziedziczności zależy od tych cech i od granic ich rozwoju. Jest rzeczą prawdopodobną, że dziedziczność determinuje silniej i w sposób bardziej specyficzny **uzdolnienia intelektualne i temperament** niż inne cechy, a w efekcie wpływa na poziom aspiracji.

Twierdzenie 2. Różnorodność i granice rozwoju cech dziedzicznych zależą od swoistego doświadczenia życiowego każdego człowieka, od jego natury, od cywilizacji, w której żyje oraz od poziomu społeczno-ekonomicznego rodziny.

Twierdzenie 3. Kształtowanie się aspiracji, postaw i innych **cech osobowości** jest zdeterminowany przede wszystkim przez **indywidualne doświadczenia życiowe**, które ukierunkowuje **uwaga mimowolna** lub **nieświadoma**, kierunki tego oddziaływania są uwarunkowane satysfakcjami i **frustracjami** z okresu wczesnego dzieciństwa. Zależą one więc od względnej siły potrzeb i ich sposobów zaspokajania.

Twierdzenie 4. Aspiracje są wyznaczone przez **energie psychiczne**, nadające uwadze określony kierunek. Aspiracje są więc według A. Roe dziedzinami koncentracji **uwagi czynnej** i **uwagi samorzutnej**. Dziedziny te różnicują się w miarę rozwoju. Pierwszym i najważniejszym z tych zróżnicowań jest, według A. Roe, to które określa **nastawienie uwagi na ludzi**, tj. na innych lub siebie samego, bądź nie na ludzi, a więc na przedmioty i cele.

Twierdzenie 5. Siła potrzeb, ich organizacja i konieczność są głównymi wyznacznikami aspiracji, która wyraża się w zachowaniu [61].

Z powyższych twierdzeń niezbicie wynika, jak dalece **zazębiają się aspiracje rodziców i ich dzieci**, choć sformułowane przez A. Roe twierdzenia nie potwierdzają ich w pełni, co zresztą znalazło wyraz w trakcie prowadzonych przez nią kolejnych badań, gdzie analiza zebranych materiałów nie ujawniła istotnego związku między stosunkami rodziców i dzieci a poziomem i rodzajem aspiracji.

Zdaniem D. Supera - „rodzina, środowisko, poziom społeczno-ekonomiczny, charakter rodziców, dziedziczność, płeć, uzdolnienia, dojrzałość fizyczna, wartości, aprobata otoczenia, (...), identyfikacje, skłonności społeczne, obraz samego siebie i przyjmowanie ról, wszystko to są czynniki, które mają wpływ na kierunek kształtowania się aspiracji” [61, s. 69].

Dla potrzeb niniejszego skryptu, spośród wielu czynników wyselekcjonowana zostanie **rodzina**, jako główny stymulator-przekaźnik określonych **wartości** determinujących aspiracje młodzieży.

Ogrom wpływu rodziny doceniał Makarenko pisząc, że „rezultatem wychowania rodzinnego może być jednostka uspołecznienia, związana uczuciowo z określonymi zbiorowościami, skłonna i zdolna do twórczego uczestnictwa w określonej kulturze” [39, s. 297].

Pytania kontrolne:

1. Na czym polega różnica w definiowaniu wysokich i niskich aspiracji w psychologii i socjologii?
2. W czym uwidaczniają się aspiracje zawyżone, realistyczne i zaniżone?
3. Na jakim kryterium podziału oparte są aspiracje działaniowe i życzeniowe, a na jakim aktualistyczne i perspektywiczne?
4. Co oznacza pojęcie pionowej i poziomej ruchliwości?
5. Na podstawie, jakiego kryterium wyodrębniono aspiracje uświadomione i latentne oraz aspiracje ukierunkowane na stan i na przedmiot?
6. Z jaką formą aktywności są związane aspiracje ludyczne, edukacyjne, zawodowe, społeczne i kierownicze?
7. Czy aspiracje dzieci są zależne od stopnia identyfikacji z ich rodzicami?

Rozdział IV

POLSKIE BADANIA NAD ASPIRACJAMI

Literatura naukowa, zwłaszcza psychologiczna, socjologiczna, a także pedagogiczna, bogata jest w wiele publikacji opartych na materiale empirycznym i związanych z zagadnieniem aspiracji życiowych młodzieży.

Aspiracje są jednym z ważnych motywów ludzkiego działania. Psychologiczne badania dotyczące tego zagadnienia traktują aspiracje jako element przy analizowaniu struktury osobowości oraz przy wypracowaniu koncepcji teoretycznych związanych z **funkcją regulacyjną osobowości**. Ta wiedza psychologiczna może być i jest wykorzystywana w praktyce pedagogicznej przy organizowaniu i kierowaniu procesem uczenia się i wychowania. Najważniejsze dla pedagoga są, zatem zagadnienia związane z psychologicznymi uwarunkowaniami kształtowania się aspiracji i ich poziomu wśród młodzieży. Problematyką tą w psychologii zajmuje się Z. Skorny. Zainteresowania autora znajdują wyraz w wielu artykułach publikowanych na łamach czasopism psychologicznych, a pewnego rodzaju podsumowaniem problemów badawczych jest praca *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości* (1980). Praca ta, jak się wydaje, ma szczególne znaczenie dla teorii i praktyki pedagogicznej.

Cenny wkład wiedzy teoretycznej w zagadnienie aspiracji daje także praca J. Szefer-Timoszenko *Aspiracje w życiu człowieka* (1981). Autorka dokonuje wnikliwej analizy pojęcia „aspiracje” w psychologii, łączy zagadnienie aspiracji z wartościami, **procesem socjalizacji** jednostki, obrazem własnej osoby i zadowoleniem.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na bogactwo różnych ujęć teoretycznych o charakterze psychologicznym, stanowiących podstawę do pogłębionych badań aspiracji i ich poziomu. Jest to cały szereg publikacji związanych z teoriami motywacji, osobowości, zainteresowań i wieloma innymi teoriami. Zainteresowania autorów są wielostronne i różnokierunkowe, związane przede wszystkim z analizą poziomu aspiracji w różnych grupach wiekowych, rozważaniami dotyczącymi różnic w poziomie aspiracji, z uwzględnieniem podziału terytorialnego łącznie z analizą wielostronnych uwarunkowań poziomu aspiracji związanych z cechami osobowości, warunkami środowiskowymi oraz poziomem wykształcenia społeczeństwa. Pozycje zwarte, opublikowane w latach 1960-2000, gdzie autorzy podejmując problematykę aspiracji młodzieży, opierają się w analizach na bogatych materiałach empirycznych, można, jak się wydaje, podzielić na prace typowo socjologiczne i socjopedagogiczne.

Charakterystyczną cechą prac socjologicznych jest analiza aspiracji w ujęciu ich społecznych uwarunkowań zarówno w środowiskach wielkomiejskich, jak i wiejskich. Szczególną grupę prac stanowią publikacje traktujące zagadnienie aspiracji młodzieży w ujęciu różnic między generacyjnymi.

Problematyka prac socjopedagogicznych dotyczy głównie zagadnień aspiracji w ujęciu uwarunkowań szkolnych, poradnictwa społeczno-zawodowego, a także badań porównawczych nad młodzieżą społecznie nieprzystosowaną. Cechą charakterystyczną tych badań jest podział na kategorie wiekowe badanych. Dokonana klasyfikacja prac ma oczywiście charakter sztuczny, a dokonana została dla celów teoretycznych charakterystyki publikowanych badań na użytek niniejszego rozdziału. Do najcenniejszych prac socjologicznych zaliczyć należy pracę S. Nowaka *Studenti Warszawy* (1965). Warto zaznaczyć, że są to pierwsze badania nad aspiracjami prowadzone w 1957 roku, a następnie powtarzane kilkakrotnie w różnych środowiskach młodzieży. Wyniki badań z 1973 roku dotyczą młodzieży szkół średnich, jej rodziców i nauczycieli z terenu Warszawy i Kielc. Pozycja R. Dyoniziaka *Młodzieżowa podkultura* (1965) nie dotyczy bezpośrednio aspiracji życiowych młodzieży, stanowi jednak interesujące studium socjologiczne związane z tzw. konfliktem pokoleń. W pracy tej starano się porównać całość wartości i wzorów postępowania właściwych młodzieży licealnej w Krakowie z wartościami, normami i wzorami postępowania młodzieży studenckiej oraz ludzi dorosłych. Na uwagę zasługuje także praca pod redakcją tego samego autora *Młodzież epoki przemian* (1965), a szczególnie zawarty w niej artykuł M. Trawińskiej *Aspiracje i życzenia zawodowe młodzieży szkół średnich*.

Warto także zwrócić uwagę na interesujące, jak się wydaje, prace związane z aspiracjami młodych robotników w środowisku wielkomiejskim. Należy do nich praca Ł. Łukaszewicza *Aspiracje wielkomiejskiej młodzieży robotniczej pochodzenia wiejskiego* (1973) oraz praca pod redakcją W. Wesołowskiego *Młodzi robotnicy, kwalifikacje, postawy, aspiracje* (1975). Książkę tę napisano, opierając się na materiałach przedstawionych na konferencji poświęconej badaniom nad młodymi robotnikami, w 1974 roku w Warszawie. Są to przede wszystkim doniesienia z badań z różnych ośrodków naukowych. Materiały zebrane w tym zbiorze dają pewną syntezę posiadanej już wiedzy o klasie robotniczej. J. Koziola w rozdziale *Poglądy i dążenia młodzieży huty Stalowa Wola* przedstawia wyniki badań socjologicznych, którymi objęto tysiąc osobową grupą młodych robotników.

Badania nad aspiracjami objęły też środowisko wiejskie. M. Łoś w pozycji *Aspiracje a środowisko* (1972), prowadząc badania w latach 1966-1967, skoncentrowała swe zainteresowania badawcze na potencjalnej ruchliwości wiejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem aspiracji dotyczących zdobywania zawodu, wykształcenia, przyszłego miejsca zamieszkania oraz oczekiwań związanych z życiem prywatnym młodzieży. Celem podjętych przez autorkę badań było prześledzenie wpływu rozwoju ekonomicznego wsi na preferencje, wartości, oceny wymienionych kategorii aspiracji. Z badań tych jednoznacznie wynika, że standard ekonomiczny wsi ma wpływ na aspiracje uczniów, ich skłonności migracyjne, postawy wobec wsi, rolnictwa, rozbudzenie intelektualne, motywy podejmowania dalszej nauki i wyboru zawodu, nie wpływa natomiast na preferowany model rodzinny.

W tym samym roku ukazała się kolejna praca dotycząca młodzieży wiejskiej F. Kolbusza i S. Moskala *Młodzież wiejska o swej sytuacji i dążeniach* (1972). Przedstawione badania dotyczyły warunków życia, pracy i nauki, sytuacji w rodzinie, dążeń i celów życiowych oraz przesłanek do ich powstawania, zainteresowań i głównych kierunków aktywności. Inicjatorom badań chodziło przede wszystkim o poznanie opinii młodzieży wiejskiej na temat jej sytuacji życiowej i związanych z nią zamierzeń na przyszłość oraz uchwycenie czynników wywierających wpływ na społeczno-zawodowe aspiracje tej młodzieży. W sytuacji dużego odpływu młodzieży wiejskiej do miasta praca ta dała odpowiedź na wiele pytań związanych z tym problemem, wskazując na niektóre czynniki tę sytuację powodującą.

W literaturze naukowej związanej z zagadnieniem aspiracji wyjątkowe miejsce zajmuje pozycja B. Gołębiowskiego *Dynamika aspiracji* (1975) ze względu na trzy elementy różniące ją zasadniczo od innych prac, tj. ujęcie zagadnienia aspiracji w aspekcie między-generacyjnym, sposób podejścia metodologicznego do badanych zjawisk, interesującą klasyfikację aspiracji. Pozycja ta stanowi studium przemian świadomości społecznej młodzieży polskiej w latach 1945-1975 i oparta jest na wnikliwej analizie 626 pamiętników. Większość pamiętników (363) to pamiętniki młodzieży wiejskiej urodzonej i mieszkającej w środowisku wiejskim. 109 prac pamiętnikarskich to prace starszego pokolenia zamieszkującego w środowisku wiejskim, 105 pamiętników to prace ludzi urodzonych na wsi, ale mieszkających w mieście. To interesujące studium przemian międzygeneracyjnych pokazuje główne kierunki ewolucji aspiracji życiowych młodzieży nie tylko wiejskiej, podkreślając dynamikę tych przemian. Jak wynika z analiz, przez badaną populację preferowane są trzy wartości: twórcza praca, równość społeczna (egalitaryzm), równość szans i obowiązków (autonomia osobowa).

Na uwagę zasługują również inne prace B. Gołębiowskiego *Młdzież o sobie i swoich dążeniach* (1976), a także *Aspiracje i postawy młodzieży polskiej w świetle najnowszych badań opinii. Wybrane zagadnienia* (1972). W roku 1980 ukazała się w serii *Młdzież, Nauczyciel, Społeczeństwo* książka W. Adamskiego *Młdzież w społeczeństwie. Konfrontacje polsko-amerykańskie*. Przedmiotem zainteresowań badawczych autora były potrzeby, aspiracje, uznawane wartości i ideały oraz determinanty społeczno-ustrojowe orientacji życiowych młodych ludzi, znajdujących się, jak to autor określa, w stadium „wydłużonej młodości społecznej”. W. Adamski podkreśla rolę i znaczenie ustroju społeczno-politycznego w kształtowaniu się postaw, aspiracji i świata wartości współczesnej młodzieży polskiej i amerykańskiej. Praca jest socjologicznym studium zjawiska związanego ze zwolnionym procesem **dojrzewania społecznego** współczesnej młodzieży (wydłużenie się okresu dochodzenia do niezależności ekonomicznej i samodzielnego pełnienia ról społeczno-zawodowych), jego zasięgiem, uwarunkowaniami i ewentualnymi następstwami. To, co specyficznie bowiem w procesach socjalizacyjno-wychowawczych zachodzących w stadium „wydłużonej młodości”, wydaje się mieć dla autora kluczowe znaczenie dla diagnostycznych i prognostycznych funkcji współczesnej socjologii kultury, socjologii młodzieży i wychowania.

Badania empiryczne nad aspiracjami, głównie edukacyjnymi, prowadzone były w różnych grupach wiekowych, związanych najczęściej z określonym etapem kształcenia. Badania nad aspiracjami zawodowymi młodzieży szkół podstawowych przedstawił H. Bednarski w pracy *Aspiracje zawodowe uczniów szkół podstawowych* (1971). Praca ta zasługuje na uwagę pedagoga, ponieważ podkreślono w niej te elementy, które w dotychczasowej literaturze pedagogicznej były pomijane bądź traktowane marginesowo, np.: badanie motywów wyboru zawodu, badanie realności aspiracji zawodowych, ustalenie czynników kształtujących aspiracje zawodowe (środowisko lokalne, pochodzenie społeczne, wyniki nauczania, skłonności zawodowe), analiza aspiracji zawodowych w odniesieniu do potrzeb gospodarczych, rozeznanie aktualnego stanu poradnictwa zawodowego. Wyniki badań przeprowadzonych przez H. Bednarskiego wskazują na niedojrzałość w podejmowaniu decyzji zawodowych przez badaną młodzież szkół podstawowych. Autor proponuje zatem wiele cennych wskazań praktycznych związanych z orientacją i poradnictwem zawodowym, przydatnych w pracy wychowawczej nauczyciela oraz poradniach wychowawczo - zawodowych.

Podobne do H. Bednarskiego są zainteresowania badawcze Cz. Banacha, opublikowane w pracy *Kształtowanie się planu życiowego i losu absolwentów liceów ogólnokształcących* (1974), pogłębione jednak o psychologiczne i pedagogiczne podstawy kształtowania się planu życiowego, o zainteresowania, zamiłowania i uzdolnienia absolwentów liceów ogólnokształcących. Uzupełnione są także poglądami rodziców, wychowawców w kwestii kształtowania się planu życiowego młodzieży. Książka Cz. Banacha zawiera obszerne wskazania praktyczne o charakterze pedagogicznym, wzbogacające tym samym wiedzę dotyczącą aspiracji edukacyjnych młodzieży.

Wcześniejsze badania aspiracji absolwentów liceów ogólnokształcących prowadziła T. Trawińska-Kwaśniewska w 1961 roku i ujęła je w pracy *Plany życiowe absolwentów liceów ogólnokształcących woj. warszawskiego w świetle badań prowadzonych w 1961 roku* (1962).

Praca K. Suszki *Spoleczne podłoże aspiracji szkolnych* (1972) stanowi studium procesów selekcyjnych na przykładzie wybranych szkół średnich i podstawowych woj. szczecińskiego. Badania prowadzono w trzech kierunkach:

- społeczne zróżnicowanie aspiracji szkolnych do dalszego kształcenia się wśród uczniów kończących szkołę podstawową, wyznaczonych przez czynniki przestrzenne, z uwzględnieniem przyczyn zróżnicowań stosunku do nauki,
- poglądy młodzieży i jej rodziców, dotyczące uczęszczania do szkoły, wyboru zawodu i wyobrażeń o sukcesie życiowym,
- społeczne uwarunkowania karier szkolnych.

Na tle przedstawionych zagadnień autor omówił problem polityki oświatowej związanej z selekcjami szkolnymi. Badania przeprowadzone przez K. Suszka dowodzą jednoznacznie i dobitnie, że jednym z najważniejszych czynników różnicujących aspiracje i możliwości życiowe jest stratyfikacja społeczeństwa, dlatego też autor wskazuje na szereg czynników organizacji oświaty, które były przeciwdziałaniem ujemnych skutków selekcji naturalnych. Nieco szerzej zagadnienie procesów selekcyjnych potraktowała J. Hrynkiewicz w swej pracy *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania karier szkolnych młodzieży* (1979). Badania miały **charakter monograficzny**, a ich celem była analiza społeczno-ekonomicznych uwarunkowań karier i aspiracji szkolnych od momentu wejścia do systemu szkolnego aż do ukończenia nauki lub kontynuowania jej w szkole wyższej oraz określenie roli wybranych czynników kształtujących drogi szkolne młodzieży. Z przedstawionych przez autorką danych wynika znaczne zróżnicowanie sytuacji edukacyjnej młodzieży. Czynnikiem najbardziej różnicującymi okaza-

ły się: miejsce zamieszkania ucznia i charakter źródła utrzymania jego rodziców. Jak sama autorka stwierdza, analiza w pięciu wybranych środowiskach jednego województwa nie upoważnia do formułowania idących zbyt daleko uogólnień, jednakże zebrany materiał badawczy stanowi odbicie problemów charakterystycznych dla województwa kieleckiego. W badanej zbiorowości najistotniejszymi czynnikami społeczno-ekonomicznymi, wpływającymi na włączanie jednostek do zbioru kandydatów do szkolnictwa wyższego, były: miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia rodziców, sytuacja materialna rodziny, źródło utrzymania rodziny. Charakter tych uwarunkowań, jak wykazały badania, jest bardzo złożony i różnorodny.

Pozycja Z. Kwiecińskiego *Drogi szkolne młodzieży a środowisko* (1980) przedstawia problemy socjopedagogiczne szkolnictwa ponadpodstawowego. Przedmiotem analizy obszernego materiału empirycznego są związki między położeniem społecznym młodzieży uczącej się we wszystkich typach szkół ponadpodstawowych a procesami selekcji społecznych zachowań na progu i w toku nauki w tych szkołach. Dotyczy to istotnej problematyki współzależności pomiędzy funkcjonowaniem szkolnictwa a strukturą społeczną (z punktu widzenia dążenia do równego dostępu wszystkich do szkół ponadpodstawowych). Zauważyć trzeba, że przedstawione w tej pracy analizy nie wyczerpują w pełni zagadnień wewnątrzszkolnej selekcji społecznej w toku kształcenia w szkołach ponadpodstawowych. Autor pominął tutaj obszerną problematykę struktury społecznej absolwentów oraz ich dalszych losów szkolnych i zawodowych. Wydaje się jednak, że wystarczająco został udokumentowany wniosek o konfliktowym charakterze dążeń i aspiracji młodzieży z rodzin mniej i najbardziej korzystnie usytuowanych ze względu na ich położenie społeczno-kulturalne i terytorialne. Autor podkreśla, że dotychczas szkoły ponadpodstawowe były przede wszystkim zwierciadłem różnic społecznych, a nie instrumentem ich zmniejszania, że postęp w egalitaryzacji kształcenia zależy w takim samym stopniu od zmian systemowych poza szkołą, jak i w samym szkolnictwie.

A. Janowski w książce *Aspiracje młodzieży szkół średnich* (1977) wskazuje na różne rodzaje aspiracji młodzieży szkół średnich ogólnokształcących i technicznych, przy czym podkreślić należy, że badaniami objęto dwie grupy reprezentatywne (uczniowie pierwszych i ostatnich klas tych szkół). Uwzględnienie tych dwóch grup dało pewne możliwości prześledzenia kształtowania się aspiracji oraz ich zmian zachodzących z wiekiem uczniów. Prezentując badania autor dużą uwagę skoncentrował na czynnikach środowiskowych kształtujących aspiracje młodzieży, tj. szkole, rodzinie i grupie rówieśniczej. Szczególnie interesujący dla pedagogów jest

rozdział ostatni tej pracy *Obrazy socjologiczne a pedagogiczne implikacje*, w którym autor charakteryzuje środowisko szkolne pod kątem tworzenia odpowiedniego klimatu dla kształtowania się aspiracji młodzieży, przy jednoczesnym realizowaniu celów wychowawczych.

Do pozycji zwartych, należą prace dotyczące badań aspiracji młodzieży nieprzystosowanej społecznie, napisane przez: A. Sokołowską *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych* (1967), a także przez J. Kupczyka *Uwarunkowania aspiracji życiowych młodzieży w starszym wieku szkolnym* (1978). Chociaż w obu tych pozycjach analizą objęto młodzież nieprzystosowaną społecznie, to rozumienie tego pojęcia przez wymienionych autorów jest odmienne. A Sokołowska prowadząc badania w Warszawie, w dwóch grupach (grupa A - młodzież prawidłowo przystosowana, oraz grupa SP - studium wybranych przypadków), podkreśla, że w grupie SP „Przyjęto kryterium opóźnienia szkolnego, wychodząc z założenia, że symptomem nieprzystosowania i zaburzeń w prawidłowym realizowaniu zamierzeń życiowych jest niepowodzenie w nauce. Z grupy tej wyłączono młodzież upośledzoną umysłowo” (Sokołowska, 1972, s. 70).

J. Kupczyk, prowadząc badania także w dwóch grupach, za młodzież nieprzystosowaną czy też, jak ją często nazywa o **zaburzonym procesie uspołecznienia** uważa młodzież przestępczą, tzn. taką, która weszła w kolizję z prawem. Podstawowym problemem w zamierzeniach badawczych. J. Kupczyka było określenie warunków sprawiających, że młodzież w tym samym wieku znajduje się na różnych poziomach kształcenia i zdobywa wykształcenie różnymi drogami, oraz warunków różnicujących jej aspiracje życiowe. Z wyników badań prezentowanych przez autora wynika, że młodzież przestępcza posiada najczęściej niski poziom aspiracji życiowych, niekiedy aspiracje niepełne, niewspółmierne w stosunku do różnych wartości społecznych, określających status społeczny jednostek. Są one jednokierunkowe, skierowane na jedną wartość społeczną o niskim, średnim, a nawet czasem wysokim i bardzo wysokim pułapie, a jednocześnie brak aspiracji do osiągnięcia innych wartości o najwyższym pułapie. Realizacja tych ostatnich aspiracji przez młodzież przestępczą, z racji ich dotychczasowych niskich osiągnięć, jak również jednokierunkowości aspiracji stoi pod znakiem zapytania.

Pozycją książkową traktującą interdyscyplinarnie problematykę aspiracji jest praca *Aspiracje dzieci i młodzieży* (1987) autorstwa T. Lewowickiego. Podstawą jego rozważań o aspiracjach są materiały zgromadzone w badaniach prowadzonych w latach 1978-1984, które dotyczyły m. in. hierarchii celów i dążeń życiowych oraz poziomu aspiracji dzieci i młodzieży, osobowościowych, środowiskowych i pedagogicznych uwarunkowań aspiracji obrazu wielostronnych uwarunkowań aspiracji, struktury aspiracji, ich ade-

kwatności do niektórych warunków (głównie osobowościowych i środowiskowych), wreszcie - zmienności aspiracji, ich dynamiki. Takie wielostronne ujęcie stało się możliwe m. in. dzięki temu, że spośród ponad 4000 badanych uczniów wyodrębniono podstawową grupę osób - liczącą w sumie ponad 2000 uczniów szkół podstawowych i średnich - i poddano ją szerokim pod względem zakresu badaniom. W końcowych wnioskach autor stwierdza, że w przypadku uczniów szkół podstawowych nastąpiło w okresie kilku lat obniżenie poziomu większości rodzajów aspiracji, natomiast w przypadku uczniów szkół średnich ogólny obraz aspiracji nie uległ wyraźnym zmianom (dostrzeżono jednak znaczne różnice w dynamice aspiracji poszczególnych uczniów).

Inną pozycją ujmującą aspiracje interdyscyplinarnie jest *książka Aspiracje młodzieży uczącej się i ich tło rozwojowe* (1999) autorstwa W. Sikorskiego. W tym opracowaniu aspiracje są interpretowane w aspekcie psychopedagogicznym i psychospołecznym. W tym pierwszym są one analizowane na poziomie reprezentacji poznawczych, głównie poglądów i wyobrażeń, w drugim zaś jako wpływ poglądów na szanse życiowe jednostki w danym społeczeństwie. Od czasu ukazania się książki W. Sikorskiego, a więc od roku 1999, na naszym rynku wydawniczym nie pojawiła się żadna praca zwarta dotycząca problematyki aspiracji. Natomiast można znaleźć wiele artykułów zawierających analizy wpływu przemian społeczno-gospodarczych w Polsce na aktualne poglądy i aspiracje młodzieży.

Do bardziej interesujących należy zaliczyć artykuł *Od profesora do handlarza* H. Domańskiego, a który został opublikowany w 1991 roku na łamach „Polityki”. Stwierdza on m.in., że w świadomości społeczeństwa polskiego, w tym w systemie wartości i społecznej hierarchii prestiżu zawodów zaszły istotne zmiany. Objawia to się głównie w relatywnym obniżeniu poziomu aspiracji społeczno-zawodowych, ale także w preferowaniu nazw zawodów, które pojawiły się wraz ze zmianą ustroju społeczno-gospodarczego (np. akwizytor, dealer, makler) i takich, których prestiż społeczny wyraźnie ostatnio wzrósł (np. biznesmen, handlarz, ksiądz). Autor uznaje to za pozytywny kierunek adaptacyjny.

Z kolei M. Gulczyńska i M. Jastrząb-Mrozicka w publikacji *Wartość wykształcenia a dążenia edukacyjne*, zamieszczonej w kwartalniku „Edukacja” (1994/4), w oparciu o przeprowadzone badania naukowe wykazały niedostosowanie aspiracji edukacyjnych do potrzeb gospodarki, a tym samym do służącego realizacji tych potrzeb systemu edukacyjnego. Było ono widoczne już na pierwszych szczeblach edukacji, kiedy młodzież podejmowała decyzje o wyborze szkoły średniej, zawodowej lub zaprzestaniu dalszego kształcenia się. Autorki stwierdzają, że naukę w szkołach średnich podejmowało tylko ok. 40% absolwentów szkół podstawowych. W liceach ogólnokształ-

cających kontynuowała tylko młodzież o silnych aspiracjach edukacyjnych i dużych szansach na ich zrealizowanie, uzależnionych w znacznym stopniu także od sytuacji materialnej rodziców.

Wiele cennych uwag zawiera także publikacja *Aspiracje edukacyjne i ich determinanty* E. Jarosza i E. Syrek (1992). Autorom udało się, mimo skromnej objętościowo publikacji, w syntetyczny sposób ukazać wieloaspektowość problematyki aspiracji - ich strukturę, dynamikę i wielorakie uwarunkowania. Wśród głównych determinant aspiracji edukacyjnych wyróżniają oni oddziaływania rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej i kultury. Stwierdzają, że szeroko rozumiana kultura, wzorce kulturowe, przyswajane na pewnym etapie rozwoju społeczeństwa wpływają w istotnym stopniu na kształtowanie się myśli i wartości, które jak wiadomo są podstawą tworzenia aspiracji w różnych sferach życia jednostek.

Ważnych informacji na temat dynamiki aspiracji zawodowo-materialnych dostarczyły badania przeprowadzone dwukrotnie, na początku 1990 roku i pod koniec roku 1991, przez J. Sokołowską i T. Tyszkę. W swoim referacie *Dynamika przemian preferencji społeczno-ekonomicznych społeczeństwa polskiego w latach 1990-1991* dowodzą, że blisko 35% absolwentów szkół średnich zamierza „pracować na swoim” (prowadzić własną firmę), 28% - w państwowym zakładzie, 15% - w prywatnym lub w sprywatyzowanym zakładzie, 12% - za granicą. Twierdzą oni także, iż w ciągu dwóch lat czynnik ideologiczny (akceptacja zmian politycznych) przestał odgrywać istotną rolę, a na aspiracje ekonomiczne (zawodowe i materialne) silniej zaczęły wpływać indywidualne doświadczenia młodzieży.

Inną, wartościową publikacją jest praca S. Kaczora *Poglądy młodzieży szkół zawodowych na przełomie lat 1992/93*. Z przytoczonych przez autora danych wynika, że młodzież szkół zawodowych (*liceów zawodowych, technikum i zasadniczych szkół zawodowych*) w wyraźnej większości jest przytłoczona brakiem perspektyw, lękiem przed trudnościami ekonomicznymi oraz niepewnością związaną z nauką szkolną. Na czoło jednak wysuwa się sprawa, we wcześniejszych latach nieznaną w takich rozmiarach, jaką stało się bezrobocie. W publikacji tej zawarto także opinie badanych uczniów na temat realizacji osobistych aspiracji kierunkowych. I tak prawie połowa badanych (45%) wyraziła swoje zadowolenie z wyboru szkoły, z nauki w wybranej szkole i pomyślnych wyników w pierwszym półroczu (*aspiracje aktualistyczne*). Blisko 10% badanych pozytywnie oceniło realizację swoich aspiracji towarzyskich związanych z nawiązywaniem kontaktów i przyjaźni - głównie z osobami płci przeciwnej. W konkluzji autor stwierdza, że swoje osobiste losy (*aspiracje perspektywiczne*) większość badanej młodzieży wiąże z tym, co dzieje się w kraju, mniej z tym, co ma miejsce w świecie.

Analiza literatury przedmiotu przekonuje także o braku pozycji zwartych i publikacji ujmujących dynamikę aspiracji na tle przemian systemowych w Polsce. Dostrzegalne są także duże luki w opracowaniach dotyczących korekcji aspiracji - ich nieadekwatności do możliwości realizacyjnych uczniów. A niemalże w każdej pracy wskazuje się na doniosłość aspiracji, na ich wpływ w kształtowaniu osobowości młodego człowieka. Tymczasem, większość uczniów przejawia zaniżone lub zawyżone aspiracje edukacyjno-zawodowe, co przyczynia się do osobistych konfliktów, frustracji doznawanych w wyniku niewłaściwego wyboru zawodu itp. Stąd też w niniejszym skrypcie zostały uwzględnione niezapełnione obszary badawcze, dotyczące dynamiki aspiracji uczniów szkół średnich, a także eliminowania nieadekwatności aspiracji.

Pytania kontrolne:

1. W jakim kierunku zmiierają badania socjologiczne nad aspiracjami?
2. W jakim obszarze źródeł aspiracji poszukuje psychologia?
3. W jakich środowiskach prowadzi się najczęściej badania nad aspiracjami?

Rozdział V

PRZYGOTOWANIE ZAWODOWE MŁODZIEŻY A JEJ ASPIRACJE ŻYCIOWE

Aspiracje są czynnikiem silnie determinującym zachowanie człowieka, współdecydują o planach życiowych oraz bliższych i dalszych zamierzeniach, pragnieniach, a także warunkują w dużym stopniu aktywność jednostki związanej z realizacją jej planów życiowych. Problematyka szeroko rozumianych aspiracji życiowych w kontekście posiadanego **przygotowania zawodowego** młodzieży jest wyznacznikiem przyszłości każdego społeczeństwa we wszystkich dziedzinach jego funkcjonowania.

Dlatego też problematyka ta stanowi punkt zainteresowań zarówno teoretyków, jak i praktyków reprezentujących wiele dyscyplin naukowych - pedagogów, psychologów, socjologów i innych.

Podjęta tematyka jest próbą określenia związków między przygotowaniem zawodowym młodzieży a jej aspiracjami życiowymi. Egzemplifikacją tego zagadnienia są badania empiryczne przeprowadzone wśród uczniów Zespołu Szkół Budowlanych w Nysie na Opolszczyźnie.

Przygotowanie do zawodu w ujęciu teoretycznym

Samo pojęcie przygotowania zawodowego można rozpatrywać w dwóch aspektach:

- 1/ przygotowanie zawodowe można traktować jako proces składający się z „zabiegów i działań dydaktyczno-wychowawczych, prowadzących do opanowania przez jednostkę zawodu i dojścia do wysokiej przydatności zawodowej” [51, s. 280]. W takim znaczeniu przygotowanie zawodowe jest realizowane w przebiegu kształcenia zawodowego i stanowi jego efekt finalny.
- 2/ w drugim znaczeniu przygotowanie zawodowe można ujmować jako „układ cech charakteryzujących **osobowość zawodową** pracownika, z których najbardziej istotnymi okazują się:
  - a/ pozytywny układ motywacyjny;
  - b/ układy umiejętności umysłowych i praktycznych opartych na odpowiadających im układach wiedzy teoretycznej i praktycznej, dostosowane do skutecznego rozwiązywania zadań zawodowych”[51, s. 281].

W tym rozumieniu przygotowanie zawodowe odniesione jest do pełnego procesu kształcenia zawodowego, obejmującego wszechstronny rozwój jednostki podlegającej oddziaływaniom natury psychologiczno-pedagogicznej.

W celu uzyskania możliwie najwyższego stopnia przygotowania zawodowego, należy w procesie edukacji realizować określone **zadania ogólne i szczegółowe**. Ważniejsze z nich to:

- **Zadania kierunkowe**, uwzględniające kształtowanie **dojrzałości emocjonalnej**, co ma doprowadzić do uformowania normatywnego stosunku do świata wartości, społeczeństwa, drugiego człowieka, świata kultury i do środowiska naturalnego (przyrody) a także do samego siebie.
- **Zadania instrumentalne**, zakładające zdobycie wiedzy, umiejętności i nawyków zawodowych, determinujących odpowiednie przygotowanie do zawodu. A także przyswojenie specyficznych metod, środków i form aktywności zawodowej. Zadania te obejmują również **rozwój uzdolnień specjalnych, motywacji, zainteresowań i sprawności**, koniecznych do wykonywania zawodu, z jednoczesnym kształtowaniem przyzwyczajzeń do permanentnego podnoszenia poziomu kwalifikacji zawodowych [74].

Bliższa analiza wyróżnionych powyżej zadań (celów), pozwala na stwierdzenie, że w każdym z podanych zakresów można określić więcej szczegółowych zadań, charakterystycznych dla poszczególnych poziomów i kierunków edukacji zawodowej.

Osiągnięcie możliwie najwyższych pułapów przygotowania zawodowego realne jest tylko w przypadku, gdy wszystkie elementy procesu kształcenia zawodowego funkcjonować będą w optymalnym zakresie. Literatura przedmiotu do elementów tych zalicza:

- a) Wyselekcjonowane programem nauczania treści edukacji zawodowej;
- b) Podlegających ciągłemu procesowi przemian uczniów szkół zawodowych;
- c) Głównych organizatorów procesu nauczania, czyli nauczycieli przedmiotów ogólnych i zawodowych, a także instruktorów praktycznej nauki zawodu;
- d) Ogół warunków realizacji procesu edukacji zawodowej.

W tym rozumieniu zakłada się, że skuteczność kształcenia zawodowego jest funkcją działania wszystkich wyżej wymienionych elementów. Szczegółowy opis zachodzących związków i zależności między tymi składowymi można odnaleźć w licznej literaturze przedmiotu [74].

Pojęcie aspiracji

Psychologiczna i pedagogiczna literatura naukowa zawiera szereg definicji pojęcia „aspiracje”. Interesujące wydaje się ujęcie problematyki dotyczącej aspiracji przez Z. Skornego. Autor ten, opierając się na podziale celów działania za W. Szewczukiem, wyodrębnił dwie kategorie aspiracji: **aktualistyczne** (cel doraźny) i **perspektywiczne** (cel życiowy). Wyróżnił również „działaniowy” i „życzeniowy” poziom aspiracji. Pierwszy z nich odnosi się do zamierzeń, przewidywań, postanowień, które poparte odpowiednimi działaniami umożliwiają osiągnięcie założonego celu. Drugi z nich dotyczy pragnień, życzeń, marzeń, których realizacja nie doprowadza do osiągnięcia celu [55].

A. Janowski utożsamia aspiracje z w miarę trwałymi i silnymi życzeniami jednostki związanymi z właściwościami lub stanami, jakimi ma się charakteryzować przyszłe życie jednostki, oraz obiekty, jakie w tym życiu będzie chciała uzyskać. Autor ten zakłada również, że pierwotne wobec aspiracji są motywy i życzenia, a stały wpływ na aspiracje mają wartości, postawy, oczekiwania bliskie realiów. Wtórnymi zaś w stosunku do aspiracji są dążenia, które determinują orientację życiową jednostki. Uważa on także, iż „(...) w praktyce, zwłaszcza w badaniach socjologicznych przez pojęcie „aspiracje”, rozumie się niemal wszystko - od marzeń przez plany życiowe, zainteresowania, aż do zjawisk tak odległych jak np. aktualne uczestnictwo w kulturze” [16, s. 14].

Zbliżone z powyższym rozumieniem są poglądy A. Kłoskowskiej, która traktuje aspiracje w kategorii potrzeb świadomych, związanych z przedmiotami, wartościami aktualnie nieposiadanymi lub takimi, które wymagają ciągłego odnawiania, i są przy tym uznawane za pożądaną [18].

Jedną z ważniejszych kategorii aspiracji są **aspiracje edukacyjno-zawodowe**. Między aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi zachodzą ścisłe relacje, ponieważ wybór szkoły i specjalności kształcenia zawodowego przesądza zwykle o przyszłości zawodowej. Z tego względu te dwa rodzaje aspiracji określa się łącznie jako aspiracje edukacyjno-zawodowe [56].

Organizacja badań

Dla potrzeb niniejszych badań przyjęta została **metoda sondażu diagnostycznego**. Dlatego głównym etapem procesu badawczego było opracowanie podstawowego narzędzia diagnostycznego w postaci kwestionariusza ankiety i przeprowadzenie akcji ankietyzacji wśród uczniów ostatnich klas technikum i zasadniczej szkoły zawodowej, wchodzących w skład Zespołu Szkół Budowlanych w Nysie (miasto liczące ok. 60 tys. mieszkańców, leżące w woj. opolskim).

Ogółem badaniami objęto 384 uczniów w wieku od 18 do 20 lat. Wśród badanych było 186 uczniów szkół zasadniczych i 198 uczniów z techników o różnym profilu. Proporcje płci w poszczególnych podgrupach wieku i uczniów szkół różnych typów były mniej więcej wyrównane.

Przygotowanie zawodowe badanej młodzieży

Z punktu widzenia praktyki pedagogicznej ważne znaczenie dla postępów uczniów w nauce ma zgodność ich zainteresowań edukacyjnych z wyborem szkoły o odpowiednim profilu kształcenia zawodowego. Rozkład danych empirycznych wskazuje, że o wyborze drogi edukacji zawodowej decydowali rodzice badanych lub ktoś z rodziny (38,7%) lub wybór ten był determinowany brakiem szkoły kształcącej w zawodach interesujących naszych respondentów (21,6%). W 17,3% była to decyzja przypadkowa, a tylko 2,4% korzystało z porady specjalistów z Poradni Psychologiczno - Pedagogicznej w Nysie. Natomiast w 12,3% doradztwa w tym zakresie podjęli się znajomi lub sąsiedzi, a zaledwie w 7,7% przypadków była to w pełni samodzielna decyzja uczniów.

Zastanawiający jest fakt, że tak mało deklaracji poruszało problem łączności ucznia lub jego doradców czy rodziców z **poradnią zawodową** jako wyspecjalizowaną w tym zakresie instytucją psychologiczno-pedagogiczną.

Uzupełnieniem tej fazy badań było poznanie motywacji badanych do nauki i zdobywania kwalifikacji zawodowych. Deklaracje w tej sferze można pogrupować według natężenia wypowiedzi respondentów. Generalnym motywem pojawiającym się tu jest uczenie się „dla rodziców i rodziny” - 41,2%. Drugą grupę stanowią uczniowie, którzy kształcą się przede wszystkim dlatego, że nauka wypełnia im czas („*aktualnie nie mam nic innego do roboty*”) - 24,8%, i ci, którzy uczą się dla utrzymania więzi środowiskowo-rówieśniczych - 19,6%. Kolejną grupę stanowią uczniowie motywowani do nauki chęcią zdobycia konkretnego zawodu, realizacji ambicji osobistych i osiągnięcia w przyszłości odpowiedniego poziomu materialnego życia dzięki zdobywanym kwalifikacjom - 29,1%, a najmniejsza liczba badanych - 12,6% deklaracji - łączy motywy środowiskowo-ambicjonalne z indywidualnymi zainteresowaniami i troską o rozwój intelektualny.

Wydaje się, że dokonane wybory motywacji do nauki i zdobywania kwalifikacji są dość spójne, konsekwentne i powszechne. Jeżeli bowiem rodzice lub najbliżsi wybrali swym dzieciom drogę kształcenia zawodowego, to logiczne jest, że uczą się dla nich.

Jeśli w okolicy nie ma możliwości podjęcia nauki zgodnie z własnymi zainteresowaniami i potrzebami lub decyzje zapadają przypadkowo, to nic dziwnego, że młodzież uczy się: „*bo nie ma nic innego do roboty*” lub dlatego, że „*żal byłoby rozstawać się z rówieśnikami*”. Natomiast te najbardziej pożądane z pedagogicznego i społecznego punktu widzenia motywacje o charakterze autorealizacyjnym schodzą na dalszy plan.

Interesujące dane uzyskano także w odniesieniu do **samooceny** poziomu wiedzy ogólnej i zawodowej zdobytej przez badanych z klas maturalnych. Okazało się, że uczniowie wyżej oceniają swoją wiedzę i umiejętności zawodowe od zasobu wiedzy ogólnej. Aż 56,4% uczniów uznało stan własnej wiedzy ogólnej jako niewystarczający lub niedostateczny, podczas gdy o wiedzy zawodowej w ten sam sposób wypowiedziało się 29,1% respondentów.

Wyniki te zdają się potwierdzać jednotorowość kształcenia w szkołach zawodowych. Nasze szkolnictwo zawodowe było już wielokrotnie krytykowane za brak wszechstronności kształcenia, za pomijanie treści humanistycznych na rzecz jedynie szkolenia czysto zawodowego, specjalistycznego. W praktyce szkolnej odbywało to się na zasadzie ograniczania programu przedmiotów humanistycznych, do np. znajomości podstawowego zestawu lektur bez konieczności poznania szerszego tła danych epok czy okresów historyczno-literackich lub po prostu usuwano przedmioty uważane za mało przydatne (np. biologię, wychowanie muzyczne).

Ten model szkolnictwa zawodowego był dość powszechnie rozwijany od połowy lat 60. do końca lat 70., gdyż sądzono, że inżynier czy technik powinien przede wszystkim „żyć budową, hutą lub kopalnią”.

Jedno z pytań badawczych dotyczyło oceny przygotowania zawodowego uzyskanego w danej szkole. Badani uczniowie w zdecydowanej większości wydali swoim szkołom pozytywne oceny w tej materii, przy czym dużo wyższe były one wśród uczniów technikum niż zasadniczych szkół zawodowych.

Z tymi ocenami korespondują także opinie respondentów o tym, czy zdobyte kwalifikacje w szkole pozwolą efektywnie wykonywać zawód „budowlanca”. W tym jednak przypadku ocena ta była wyrównana wśród uczniów szkół zasadniczych i technikum.

Różnica, jaka występuje w ocenie przygotowania zawodowego nabytego w toku nauki szkolnej, w porównaniu z oceną praktycznej przydatności tego przygotowania wynika zapewne stąd, że uczniowie dość krytycznie osądzają programy nauczania i sposoby przekazywania wiedzy, natomiast mają niezłe rozeznanie co do możliwości realizowania się w obranej specjalności zawodowej.

Aspiracje zawodowe i materialne

Wyznawany przez ucznia system wartości w dużej mierze kształtuje jego świadomość, reguły postępowania, dążenia, ambicje, aspiracje i cele życiowe. Stąd też badanie problematyki aspiracji młodzieży nie może pozostawać w oderwaniu od realiów konstytuujących jej świat wartości.

Uzyskane dane na ten temat, usystematyzowane, wskazują na wysoką korelację, co oznacza, że zarówno dziewczęta jak i chłopcy podobnie hierarchizowali deklarowane wartości. Dwie pierwsze z nich odznaczają się zdecydowaną przewagą nad pozostałymi i uzyskały jako jedyne ponad 91,0% ogółu wypowiedzi. A są to - dobrobyt materialny i szczęście rodzinne. Obie te wartości także i w innych badaniach realizowanych w różnych populacjach są najliczniej wskazywane [60], przez co nabierają cech **wartości uniwersalnych** w dzisiejszej rzeczywistości, mimo że ze swej natury jedna jest wartością materialną a druga etyczną. Oprócz nich często deklarowano wartości intelektualne i osobowościowe, religijne oraz wartości o charakterze poznawczym (*Życie pełne przygód i wrażeń, Podróże i zwiedzanie świata*). Można przyjąć, że zaprezentowany przez uczniów schemat wartości jest charakterystyczny dla osób o aktywnym stosunku do życia i rzeczywistości, nastawiających się na zachowania twórcze i poznawcze. Są to więc te cechy, których oczekuje się w sensie społecznym od ludzi młodych, wchodzących dopiero w życie zawodowe, rodzinne i jednostkowe. Dość charakterystyczne jest to, że respondenci mniej licznie deklarowali wartości ideowe: „Poświęcenie się jakiejś idei”, i „Praca dla dobra ogółu”. Należy przypuszczać, że wartości te typowe dla poprzedniej formacji społeczno-ustrojowej, obecnie straciły swoją rangę i znaczenie w nowych uwarunkowaniach systemowych w naszym kraju.

Aby poznać czy istnieje związek między deklarowanym systemem wartości a ich realizacją przez badaną młodzież, zapytano respondentów o treści wypełniające ich czas wolny. Wiedza z tego zakresu jest także cenna z uwagi na przedmiot prezentowanych tu badań, ponieważ dostarcza wielu informacji o formach kształtowania i rozwijania aspiracji życiowych.

Deklarowane przez badaną młodzież treści czasu wolnego są bardzo bliskie z uznawanym systemem wartości. I tak, podejmowanie różnych form zarabiania pieniędzy (72,6%) i pomaganie rodzicom w pracach domowych (78,4%) uzyskały najwyższe wskaźniki, co w dużej mierze odpowiada wyróżnionym wartościom - „dobrobyt materialny” i „szczęście rodzinne”. W dalszej kolejności wskazywali na „podejmowanie różnych form zdobywania wiedzy i kwalifikacji” (63,1%) i „naukę języków obcych” (57,2%). Treści te są zbieżne zaś z takimi wartościami jak „wszechstronny rozwój osobowości” oraz „możliwie najwyższe kwalifikacje ogólne i zawodowe”. W pewnym stopniu odnoszą się one także do realizacji wartości „dobrobyt mate-

rialny”. Dostrzegalny jest także związek między wartościami plasującymi się na najniższych pozycjach (*praca dla dobra ogółu i poświęcenie się jakiejś idei*) a rzeczywistym postępowaniem badanych, których działalność społeczna w organizacjach jest incydentalna (1,1% ogółu deklaracji i ostatnia ranga wśród treści wypełniających czas wolny).

Analiza porównawcza wartości i treści (aktywności w czasie wolnym) przekonuje o dość pragmatycznym stosunku respondentów do życia, z dominacją do uzyskania w miarę wysokiego poziomu materialnego przy jednoczesnym uświadomieniu znaczenia udanego życia rodzinnego. Młódzież pragnie dochodzić do dobrobytu dzięki własnej **kompetencji zawodowej** i temu celowi podporządkowuje swoje działania, często rezygnując z przyjemności i rozrywek, tak bardzo typowych dla młodzieży w **okresie adolescencji**. Może to w efekcie prowadzić do powstania nowego stylu bycia młodego pokolenia, w którym zanikną tradycyjne, czysto konsumpcyjne sposoby spędzania czasu wolnego.

W kwestionariuszu ankiety rozszerzono to zagadnienie, pytając badanych o cechy charakteru ułatwiające ich zdaniem realizację własnych aspiracji zawodowo-materialnych.

Analiza deklaracji w tym zakresie wskazuje, że uczniowie w głównej mierze cenią takie cechy wspomagające realizację planów życiowych jak: upór i stanowczość (89,6%), takt i inteligencja (80,7%), wiedza ogólna i zawodowa (75,2%) oraz umiejętność doboru współpracowników (65,4%), współpracy w kolektywie (53,1%) i dostosowania się do nowych sytuacji (51,8%)

Pozostałe cechy uzyskały zdecydowanie mniej wyborów, co dowodzi o ich małej istotności w realizacji indywidualnych aspiracji naszych respondentów. W zestawie tych cech na końcowych pozycjach znalazły się: spryt i przebiegłość (10,2%), bezkompromisowość w postępowaniu (8,3%), bezwzględność wobec konkurencji (7,1%) oraz władczość w stosunku do otoczenia (5,4%).

Cechy najczęściej wskazywane korelują dodatnio z wartościami deklarowanymi przez badanych, dotyczy to m. in. wiedzy ogólnej i specjalistycznej a zdobywanie kwalifikacji zawodowych i ogólnych oraz podnoszenie poziomu własnej wiedzy w ramach czasu wolnego. Z pewnością pozytywne odczucia musi rodzić docenianie przez badaną młodzież tych cech osobowościowych, które są powszechnie akceptowane oraz niski poziom aprobaty dla tych cech, które uznawane są za aspołeczne.

Kontynuując badania ankietowe zapytano uczniów, czy w aktualnej sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej istnieją realne szanse realizacji osobistych planów zawodowo-materialnych. Uzyskane oceny w tej materii wskazują, że dzisiejsze uwarunkowania w małym stopniu umożliwiają osią-

ganie indywidualnych aspiracji życiowych. W grupach płci bardziej o tym przekonani są chłopcy (68,8%) niż dziewczęta (31,2%). Ocena ta pociąga za sobą pytanie o to, jakie czynniki w największym stopniu utrudniają realizację własnych zamierzeń.

Tabela 2. Czynniki utrudniające realizację aspiracji zawodowo-materialnych młodzieży

Lp.	Kategoria czynnika	% ogółu deklaracji	Ranga	
			Dziewczęta	Chłopcy
1.	Niepewna sytuacja ekonomiczna	86,4	1	1
2.	Niepewność polityczna kraju	76,3	2	2
3.	Niski stopień znajomości języków obcych	65,8	4	3
4.	Brak tzw. perspektyw życiowych	59,6	3	4
5.	Ogólnie niski status majątkowy większości społeczeństwa	50,4	5	5
6.	Nieuczciwość ludzi i brak odpowiedzialności	38,8	6	6
7.	Powszechna zawiść wobec tych, którym się powiodło	27,5	7	7

Uwaga: procenty nie sumują się do 100, gdyż każdy respondent mógł podać więcej niż jeden czynnik.

Powyższe dane są zbieżne z deklaracjami zawartymi w innych pytaniach dotyczących wpływu „przesilenia ideowego” na kształtowanie się i rozwój aspiracji życiowych naszych respondentów. Podobnie jak w tamtych odpowiedziach, tak i w tym przypadku dwie pierwsze pozycje zajęły czynniki związane z niesprzyjającymi warunkami społeczno-ekonomicznymi i politycznymi dla realizacji indywidualnych planów życiowych. Odnosząc to do aspiracji naszych respondentów związanych z zapewnieniem sobie stabilizacji materialnej i rodzinnej, wysokimi kwalifikacjami zawodowymi i ogólną wiedzą oraz wszechstronnym rozwojem własnej osobowości - czynniki ekonomiczno-polityczne oraz możliwości realizacji zamierzeń, stanowią niezmiernie ważny element równowagi społecznej. Niedostatki w ich funkcjonowaniu w dużym stopniu utrudniają, a często wręcz uniemożliwiają

realizację planów życiowych. Interesujący jest fakt, że uczniowie dostrzegają pewien stan „upośledzenia” pod względem możliwości komunikowania się z innymi społecznościami, wynikającymi ze słabej znajomości języków obcych. Z pewnością jest to duże utrudnienie w możliwościach korzystania z osiągnięć krajów wysoko uprzemysłowionych, w prowadzeniu szerokich kontaktów handlowych, turystycznych itd. Nic też dziwnego, że nauka języków obcych znalazła się na tak wysokim miejscu wśród czynności wykonywanych w czasie wolnym przez naszych badanych.

Potwierdzeniem obaw, co do rzeczywistych szans na osiągnięcie zamierzonego poziomu materialnego życia, są deklaracje naszych respondentów na temat miejsca realizacji aspiracji materialnych.

Niemal co trzeci z nich uznał, że zdecydowanie najłatwiej jest spełniać własne plany życiowe mieszkając na stałe poza granicami kraju (34,1%). Duża grupa, z przewagą w populacji męskiej, widzi taką szansę w czasowej pracy w innym kraju (29,6%). Co piąty badany uważał, że szansa ta istnieje także w kraju. A dość liczna była grupa uczniów (17,3%), którzy nie potrafili wskazać w tym pytaniu jednoznacznej odpowiedzi.

Taki rozkład wyników, gdzie 63,7% młodzieży wiąże swoją przyszłość z emigracją, jest konsekwencją postępującej (przynajmniej w środowisku badanych) pauperyzacji społeczeństwa, destabilizacji gospodarczej, kryzysu mieszkaniowego, bezrobocia, braku wiary w poprawę warunków życia. Trudno też nie dostrzec takich niesprzyjających zjawisk, jak osłabienie więzi międzyludzkich, upadek autorytetów społecznych, kult cwaniactwa i materializmu, dominacja konsumpcjonizmu nad wartościami „wyższego rzędu”.

Podsumowanie wyników

Analizując przygotowanie zawodowe badanej próby stwierdzono dość niski stopień samodzielności decyzji w zakresie wyboru drogi kształcenia zawodowego. Minimalny jest również w tej materii udział instytucji zajmujących się profesjonalnie poradnictwem szkolnym i preorientacją zawodową. Główną rolę pełni zwykle wola i życzenie rodziców, i członków rodzin ucznia.

Przyznać jednak trzeba, że młodzież w trakcie nauki szkolnej dość szybko aprobejuje podjęty w jej imieniu wybór zawodu, zaś szkolne i zewnętrzne uwarunkowania utwierdzają ją o słuszności takiego wyboru.

Badani dostrzegali u siebie istotną różnicę między posiadaną wiedzą ogólną a specjalistycznym przygotowaniem zawodowym, wskazując na niedostatki w tej pierwszej. Potrafili także określić poziom swojego przygotowania zawodowego i praktycznej przydatności zawodowej zdobytych w szkole kwalifikacji. Dokonywali tego w kontekście wyników uzyskiwa-

nych w czasie praktyk zawodowych, gdzie dochodziło do konfrontacji wiedzy teoretycznej z praktycznymi wymaganiami zawodu „budowlańca”. Można tu było stwierdzić, że mimo wielu wysiłków nauczycieli przedmiotów teoretycznych i zawodowych dochodzi do pogłębiania się dysproporcji między nauką szkolną zawodu a oczekiwaniami pracodawców.

Aspiracje życiowe przejawiane przez młodzież kształtują się w wyniku obserwacji otoczenia oraz funkcjonowania w nim tych wartości, aspiracji i postaw, jakie prezentują osoby ze środowisk najbliższych młodzieży - rodzice, rodzeństwo, liderzy grupowi oraz inni stanowiący autorytety formalne i nieformalne. Duży wpływ na kształt aspiracji uczniów mają środki masowego przekazu, głównie telewizja i video.

Należy też stwierdzić, że badana młodzież akceptuje i realizuje te wartości i aspiracje, które dają konkretne szanse zdobycia stabilizacji materialnej, dobrze płatnej pracy, i w miarę wysokiej pozycji społeczno-zawodowej. Przypisać trzeba, że badani uczniowie są konsekwentni w realizowaniu swoich zamierzeń, działają w sposób planowy i perspektywiczny, nawet - co w młodym pokoleniu jest zjawiskiem rzadkim - kosztem rezygnacji z przejściowych przyjemności lub dogodności, wynikających z większej swobody i ilości czasu wolnego. Młodzież jest wrażliwym obserwatorem życia, potrafi trafnie ocenić stwarzane jej szanse na przyszłość. Umie także zachować równowagę między oceną uwarunkowań zewnętrznych a własnymi możliwościami i predyspozycjami.

Pytania kontrolne:

1. Jakie są podstawowe elementy kształcenia zawodowego?
2. Jaka metoda badań została zastosowana do pomiaru aspiracji w kontekście przygotowania zawodowego?
3. Jaka jest struktura aspiracji edukacyjno-zawodowych?

Rozdział VI

POSTAWY RODZICIELSKIE A ASPIRACJE EDUKACYJNE DZIECI

Od dawna wiadomo, że wśród tzw. czynników natury środowiskowej warunkujących aspiracje życiowe młodzieży naczelną pozycję zajmuje **rodzina**. Powszechnie uważa się nawet, iż aspiracje są niemalże bezpośrednim rezultatem zabiegów rodzicielskich [55].

Wpływ rodziny na kształtowanie się aspiracji młodzieży jest wielostronny. Empirycznie potwierdzono wpływ takich czynników, jak:

- **pochođenje społeczne,**
- **poziom wykształcenia i zawód rodziców,**
- **poziom materialnych warunków życia.**

Okazało się np., że młodzież inteligencka znacznie częściej ma wysokie aspiracje edukacyjne niż niskie. Wysokie aspiracje edukacyjne rzadko zaś występują u młodzieży robotniczej i chłopskiej [26]. Badania wskazały również, iż im niższa pozycja rodziców w hierarchii społecznej, tym częściej dzieci nie podejmują nauki po ukończeniu szkoły podstawowej bądź decydują się na kształcenie w zasadniczych szkołach zawodowych; uczniowie tych szkół wywodzą się przede wszystkim z rodzin robotniczych i chłopskich, a ich rodzice legitymują się zwykle niskim wykształceniem – niepełnym podstawowym, podstawowym lub zasadniczym zawodowym [16, 63, 67]. Dzieci rodziców z wykształceniem wyższym lub niepełnym wyższym znacznie częściej z kolei podejmują naukę w szkołach średnich (częściej w liceach niż w technikach), planując w większości w przyszłości podjęcie studiów wyższych [26, 53].

Wyniki wielu badań sugerują, że młodzież w przeważającej większości realizując własne aspiracje edukacyjne pozostanie w tej samej grupie społeczno-zawodowej, co ich rodzice lub nieznacznie tylko podwyższy swój poziom wykształcenia, zwykle jedynie o jeden szczebel wyżej [15, 63].

Okazało się również, że i warunki materialno-bytowe rodziny w dużym stopniu determinują aspiracje edukacyjne młodzieży. Wysoka pozycja materialna rodziny sprzyja bardziej ambitniejszym planom edukacyjnym (*wysoki i średni poziom aspiracji*), niska – częściej przeciętnym (*średni poziom aspiracji*), a bardzo niska tym najmniej pożądanym (*niski poziom aspiracji*). Młodzież z rodzin inteligenckich i robotniczych (*szczególnie ta mieszkająca w miastach*), dysponująca lepszymi warunkami materialno-bytowymi, deklarowała też wyższe aspiracje edukacyjne niż młodzież z rodzin chłopskich [53].

Wynika to zapewne z wyraźnych dysproporcji w zakresie dóbr kulturalnych. Rodziny ze środowisk inteligenckich i robotniczych często dysponują względnie dużymi księgozbiorami, systematycznie kupują czasopisma i gazety codzienne. Rodziny chłopskie – szczególnie ze wsi tradycyjnej – znacznie rzadziej posiadają własne księgozbiory i rzadziej też czytają czasopisma. Różnice te dotyczą również wyposażenia mieszkań, ze szczególnym uwzględnieniem urządzeń i przedmiotów, które mogą ułatwić naukę (sprzęt komputerowy, audiowizualne programy do nauki języków obcych itp.).

Inną grupą czynników wpływu rodziny na aspiracje są tworzone w obecności dzieci, **internalizowane** przez nie, wzorce postępowania, kryteria oceny innych ludzi, modele kariery oraz związane z nimi poglądy i opinie pojawiające się i podlegające wstępnej weryfikacji w otoczeniu rodzinnym. Kolejna grupa czynników oddziaływań to już bezpośrednio, intencjonalne wpływy rodziców nastawione na ukształtowanie określonych aspiracji u swoich dzieci; wiąże się to z przyjęciem odpowiednich **postaw rodzicielskich**, przyjmujących formę pewnej presji opartej bądź to na perswazji, bądź na tzw. manipulacji środkami, które nie są obojętne dla praktycznej realizacji aspiracji [16].

Postawy rodzicielskie

Prekursorem badań nad wpływem stosunków między rodzicami i dzieckiem na rozwój osobowości był H. Orlonsky [40]. Zweryfikował on wysuniętą przez siebie hipotezę głoszącą, że sposoby troszczenia się rodziców o dziecko mają znaczenie dla rozwoju jego osobowości. W chwili, gdy zaczęto powszechniej używać pojęcia postawy i zintensyfikowano badania nad wzorami ludzkich zachowań, zagadnienie stosunków wewnątrzrodziny doczekało się licznych badań. Odwoływały się one głównie do nowego rozumienia osobowości, uwzględniającego potrzeby, przekonania oraz **systemy dynamiczne** (*zmiennność jej struktury*). Przyjęto założenie, że potrzeby (*ich charakter*) uzależnione są m. in. od jakości stosunków między matką i dzieckiem. Wysunięto również tezę, że poznanie tych komponentów osobowości matki (*emocjonalnych, poznawczych i motywacyjnych*), które są bezpośrednio związane z pełnieniem przez nią określonych ról w rodzinie powinno usprawnić prognozę jej przyszłego zachowania, a także zachowania jej dziecka, jego postawę w przyszłości [44].

Rozwój powyższej koncepcji doprowadził do sformułowania pojęcia postawy rodzicielskiej (*wychowawczej*). Wyróżniono w niej – typowe dla postawy w ogóle – trzy klasyczne komponenty:

- **behawioralny** (*komunikowanie się werbalne lub niewerbalne*),
- **emocjonalno-motywacyjny** (*sympatia-antypatia, dominacja-submisja itp.*),
- **poznawczy** (*selektywność dochodzących komunikatów, przekazów z otoczenia*).

Rembowski określa postawę rodzicielską (*ojcowską i macierzyńską*) jako „całościową formę ustosunkowania się rodziców (*osobno matki, osobno ojca*) do dzieci, do techniki oddziaływania, do zagadnień wychowawczych itp. ukształtowaną podczas pełnienia funkcji rodzicielskich” [44, s. 197-198].

Wielu badaczy o orientacji socjologicznej [31] i psychologicznej [9, 44, 72], opierając się na wynikach badań własnych, wysnuło wniosek: rodzice w dużym stopniu kształtują i modyfikują wyobrażenia (*poglądy*) swoich dzieci dotyczące preferowanych przez nie wartości w ich przyszłym życiu.

Ten zbyt ogólnie brzmiący wniosek znacznie uszczegółowił Brzozowski [5] przyjmując tezę, iż wartości przekazywane są pokoleniu córek i synów w toku **diedziczenia społecznego**. Ów proces może przebiegać m. in. poprzez oddziaływania bezpośrednie (*świadome i planowe wpływy wychowawcze rodziców*) i pośrednie (*nieświadome postawy rodzicielskie*).

Postawy rodzicielskie w tym znaczeniu rozumiane są jako czynnik pośredniczący między wartościami rodziców i dzieci: postawy te są uzależnione od wartości preferowanych przez matki i ojców, które jednocześnie są przekazywane dzieciom. Brzozowski twierdzi, że postawy macierzyńskie i ojcowskie kształtują hierarchię wartości dzieci, przy czym wpływ ten jest większy na poglądy córek niż synów (*przynajmniej w odniesieniu do wartości uniwersalnych*). Sądzi on również, że najsilniej z wartościami dzieci związane są postawy rodzicielskie z grupy **bliskości uczuciowej**; sprzyjają one bezpośrednim, intymnym interakcjom, a także zaspakajaniu potrzeb dzieci. W konsekwencji sprawniej może przebiegać proces identyfikacji z matką i ojcem oraz internalizacji ich wzorów zachowania i przyjętych systemów wartości.

W takim razie postawy macierzyńskie i ojcowskie oparte na akceptacji i miłości, warunkując identyfikację, stanowią ważny mechanizm otwartego przejmowania wartości rodziców przez ich dzieci [44, 75].

Psycholodzy (Muszyński, Tyszkowa, Rembowski) zgodnie przyznają, że przekonania zawarte w postawach wychowawczych matek i ojców, są jednymi z główniejszych czynników włączania wartości, zasad w strukturę osobowości dzieci [34, 44, 75].

Interesujące dane – ważne dla uchwycenia związku między postawami rodzicielskimi a celami życiowymi ich dzieci – uzyskały B. Kita i H. Sitarczyk [17], badając **kryzys w wartościowaniu** u adolescentów. Ich zdaniem, im więcej rodzicielskiej miłości i inspiracji do niezależności będą doświadczali we wczesnym okresie życia, tym rzadziej będą w wieku 17-18 lat doznawali poczucia niespełnienia wytyczonych celów życiowych. Przypuszczać też należy, że właśnie młodzież z tej grupy przejawia częściej skłonności do formułowania względnie wysokich aspiracji edukacyjno-zawodowych niż ich rówieśnicy pozbawieni takich doświadczeń we wcześniejszych latach swego życia.

Problemy badawcze

Twierdzenie, że aspiracje dzieci są w dużym stopniu uzależnione od postaw rodzicielskich ich matek i ojców jest bezsporne [26, 44]. Matki i ojcowie wypełniając swe obowiązki wychowawcze, wpływając w dużym stopniu na kształtowanie się **osobowości dziecka**, na jego **samoocenę oraz styl myślenia i zachowania**, w istotny sposób determinują jego zamierzenia życiowe, w tym również edukacyjno-zawodowe [29, 53, 55].

Rodzice poprzez własne postawy wychowawcze oddziałują również na sposoby **hierarchizowania wartości** – celów życiowych, stanowiących podstawy aspiracji, ich ukierunkowanie i poziom. Bywa jednak, że oddziaływanie to jest niepełne lub niewłaściwe. Jakość i zakres tych wpływów rodzicielskich jest szczególnie ważny w okresie dorastania, w chwili wzrostu autonomii i niezależności światopoglądowej; krytycyzmu warunkującego kryteria samooceny w kontekście formułowania osobistych aspiracji i strategii ich realizacji [11, 59].

Naukowe rozważania Rembowskiego, Ziemskiej, Skornego, Janowskiego czy Lewowickiego, mimo że w mniejszym lub większym stopniu różnią się w ocenie wpływów postaw rodzicielskich na plany życiowe dzieci, mają jednak wiele punktów zbieżnych. Zbieżności te dotyczą m. in. tego, że rodzice poprzez oddziaływanie wychowawcze mogą utrudnić lub usprawnić proces formowania się aspiracji, satysfakcjonującego planu życiowego. Rembowski i Ziemska wskazują ponadto na wiele różnych czynników utrudniających kształtowanie i utrwalanie (konsekwencje realizacji) aspiracji, wynikających z **zaburzonych relacji rodzicielskich** – postaw rodziców wobec dzieci [44, 75].

Problematyką wpływu postaw wychowawczych rodziców na różne kategorie aspiracji ich dzieci zajął się nieco szerzej Lewowicki [26]. Zebrane dane empiryczne potwierdziły **istnienie związku między postawami rodziców a aspiracjami ich dzieci**. Związek ten okazał się być największy w przypadku aspiracji edukacyjnych, przywódczych (kierowniczych), a także społecznych. Statystycznie istotne związki stwierdzono np. między poziomem aspiracji edukacyjnych dziecka a postawą tolerancji matki, poziomem aspiracji społecznych i kierowniczych a postawą tolerancji ojca.

Mimo wielu opracowań na temat wpływu postaw rodzicielskich na kształtowanie się aspiracji u ich dzieci, brakuje nadal bardziej szczegółowych analiz ukazujących prawidłowości tego wpływu. Mam tu na myśli ściślejsze zależności między typami postaw rodzicielskich matek i ojców a poziomem aspiracji dzieci. Niniejsze badania, uzyskane w nich dane empiryczne, zmierzają właśnie ku wypełnieniu tej luki. Przedmiotem ich jest określenie powiązań między postawami rodzicielskimi, stylami wychowawczymi rodziców a poziomami aspiracji edukacyjno-zawodowych ich dzieci.

W oparciu o dotychczasowe rezultaty badań można założyć, że istnieją duże zależności między funkcjonowaniem rodziny a aspiracjami – głównie edukacyjnymi – dzieci. Wiadomo na przykład, że **postawy opiekuńczości i wymagania** matek sprzyjają osiągnięciom szkolnym, a w konsekwencji artykułowaniu na wysokim poziomie aspiracji szkolnych ich dzieci. Korzystna jest również **postawa uczuciowa** matek. Postawy zaś silnie opiekuńcze i silnie wymagania zwiększają prawdopodobieństwo doznawania niepowodzeń szkolnych, a tym samym implikują skłonności do **znacznego zaniżania aspiracji edukacyjnych** [26, 55].

Metodologia badań

W badaniach własnych zainteresowania skupiono głównie na aspiracjach edukacyjnych i zawodowych, uwzględniając fakt, że badani są uczniami zasadniczych i średnich szkół zawodowych, w których zdobywają konkretny zawód. Między aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi zachodzi ścisły związek, ponieważ wybór szkoły i specjalności kształcenia zawodowego decyduje z reguły o przyszłym zawodzie. Z tego też powodu te dwa rodzaje aspiracji są definiowane łącznie jako **aspiracje edukacyjno-zawodowe** [56]. Nie ulega wątpliwości, iż aspiracje edukacyjne warunkują aspiracje zawodowe.

Dane empiryczne zebrano przy użyciu dwóch narzędzi badawczych: **skategoryzowanego kwestionariusza ankiety i kwestionariusza „Stosunków między Rodzicami a Dziećmi” (PCRQ)** autorstwa Roe i Siegelmana.

Kwestionariusz ankiety, zawierający 20 pytań, został opracowany w celu poznania m. in. poziomu aspiracji badanych, ogólnego stosunku do domu rodzinnego oraz stylu kierowania wychowawczego, jaki jest stosowany przez rodziców. Poziom aspiracji edukacyjnych wyznaczono w oparciu o deklaracje badanych dotyczące zamierzeń kształcenia się na jednym z trzech poziomów:

- **wysoki poziom aspiracji** – chęć ukończenia w przyszłości studiów wyższych;
- **średni poziom aspiracji** – planowanie ukończenia tylko szkoły średniej;
- **niski poziom aspiracji** – zakończenie edukacji na zasadniczej szkole zawodowej, doskonalenie umiejętności na kursach zawodowych.

Pomiar poziomu aspiracji został zatem uzależniony od długości kształcenia i liczby progów selekcyjnych.

Kwestionariuszem PCRQ (The Parent-Child Relations Questionnaire) dokonano natomiast pomiaru postaw rodziców wobec dzieci, a naszych badanych. Kwestionariusz ten jest bowiem przeznaczony do mierzenia charakterystycznego zachowania się rodziców wobec dorastających dzieci oraz ich postaw wychowawczych, percepowanych i ocenianych przez ich synów i córki. PCRQ jest opracowany w dwóch wersjach: jedna dla matek (*Moja matka*), drugi dla ojców (*Mój ojciec*). W niniejszych badaniach zastosowano skrócony wariant tego kwestionariusza, opracowany przez W.S. Kowalskiego (1984), składający się z 5 stwierdzeń dla 5 skal opisujących 5 postaw rodzicielskich:

- odrzucająca,
- ochraniająca,
- liberalna,
- wymagająca,
- kochająca.

Każda z badanych osób wypełniała obie wersje kwestionariusza (*matka, ojciec*), oceniając jawne zachowanie się rodziców w różnych sytuacjach. Ocen dokonywano poprzez wybór odpowiedniej odpowiedzi *prawdziwe, raczej prawdziwe, raczej nieprawdziwe, nieprawdziwe*. Odpowiedziom tym przypisano wartości liczbowe 5, 4, 2, 1, które następnie poddano analizie statystycznej na podstawie arkusza obliczeniowego. W ten sposób wyszczególniono pięć rodzajów postaw rodzicielskich, oddzielnie dla matek i ojców.

Dobór próby do badań

Badaniami zrealizowanymi w 2004 roku, objęto 221 uczniów klas pierwszych i trzecich (108 dziewcząt i 113 chłopców) z nyskich zasadniczych i średnich szkół zawodowych. Dobór próby był **losowy**: z czterech ponadpodstawowych szkół zawodowych funkcjonujących na terenie Nysy wylosowano Zespół Szkół Technicznych. Następnie ze wszystkich klas pierwszych i trzecich wybrano klasy o różnym profilu kształcenia zawodowego: budownictwo ogólne, budownictwo wodne, stolarstwo, krawiectwo lekkie, fryzjerstwo, cukiernictwo, krawiectwo ciężkie oraz blacharstwo samochodowe. Do zasadniczych badań zakwalifikowano ostatecznie 177 uczniów z zasadniczej szkoły zawodowej i 185 z technikum i liceum zawodowego. Ważnym kryterium selekcyjnym był wymóg pochodzenia badanych z pełnych rodzin; odrzucono tych wychowywanych tylko przez jednego rodzica lub tych wywodzących się z rodzin „restaurowanych” (ponowny związek małżeński matki lub ojca). Proporcje płci w poszczególnych podgrupach wieku i uczniów szkół różnych typów były mniej więcej wyrównane.

Wyniki

Wśród czynników ułatwiających lub utrudniających formowanie się aspiracji młodzieży wymienia się często tzw. styl kierowania wychowawczego rodziców wobec dzieci. W związku z tym jedno z pytań kwestionariusza ankiety brzmiało: *W jaki sposób, twoim zdaniem, odnoszą się do ciebie twoi rodzice?*. Uzyskane dane na ten temat porównano następnie z poziomem aspiracji edukacyjnych deklarowanych przez poszczególnych badanych uczniów. Okazało się, iż wysokim aspiracjom edukacyjno-zawodowym sprzyjają dwa style kierowania:

„**zmiennokonsekwentny**” ($r = 0,617$, $p < 0,001$) i

„**łagodny**” (**demokratyczny**) ($r = 0,428$, $p < 0,001$).

„Zmiennokonsekwentny” oznacza tu brak zgodności stylów oddziaływań wychowawczych między matką a ojcem, mimo że sami oni mogą być konsekwentni. Niski poziom aspiracji częściej zaś ujawniali ci oceniający swoich rodziców jako **autokratycznych** ($r = 0,183$, $p < 0,01$), traktujących ich „bardzo surowo” lub „raczej surowo”. Średni poziom aspiracji edukacyjnych był natomiast najczęściej deklarowany przez respondentów, którzy twierdzili, że *rodzice pozwalają mi na wszystko*, są zbyt tolerancyjni i nierygorystyczni ($r = 307$, $p < 0,01$).

Jednak bardziej szczegółowych danych o wpływie postaw wychowawczych rodziców na aspiracje edukacyjne ich dzieci dostarczyły analizy oparte na wynikach pochodzących z badania kwestionariuszem PCRQ.

W opinii badanych uczniów osobą bardziej znaczącą w domu jest matka niż ojciec. W niej upatrują oni osobę częściej zajmującą się nimi, okazującą więcej czułości i serdeczności (**postawa kochająca**) oraz dającą poczucie bezpieczeństwa (**postawa ochraniająca**). Porównanie rodzicielskich postaw matek i ojców wobec dorastających dzieci, a naszych badanych, przedstawia poniższy histogram.

Chi-kwadrat = 41,081; df = 8; p < 0,01.

Rys. 1. Postawy matek i ojców wobec ich dorastających dzieci (w punktach, na podstawie kwestionariusza PCRQ)

Z histogramu widać, że oprócz okazywania ciepła matki bywają też często wymagające wobec swych dzieci. Dane wskazują również, iż wymagania te są nierzadko bardzo wysokie (sugeruje to charakter stwierdzeń z kwestionariusza PCRQ). Stosunkowo nisko u matek została oceniona **postawa liberalna**, podobnie zresztą jak i u ojców. Najrzadziej jednak wskazywano na **postawę odrzucającą**. Badani sugerują także (*stwierdzenia PCRQ*), że matki bardziej niż ojcowie angażują się w określaniu i realizowaniu ich **indywidualnych planów perspektywicznych**. Matki też częściej rozmawiają z nimi, ułatwiając pokonywanie różnych problemów (głównie tych codziennych, pozornie błahych), żywiej interesują się ich sukcesami i porażkami szkolnymi oraz życiowymi.

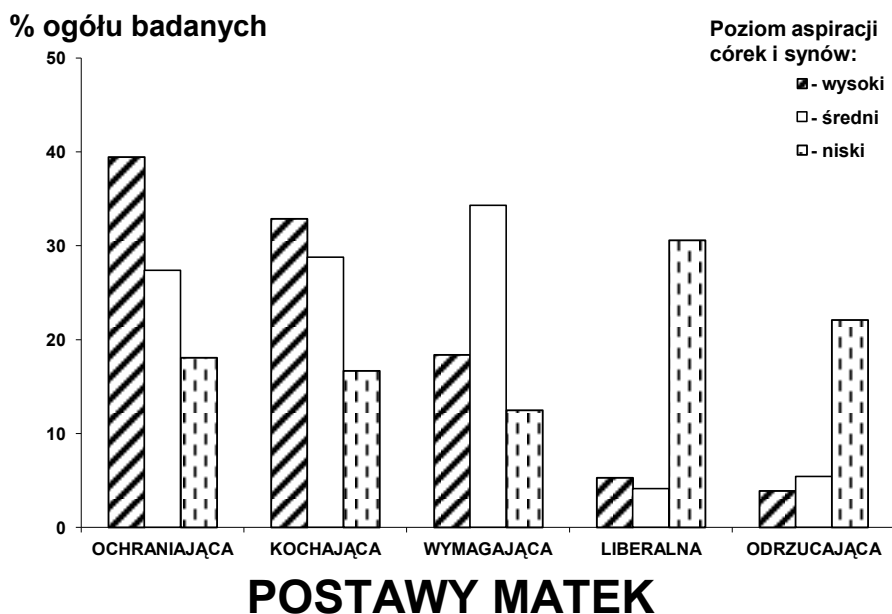
Wyniki uzyskane za pomocą PCRQ pozwoliły również poznać postawy rodzicielskie matek i ojców osobno wobec córek i synów. Omówienie tych danych wydaje się być ważne w kontekście analizowanej w dalszej części problematyki związku postaw rodziców a aspiracji ich dzieci. Postawy ochraniająca i kochająca (rys.1), oceniane łącznie przez córki i synów, uzyskały wyższe średnie arytmetyczne punktów u matek niż ojców, co jednak dotyczy bardziej ich stosunku do córek. Tak przynajmniej wynika z danych dotyczących percepcji tych postaw oddzielnie przez córki i synów. Średnia arytmetyczna punktów skali postawy ochraniającej matek względem córek wyniosła aż 55,2 punktu, a ojców tylko 26,1 punktu. Średnia punktów obrazujących postawę ochraniającą ojców wobec synów jest natomiast wyższa (33,8 pkt.) niż średnia punktów matek (30,3 pkt.). Średnia arytmetyczna opisująca postawę kochającą rozkłada się podobnie: matek wobec córek 49,8 punktu i względem synów 45,7 punktu, ojców zaś wobec córek 31,1 punktu i względem synów 34,6 punktu. Odnośnie zaś postawy wymagającej najwyższe średnie arytmetyczne odnotowano u matek wobec synów (41,7 pkt.) oraz ojców wobec synów (42,8 pkt.). Względem córek poziom tych wymagań jest trochę niższy: u matek wynosił 39,5 a u ojców – 37,9 punktu.

Pozostałe postawy zaś osiągnęły niższe średnie arytmetyczne. Zaskakujące jednak różnice stwierdzono w postawie odrzucającej matek wobec synów (14,3 pkt.) i córek (25,1 pkt.). U ojców natomiast skala postawy odrzucenia zarówno wobec synów (25,3 pkt.) i córek (22,6 pkt.) była na zbliżonym poziomie.

Przejdźmy teraz do omówienia wyników stanowiących przedmiot niniejszych rozważań: **wpływ postaw rodziców na aspiracje ich dzieci**.

Zacznijmy od postaw rodzicielskich matek. Uzyskane dane prezentuje poniższy histogram (rys. 2).

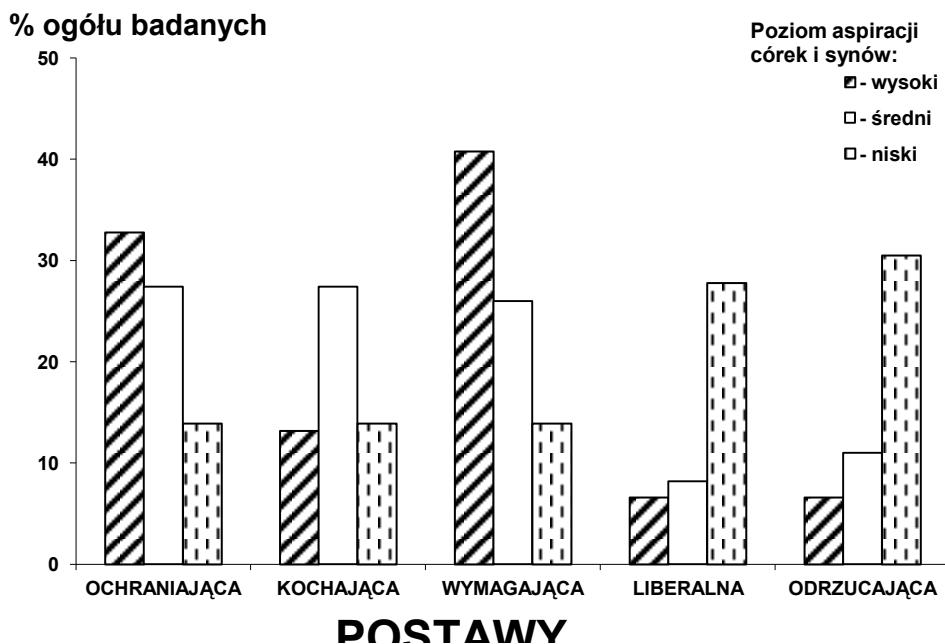

Chi-kwadrat= 37,825; df=8; $p < 0,01$

Rys. 2. Postawy matek a poziom aspiracji edukacyjnych ich dorastających dzieci (w procentach)

Wśród postaw rodzicielskich matek najliczniej (procentowo) były wskazywane: **postawa ochraniająca** (28,4%) i **kochająca** (26,1%) oraz **wymagająca** (21,5%). Te trzy rodzaje postaw zdają się też najsilniej różnicować poziomy przejawianych **aspiracji edukacyjnych**. Okazało się bowiem, że dorastający ujawniający wysoki poziom tych aspiracji oceniali swe matki jako „ochraniające” i „kochające”, a w mniejszym stopniu był tu ważny wpływ ich postawy wymagającej. W przypadku jednak córek postawą sprzyjającą formułowaniu aspiracji na wysokim poziomie była przede wszystkim **postawa kochająca** ($r = 0,322$, $p < 0,01$) a u synów - **wymagająca** ($r = 0,466$, $p < 0,01$). Postawa matek zaś **odrzucająca** ($r = 0,294$, $p < 0,01$) u córek i **liberalna** ($r = 0,301$, $p < 0,01$) u synów zdają się prowadzić do stawiania sobie przez nich niezbyt wygórowanych planów edukacyjnych (*niski poziom aspiracji*). Średni natomiast poziom aspiracji edukacyjnych najczęściej był deklarowany przez córki matek „ochraniających” ($r = 0,211$, $p < 0,01$) i synów matek „wymagających” ($r = 0,291$, $p < 0,01$).

Okazało się również, iż postawy matek implikujące wysokie i średnie aspiracje ich dzieci były częściej wskazywane przez badanych z liceum i technikum niż z „zawodówki”. I co więcej, ci drudzy też częściej oceniali swoje matki jako „**odrzucające**” i zbyt **tolerancyjne (liberalne)**. Inne dane uzyskano w ocenie wpływu postaw ojców (rys. 3).

Chi-kwadrat = 41,081; df = 8, p < 0,01

Rys. 3. Postawy ojców a poziom aspiracji edukacyjnych ich dorastających dzieci (w procentach)

Ojcowie w opinii dorastających są wobec nich najczęściej „**wymagający**” (nierzadko aż nazbyt) (27,3%), „**ochraniający**” (24,7%) i w mniejszym stopniu „**kochający**” (18,1%). Postawą zaś najbardziej sprzyjającą **wysokim aspiracjom edukacyjnym** była zdecydowanie **postawa wymagająca**. Postawa ta prawie w równym stopniu wpływała inspirująco na wysoki poziom aspiracji zarówno u córek ($r = 307$, $p < 0,01$) i synów ($r = 297$, $p < 0,01$). W porównaniu z postawami matek, **postawa odrzucająca i liberalna** ojców w dużo mniejszym stopniu zdawała się prowadzić do formułowania **niskich aspiracji edukacyjnych** zarówno u córek jak i u synów. Odnotowano również, iż uczniowie „zawodówek” oceniają najczęściej swoich ojców jako „**odrzucających**” ($r = 0,255$, $p < 0,01$) czy obojętnych i **silnie**

liberalnych ($r = 0,428$, $p < 0,001$) (nierygorystycznych). W efekcie dominacja tych postaw sprawia, że ci dorastający zadowolają się jedynie **niskim poziomem aspiracji**. Ich rówieśnicy natomiast z liceum i technikum, ujawniający zarazem częściej wysoki i średni poziom aspiracji edukacyjnych, wyróżniają **postawę wymagającą** ($r = 0,408$, $p < 0,001$) i na nieco niższym poziomie **postawę ochraniającą** ($r = 0,381$, $p < 0,01$) swych ojców.

Interesujących – moim zdaniem – danych dostarczyły porównania postaw rodzicielskich matek i ojców ze skłonnościami ich dzieci do **zawyżania bądź zaniżania poziomu swoich aspiracji edukacyjnych**. Skłonności te określono zestawiając osiągnięcia w nauce (na podstawie dzienników lekcyjnych i arkuszy ocen) z deklarowanymi poziomami tych aspiracji. Najsilniejsze zależności odnotowano pomiędzy **zaniżaniem aspiracji a postawą odrzucającą matki** ($r = 0,415$, $p < 0,001$) oraz **postawą liberalną** (tolerancyjną) ojca ($r = 0,391$, $p < 0,001$). Nieco słabsze, aczkolwiek również istotne statystycznie, powiązania dostrzeżono **postawy kochającej** ($r = 0,197$, $p < 0,01$) i **wymagającej** ($r = 0,171$, $p < 0,01$) matki oraz **postawy wymagającej** ojca ($r = 0,185$, $p < 0,01$) z tendencją ich dzieci do **zawyżania własnych aspiracji** kształceniowych. Aspiracjom realistycznym, dostosowanym do możliwości ich spełnienia, sprzyjała zaś **postawa ochraniająca** matki ($r = 0,377$, $p < 0,01$) i taka sama ojca ($r = 0,319$, $p < 0,01$).

Rozszerzając analizy o tzw. style kierowania wychowawczego rodziców wobec dzieci okazało się, iż: **zawyżanie aspiracji** następuje zwykle pod wpływem **postawy kochającej i stylu „łagodnego”** (chi-kwadrat = 12,714, $df = 3$, $p < 0,02$), a także **postawy wymagania i stylu zmienno-konsekwentnego** (chi-kwadrat = 9,822, $df = 3$, $p < 0,02$) matek i ojców; **zaniżanie** natomiast – pod wpływem **postawy odrzucającej i „surowego” stylu** (chi-kwadrat = 10,045, $df = 3$, $p < 0,02$) oraz **postawy liberalnej i stylu „zmiennokonsekwentnego”** (chi-kwadrat = 8,811, $df = 3$, $p < 0,02$); **adekwatność aspiracji** to z kolei wynik **postawy ochraniającej i „łagodnego” stylu** (chi-kwadrat = 14,033, $df = 3$, $p < 0,02$).

Końcowa procedura badawcza miała na celu ustalenie: w jakim stopniu rodzice, poprzez swe postawy wychowawcze, wpływają w opinii ich dzieci na ich indywidualne plany edukacyjno-zawodowe? Dane na ten temat uzyskano w odpowiedziach badanych uczniów na pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety.

Większość dorastających (40,2%) uznała, że ich aspiracje edukacyjne kształtują się w dużej mierze pod wpływem **kontaktów rówieśniczych**. Nieco mniejsza grupa (38,1%) dostrzega znaczący **udział rodziców**, a najmniej liczna (21,7%) – **szkoły** (Chi-kwadrat = 0,794 < 9,488, $df = 4$, $p = 0,05$ – brak istotności statystycznej). Mimo że uzyskane zależności są w pewnym sensie zaskakujące, to jednak nie mogą one być uogólnione

z uwagi na stwierdzony brak istotności statystycznej na poziomie $p = 0,05$. Należy zatem uznać względną **równomierność wpływu rodziców, rówieśników i szkoły**.

Dyskusja

Uzyskane dane empiryczne zdają się potwierdzać, iż **istnieje duży związek między percepcją postaw rodzicielskich przez badanych uczniów a poziomem ich aspiracji edukacyjnych**. Uważam jednak, że postawy te mają stosunkowo duży wpływ na powstanie u młodzieży względnie **wysokich aspiracji edukacyjnych**, znacznie mniejszy jednak na ich ukierunkowanie i podtrzymywanie. Tutaj stosunkowo dużą rolę pełnią **rówieśnicy**, tak przynajmniej sugerują deklaracje badanych uczniów. Jest to bowiem okres w ich życiu (**gwałtownego rozwoju bio-psycho-społecznego**), gdy nierzadko rada koleżanki czy kolegi liczy się bardziej niż rodziców. Rodziców, którzy nie tylko, że nie potrafią ze swoimi dorastającymi dziećmi rozmawiać, ale często tych rozmów unikają lub też nie mają na nie czasu. Badani zdecydowanie wyżej jako partnera do takich rozmów cenią swoje matki, rzadziej obojga rodziców czy samych ojców. Matka – w ich opinii – jest tą osobą, która potrafi okazać miłość i przywiązanie (**postawa kochająca**), zagwarantować poczucie pewności i stabilności (**postawa ochraniająca**), a przy tym zainspirować do aktywności (**postawa wymagająca**). Potwierdzają to także rzadkie wskazania na postawę odrzucającą, co oznacza jednocześnie, że nasi respondenci odczuwają – szczególnie ze strony matki – starania o zaspokojenie ich **potrzeb psychofizycznych**. Ojcowie wypadają w tych ocenach o wiele gorzej, z wyjątkiem **postawy wymagającej**; interesujące i znamienne jest to, że pomimo stosunkowo dużych różnic w ocenie **postawy kochającej i ochraniającej** dość niespodziewanie na zbliżonym poziomie u matek i ojców znalazła się właśnie **postawa wymagająca**. Świadczy to przypuszczalnie o **zbieżności celów wychowawczych** obojga rodziców.

Materiał empiryczny wskazuje także, iż istnieje szereg prawidłowości dotyczących relacji: matka – córka, matka – syn, ojciec – córka i ojciec – syn.

Okazało się, że matki w ocenie córek a ojcowie w opinii synów są osobami, które w dużym stopniu stwarzają im warunki do poprawnego funkcjonowania. Chodzi tu przede wszystkim o zaspokajanie **potrzeby bliskości uczuciowej i emocjonalnej**. Dowodzi to w jakimś stopniu o prawidłowym rozwoju **procesów identyfikacyjnych**. Wiadomo przecież, że okres dorostania to czas **intensywnego identyfikowania się z własną płcią** – dziewcząt z matkami, a chłopców z ojcami. Zakres tej identyfikacji jest dość rozległy, gdyż obejmuje styl zachowań rodziców (**wpływ wzorcotwórczy**), ich

przekonania i światopogląd, codzienne interakcje itp. [29]. Dla naszych jednak rozważań istotna jest tzw. **identyfikacja zawodowa**, która znacząco różnicuje drogi edukacyjno-zawodowe młodzieży (mimo, że nie była ona przedmiotem referowanych tu badań, to jednak stwierdzona bliskość „racji” matek i córek oraz ojców i synów sugeruje, że identyfikacja taka może mieć miejsce).

Znaczenia identyfikacji z własną płcią w formowaniu się aspiracji nie można deprecjonować. Liczne badania dowiodły bowiem, że aspiracje są zależne od nasilenia identyfikacji z ojcem lub matką. Im bardziej dziecko stara się naśladować rodziców, tym bardziej jego aspiracje są zbliżone do aspiracji rodziców. Dowiedziono także, że aspiracje ulegają modyfikacji w zależności od typu identyfikacji. Ten, kto **identyfikuje się z ojcem**, będzie miał najczęściej **aspiracje techniczne i handlowe**, ten zaś kto **identyfikuje się z matką** – **aspiracje literackie i artystyczne**. Natomiast w sytuacji jednoczesnej identyfikacji z matką i ojcem, może dochodzić do łączenia ról. Na przykład będzie to połączenie aspiracji związanych z pracą społeczną, wymagającą zajmowania się (opieką) ludźmi (aspiracje typowe dla dziewcząt) z pracą naukową (aspiracje raczej męskie). Uznano zatem, że **rodzaj aspiracji wiąże się z typem identyfikacji**. Ten, kto identyfikuje się z ojcem, będzie przejawiał aspiracje charakterystyczne dla mężczyzn, kto zaś identyfikuje się z matką, aspiracje bardziej typowe dla kobiet [76].

Dane empiryczne zebrane w czasie badania percepcji postaw rodzicielskich przez dorastające dzieci stanowią również cenne źródło o stosunkach międzyosobowych, rolach rodzinnych, wzajemnych relacjach matki i ojca. Analizy tych danych w kontekście przejawianych aspiracji edukacyjnych wskazują, iż ważny jest tu wpływ obojga rodziców. Wiadomo przecież o konieczności równoważenia różnych oddziaływań, zarówno tych związanych z podobną kategorią postaw czy zupełnie odmiennych. Bo na przykład odnotowane duże zależności między **postawą ochraniającą** obojga rodziców a **wysokim poziomem aspiracji** ich dzieci nie dotyczą w istocie dokładnie takich samych postaw; inaczej „ochraniają” matki a inaczej ojcowie. Podobnie jest w przypadku innych postaw, a szczególnie „kochającej” i „wymagającej”.

Ważna jest tu również **komplementarność postaw**. Dowiedziony duży wpływ na wysoki poziom aspiracji postawy ochraniającej, kochającej i wymagającej, wydaje się być o wiele większy, gdy spojrzymy na wzajemne dopełnianie się postaw matek i ojców (pamiętając jednocześnie o pewnej odmienności tych samych postaw każdego z rodziców).

Wspomniane dopełnianie się oddziaływań (postaw) wychowawczych pełni jeszcze inną – nie mniej ważną – funkcję: sprzyja formułowaniu przez dorastające dzieci w miarę **realistycznych aspiracji**, zgodnych z faktycznymi możliwościami ich realizacji. Owe „współdziałanie” wychowawcze chroni dorastających przed skrajnością postaw rodzicielskich (np. zbyt dużą ochroną, wymaganiami lub odrzuceniem czy minimalnym natężeniem tych postaw), które właśnie często prowadzą do **zaniżania lub zawyżania aspiracji młodzieży** [44]. Współdziałanie to wymaga równego zaangażowania obojga rodziców w wychowywanie dzieci. Nie jest to niestety praktyka zbyt powszechna. Wśród naszych badanych wyraźna różnica w zakresie pożądanych postaw wychowawczych (ochraniająca, kochająca, wymagająca) zaznaczyła się na korzyść matek. Sądzić należy, że matki zwykle więcej czasu poświęcają swym dorastającym dzieciom niż ojcowie, w konsekwencji nawiązuje się silniejsza **więź uczuciowa i opiekuńcza** między nimi. Jakość tych relacji uzależniona jest ponadto od statusu zawodowego obojga rodziców, czy pracują oboje czy tylko jedno z nich (w badanej populacji dorastających, blisko połowa matek była bezrobotnych, z czego 30% bez prawa do zasiłku), co wiąże się z możliwością zajmowania się dziećmi. Dostrzegłem bowiem, że w sytuacji, gdy oboje rodzice pracowali, różnice w tych trzech postawach nie były tak duże. Zauważyłem również, że **postawa odrzucająca** ojców miała związek z ich aktywnością zawodową (własna firma, wyjazdy służbowe itp.) i wynikającym z niej ograniczonym kontaktem z dziećmi.

Oceniając zatem wpływ postaw rodzicielskich (percepowanych przez dorastające dzieci) należałoby rozważyć jakie jest ich podłoże. W literaturze przedmiotu wymienia wiele różnych czynników – wskazywanych również w związku z aspiracjami – natury **osobowościowej, środowiskowej czy medycznej (zdrowie psychiczne)** [5]. Rozważania te nie są jednak przedmiotem naszych zainteresowań badawczych, warto jednak pamiętać o **wielowymiarowości źródeł postaw rodzicielskich**, chociażby w aspekcie jakiegoś ich modyfikowania (przez psychologów, pedagogów czy nauczycieli). Warto też wiedzieć – co sugerują uzyskane dane – że poprawnemu formułowaniu aspiracji młodzieży (wysoki i średni ich poziom) sprzyja **zmienność (dopasowywanie) stylów kierowania wychowawczego** rodziców wobec dorastających dzieci (styl „zmiennokonsekwentny”); elastyczność w metodach wychowawczych. Tym bardziej, że to właśnie rodzice są w głównej mierze, niestety w minimalnym stopniu szkoła, oceniani są jako ci zapewniający – w mniejszym lub większym stopniu – możliwości wymiany poglądów, obrony własnego zdania (przekonań), kształtowania pożądanego wzorca i stylu życia [16]. Nasi badani wyróżniając **styl „zmiennokonsekwentny”** i **„łagodny” (demokratyczny)**, opowiadają się jednocze-

śnie za ograniczaniem rygoryzmu do rozsądnego minimum, akcentują potrzebę swobodnego wyrażania własnych myśli i wątpliwości, traktowania ich po partnersku.

Warto też wiedzieć, że zarówno **autorytarny** styl rodzicielski, jak i **permissywny** (stawianie niewielkich wymagań) są tymi najmniej wartościowymi, prowadzącymi często do ustalania aspiracji nieadekwatnie do posiadanych predyspozycji; zwykle znacznie **zaniżonych**. Tezę tę w pełni uzasadniają wyniki badań własnych: osoby oceniające swych rodziców jako **autorytarnych**, jak i te postrzegające postawy rodziców jako **tolerancyjne i odrzucające** (pewna odmiana permissywności) najczęściej ujawniały **niskie poziomy aspiracji edukacyjnych**.

Stwierdzenia – wskazane przez badanych – składające się na kwestionariusz PCRQ potwierdzają, że zdecydowana mniejszość rodziców nadmiernie kontroluje zachowania i postawy swoich dzieci, by podporządkować je ścisłym nakazom. Rodzice ci nierzadko stosują kary jako metody wychowawcze, zwykle w sytuacjach sprzecznych z ich oczekiwaniami. O autorytaryzm były posądzane najczęściej matki przez córki, one też liczniej niż synowie oceniały swe matki jako „odrzucające”. Źródeł tych ocen należałoby między innymi poszukiwać w **ambiwalencji postaw matek**, które z jednej strony okazując miłość i akceptację, z drugiej – często reagują impulsywnie, obawiając się np. zbyt szybkiego „stania się kobietą” intensywnie dorastającej córki. W rezultacie matki częściej odrzucają (krytykują i gania) swoje córki niż synów. U ojców z kolei siła tej postawy jest zbliżona, ale nie przyczyniła się w tak dużym stopniu, jak u matek, do określania **niskich aspiracji edukacyjnych**. Wynika to przypuszczalnie stąd, że matki z reguły więcej czasu poświęcają swoim dzieciom niż ojcowie (o czym mówiliśmy powyżej), dlatego nawiązuje się **trwalszy i silniejszy kontakt uczuciowy** i opiekuńczy między nimi. W tej sytuacji **postawa odrzucająca** matki musi być w konsekwencji bardziej dotkliwa i bolesna niż ta sama postawa ojca.

Refleksje końcowe

Wiedza o postawach rodzicielskich w percepcji dorastających dzieci może być przydatna do **projektowania oddziaływań wychowawczych** zarówno w domu, jak i w szkole. Dostarcza, bowiem wielu cennych informacji o tym, jak młodzież widzi swoich rodziców, jak wartościuje ich rodzicielskie cechy, kompetencje wychowawcze, style zachowania itp. Pozwala pełniej wniknąć w strukturę rodziny, poznać jej dobre i złe strony, sposób jej funkcjonowania pod kątem działań naprawczych (terapeutycznych); prowadzących do poprawy stosunków między rodzicami a dziećmi [36].

Odniesienie zaś tej wiedzy do problematyki aspiracji pozwoliło, moim zdaniem, uchwycić wiele związków postaw wychowawczych matek i ojców

z zamiarami edukacyjnymi ich dorastających dzieci. Pamiętać jednak trzeba, że jakiegokolwiek badania z udziałem adolescentów wymagają szczególnej rozważliwości i dystansu interpretacyjnego. Wiadomo powszechnie, iż jest to okres **gwałtownych zmian fizycznych, psychicznych i emocjonalnych**, również czas podejmowania pierwszych decyzji zawodowych i wielu innych. Ogół tych czynników wywiera presję i przyczynia się do łatwego popadania w skrajności, nadmierny **samokrytycyzm i subiektywizm** w ocenie świata, również i częstej zmiany ocen i sądów. Jest to też okres w rozwoju, w którym młodzi ludzie poszukują swej tożsamości: trwałych postaw i wartości życiowych (rodzinnych, zawodowych, społecznych) zrozumiałych dla nich samych oraz innych osób wokół nich (Erikson, 1968). Wówczas to nierzadko ma miejsce **podważanie rodzicielskich autorytetów**, częste wchodzenie w konflikty i spory z rodzicami, i z innymi z najbliższego otoczenia (nauczyciele, rówieśnicy). Trudno w związku z tym jednoznacznie uznać, w jakim stopniu percepcja postaw rodzicielskich, wiedza z niej wynikająca, ma swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości. W jakiej mierze wiernie oddaje jakość stosunku dorastających dzieci wobec ich rodziców; stan faktyczny interakcji rodziców i dzieci.

Mimo tych wielu niedogodności interpretacyjnych, myślę, że zaprezentowane tu dane empiryczne i ich analiza upoważniają do stwierdzenia, że istnieje dość wyraźny związek między percepcją postaw rodzicielskich przez dorastających a poziomem ich aspiracji edukacyjnych. Rangi tego związku nie umniejsza również – oprócz wskazanych trudności interpretacyjnych – fakt, że aspiracje te kształtują się pod wpływem wielu różnorodnych, odmiennych uwarunkowań, jak np. **psychologicznych (osobowościowych), socjologicznych (środowiskowych) czy pedagogicznych (wychowawczych)** [16, 55].

Oceniając powiązania postaw matek i ojców z poziomem aspiracji edukacyjnych ich dorastających dzieci warto podkreślić, że:

- wysokim aspiracjom sprzyja bardziej **styl demokratyczny** („łagodny”) niż **autokratyczny** („surowy”), ten pierwszy bowiem umożliwia swobodne prezentowanie własnych oczekiwań zawodowych i autentyczną wymianę poglądów między rodzicami a dziećmi w tej materii;
- zbyt duża pobłażliwość (**postawa liberalna**) i zbyt mała troskliwość (**postawa odrzucająca**) rodziców częściej implikuje u ich dzieci aspiracje niskie i średnie a znacznie rzadziej wysokie;
- im dorastający doznają więcej akceptacji (**postawa ochraniająca**) i miłości (**postawa kochająca**), a jednocześnie im częściej aktywnie uczestniczą w życiu rodziny (**postawa wymagająca**), tym na wyższym poziomie formułują własne cele edukacyjne;

- dorastający zaniżają poziom swoich aspiracji zwykle pod wpływem zbyt małej troskliwości matki (**postawa odrzucająca**) i braku umiarkowanego rygoryzmu (**postawa liberalna**) ze strony ojca, zaniżają zaś doznając zbyt dużej czułości i miłości (**postawa kochająca**) matczyńskiej oraz ci nadmiernie motywowani (**postawa wymagająca**) przez obojga rodziców do osiągnięcia wysokich celów zawodowych.

Odnosi się wrażenie, iż aspiracje młodzieży w okresie dorastania kształtują się bardziej w zależności od stopnia doznawanych swobód i ograniczeń niż stosunku **emocjonalnego** [26, 44]. Pamiętać jednak trzeba, że oddziaływanie tych czynników jest z pewnością komplementarne.

Pytania kontrolne:

1. Jakie są trzy główne komponenty postawy rodzicielskiej?
2. Czy istnieje związek między postawami rodziców a aspiracjami ich dzieci?
3. Jakiego narzędzia badawczego używa się do wyznaczania postaw rodzicielskich?
4. Czy istnieją różnice w wpływie postaw matek i ojców na aspiracje ich dzieci?
5. Jakie postawy rodzicielskie sprzyjają kształtowaniu realistycznych aspiracji, jakie skutkują zawyżaniem, a jakie zaniżaniem aspiracji u dzieci?

Rozdział VII

DYNAMIKA ASPIRACJI MŁODZIEŻY

Planowanie przyszłości pełni ważną rolę w aktywności człowieka w ogóle, a młodzieży w szczególności. W okresie dorastania formują się bowiem jej **aspiracje i postawy życiowe**.

Różnorodność uwarunkowań aspiracji sprawia, iż w obliczu zmian wielu warunków podlegają przeformułowaniu także, i aspiracje. Wiadomo powszechnie, że aspiracje ulegają zmianom pod wpływem **czynników środowiskowych, doświadczeń życiowych, postępujących przeobrażeń społeczno-ekonomicznych**. Presja tych czynników niejako wymusza zmiany typowych wzorców, standardów życiowych. Należy również pamiętać, iż zmianom zachowań (postaw) społecznych, a także zmianom dążeń sprzyjają „przewartościowania” dokonujące się w **osobowości człowieka**.

Zagadnienie **zmienności aspiracji**, ich dynamikę, można zatem charakteryzować w wielu aspektach. Dynamikę tę ujmuje się np. w sferze **przemian pokoleniowych**, wynikających z kontaminacji różnych procesów społecznych i ekonomicznych, przemian wywołanych wydarzeniami historycznymi. W tym przypadku określa się niejako **względna dynamikę aspiracji** – w rzeczywistości bowiem zmiany dążeń dotyczą nie tych samych jednostek, ale różnych grup, o różnych doświadczeniach, zupełnie innych losach życiowych itp.

Dynamikę aspiracji wyznacza się też w odniesieniu do tej samej populacji – eksplorując dążenia tych jednostek w różnym przedziale czasowym ich życia. Wtedy możliwe staje się poznanie **rzeczywistej dynamiki aspiracji** – ich zmian, które postępują w wyniku oddziaływań różnych czynników. Właśnie taką procedurą badawczą dynamiki aspiracji posłużono się w przedstawianym poniżej materiale empirycznym.

Teoretyczne podstawy badań

Przyjmując za Nuttinem, że przyszłość konstruowana jest na poziomie **reprezentacji poznawczych**, należy rozpocząć poznawanie przyszłościowej orientacji młodzieży od zaznajomienia się z jej wyobrażeniami o przyszłości. Aby wyobrażenia te mogły odgrywać swoją **rolę motywacyjną**, zobrazowana w nich przyszłość musi być trafnie sformułowana. To dopiero oddziela je od nierzeczywistych, niezobowiązujących fantazji. Wysuwane przez jednostkę cele i plany konstruowane dla ich realizacji są czynnikami kształtującymi poglądy na temat przyszłości. Plany te są komponentami preferowanych przez młodzież wartości oraz jej światopoglądu.

Preferowane wartości są zaś źródłem aspiracji i celów ogólnych, które w oparciu o warunki, w jakich jednostka żyje, prowadzą do określenia celów aktywności i ewentualnie strategii ich realizacji.

W poglądach młodzieży na temat przyszłości wyjątkowe miejsce zajmują aspiracje. Przez aspiracje, których badaniem zajmują się z reguły psycholodzy, pedagodzy należy rozumieć ogólne lub szczegółowe widoki jednostek lub grup młodzieży na przyszłość, związane z tym miejsce (pozycja) w społeczeństwie, jakie zamierza zająć [56].

Aspiracje życiowe jednostki są wyznaczone przez **warunki obiektywne** społeczeństwa, w którym ona wzrasta (poziom rozwoju gospodarczego, ustrój polityczny i związana z nim dostępność do kształcenia) oraz jej predyspozycje indywidualne [60].

W kontekście psychologiczno-pedagogicznym aspiracje życiowe należy, moim zdaniem, rozpatrywać w aspekcie **reprezentacji poznawczych**, a więc m. in. **wyobrażeń i poglądów**. W zależności od rodzaju tych poglądów (czyli stanów antycypowanych) powstają dopiero postawy (pozytywne, optymistyczne lub negatywne, pesymistyczne) danej jednostki wobec przyszłości. Wyobrażenia osobistych perspektyw życiowych, głównie w zestawieniu z postawami wobec przyszłości i oczekiwaniami życiowymi, stanowią ważny obszar badań pedagogicznych.

Zmiany, jakie dokonały się w Polsce w latach 80., a szczególnie **przemiany społeczno-polityczne i ekonomiczne**, jakie zaszły po przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, wywarły wpływ na wszystkie sfery życia ludzi. Pokolenia dorastające po II wojnie światowej po raz pierwszy doświadczają **wolności politycznej**, ale zarazem także związanych z tym **przewartościowań**. Po raz pierwszy stykają się we własnym doświadczeniu z **problemem bezrobocia**. Zmiany te obejmują też **system wartości** cenionych w społeczeństwie, pozycje poszczególnych warstw społecznych i – co się z tym wiąże – **hierarchie prestiżu społecznego zawodów**.

Problemy badawcze

Przystępując do badań dynamiki aspiracji życiowych - w tym i zawodowych – założono, iż głębokie i ogarniające większość sfer życia zmiany musiały mieć wpływ na układ przejawianych przez młodzież aspiracji.

Celem badań było sprawdzenie hipotezy zakładającej, że aspiracje młodzieży zmieniły się i są obecnie inne, niż te, jakie deklarowała ona na przełomie wieków – w latach 1999-2000.

Materiał porównawczy będą stanowiły dane uzyskane w badaniach przeprowadzonych przeze mnie wśród nyskiej młodzieży w latach 1999-2000. Porównanie danych na temat, pochodzących z dwóch różnych okresów, może, jak sądzę, pozwolić na: określenie kierunku oddziaływania **zmian**

społeczno-historycznych, jakie zaszły w naszym kraju, na wyobrażenia młodzieży o indywidualnych perspektywach życiowych i na jej postawy wobec przyszłości.

Jest rzeczą oczywistą, iż **czynniki makrospołeczne** oddziałują na psychikę jednostki i jej zachowanie poprzez **struktury mezo- i mikrospołeczne**, w tym przede wszystkim rodzinę, w której dokonuje się wymiana doświadczeń życiowych przedstawicieli różnych pokoleń z poza rodzinnych obszarów ich działalności. W moich badaniach uwzględniłem więc także środowisko rodzinne i lokalne młodzieży oraz **predyspozycje indywidualne**, takie jak poziom inteligencji, samooceny itp., traktując te elementy jako zmienne niezależne.

Opierając się na powyższych przesłankach postawiono trzy podstawowe pytania badawcze:

1. Jakie są obecnie aspiracje życiowe młodzieży dotyczące przyszłego zawodu i pracy oraz związanej z tym pozycji społecznej i sytuacji materialnej?
2. Czy aktualne (w latach 2003-2004) aspiracje młodzieży różnią się od aspiracji dotyczących tych samych aspektów życia w przyszłości, prezentowanych przez tę samą młodzież na przełomie wieków (w latach 1999-2000), a jeśli tak, to na czym polegają te różnice?
3. Jakie postawy wobec własnej przyszłości przyjęła młodzież w ostatnich latach i czy się one różnią od ich postaw w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, a jeśli tak, to w jaki sposób?

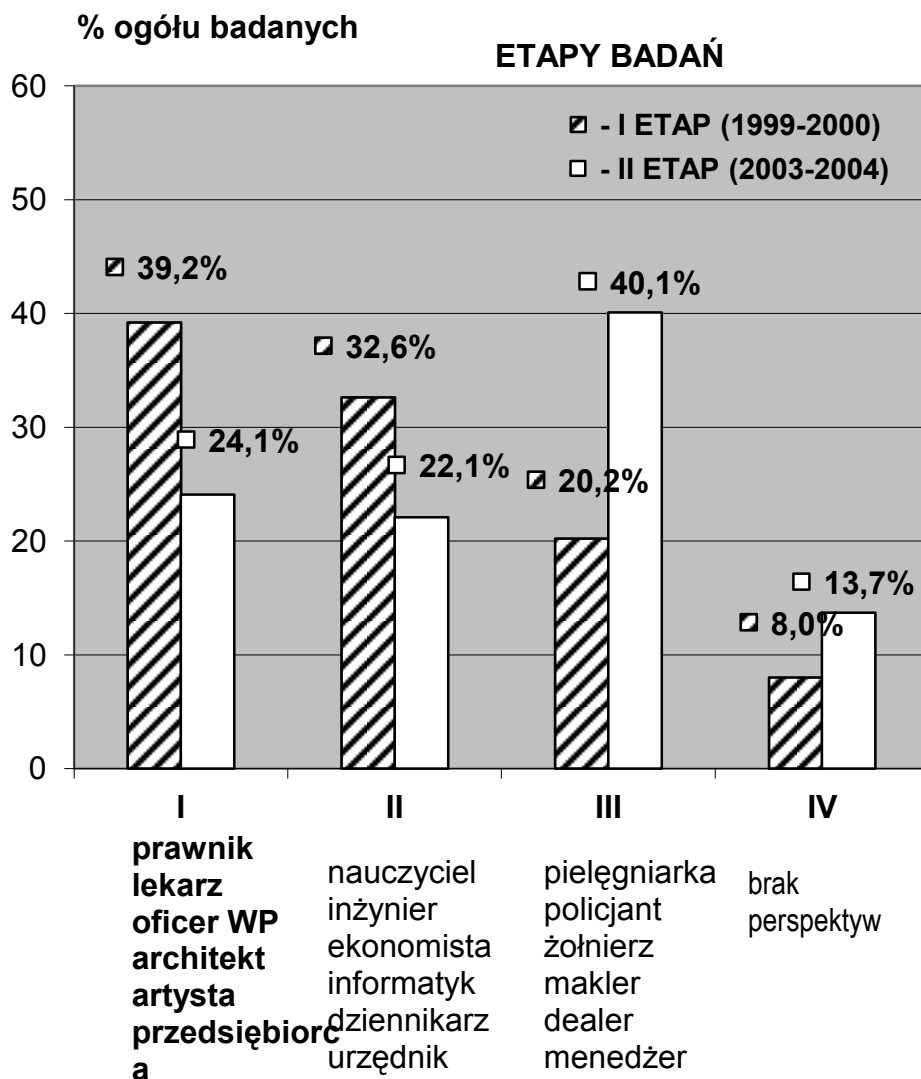
Odpowiedź na te pytania będzie możliwa dzięki porównaniu danych z badań wykonanych w latach 1999-2000 z danymi zebranymi z zastosowaniem tych samych technik badawczych w latach 2003-2004.

Badana populacja

Łącznie w dwóch kolejnych etapach badań uczestniczyło ponad 400 uczniów i uczennic szkół średnich z Nysy (obecnie już absolwentów). Wśród badanych było 211 uczniów z liceów ogólnokształcących i 205 ze szkół zawodowych (techników i liceów zawodowych) o różnym profilu kształcenia. Proporcje płci w poszczególnych grupach wieku i uczniów szkół różnych typów były mniej więcej wyrównane.

Wyniki badań

Analizy wyników dokonamy porównując za każdym razem dane typowe dla konkretnej zmiennej w kolejnych etapach badań. W celu ułatwienia porównań posłużono się wykresami pokazującymi procentowe rozkłady wyszczególnionych kategorii odpowiedzi. Rozpocznimy od prezentacji danych ukazujących dynamikę aspiracji zawodowych.

Chi-kwadrat = 34,111; df=3;p<0,01; C=0,305; Cmax=0,707

Rys. 4. Dynamika aspiracji zawodowych młodzieży (w procentach)

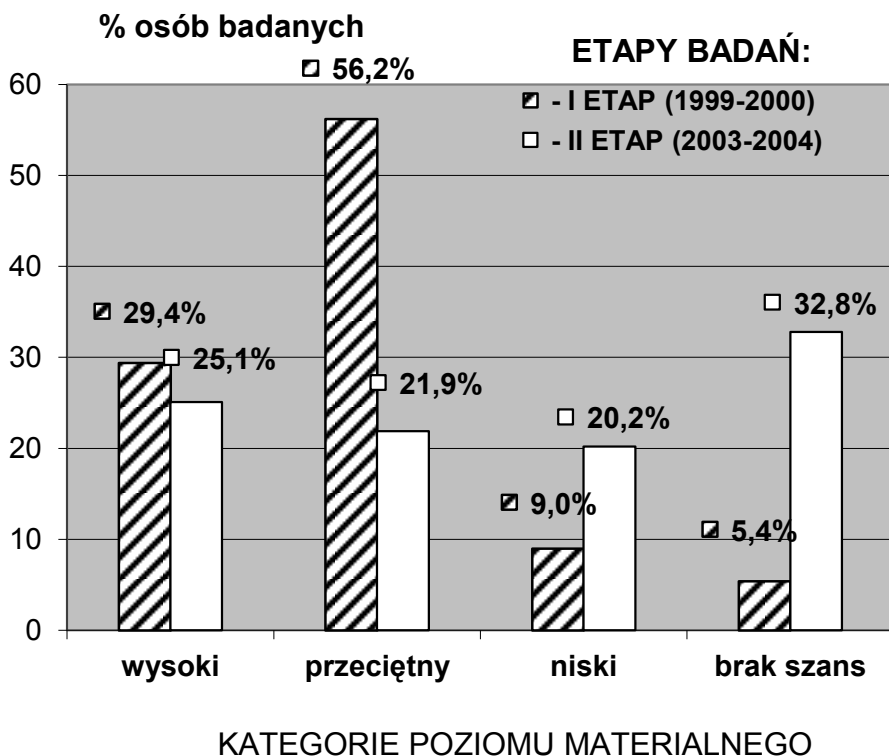
Uzyskane wyniki wskazują na istotne zmiany w poglądach badanej młodzieży na własną **przyszłość zawodową**, jakie zaszły między kolejnymi etapami badań. Objawia się to spadkiem odsetka wskazań na zawody o najwyższej pozycji na skali prestiżu społecznego (z 39,2% w pierwszym etapie do 24,1% w drugim) z jednej strony, a w dużym wzroście (z 20,2% do 40,1%) wskazań na zawody o niskiej pozycji na tej skali – z drugiej.

Zaznaczyć należy, iż w drugim etapie badań odnotowano wzrost deklaracji wyrażających obawy badanych osób, czy uda im się zdobyć jakiegokolwiek zatrudnienie, a także – przy wskazaniu przewidywanej pozycji społeczno-zawodowej (często niskiej) – że nie widzą swojej przyszłości w kraju i planują wyjechać na Zachód możliwie najszybciej po ukończeniu szkoły. Deklaracje te ujęto oddzielną kategorią nazwaną – „brak perspektyw”.

Ważne miejsce wśród aspiracji młodzieży zajmują zamierzenia dotyczące **poziomu materialnego**, jaki spodziewają się osiągnąć w przyszłości. Dane z tej sfery zagadnień pochodzą z odpowiedzi na pytania ankiety dotyczące oczekiwanych warunków mieszkaniowych w przyszłości. Pytano również czy respondent będzie w jego obecnym mniemaniu stać na urządzenie mieszkania zgodnie z obowiązującą modą, na zakup samochodu, na korzystanie z elitarnych form wypoczynku i rekreacji, jak np. wczasy w zagranicznych kurortach, uprawianie kosztownych sportów (narciarstwo, tenis ziemny) itp.

Materiał empiryczny odnoszący się do **aspiracji materialnych**, dla celów tego opracowania, ujęto w trzy główne kategorie materialnego standardu życia w przyszłości. Do kategorii „**wysoki materialny poziom**” zaliczono deklaracje, w których respondenci sugerowali, iż będą mieszkali w domkach jednorodzinnych lub dużych mieszkaniach, będzie ich stać na komfortowe wyposażenie ich wnętrz, a także na zakup samochodów renomowanych firm i na korzystanie z drogich form spędzania urlopów i czasu wolnego. Z kolei do kategorii „**przeciętny materialny poziom życia**” zakwalifikowano oceny, wyrażające opinie, że być może badani będą mieli jakieś skromne lokum i – przy znacznych wyrzeczeniach oraz dodatkowej pracy – będzie ich stać na zakup samochodu rodzimej produkcji. Swoją czas wolny zamierzają spędzać w domu, na działce lub u krewnych, czasem tylko pozwalając sobie na niedrogi wczasy lub wyjazd za granicę w celach turystyczno-handlowych. Natomiast w kategorii „**niski materialny poziom życia**” zawarto odpowiedzi, w których respondenci byli zdania, że będą w przyszłości zmagać się z trudnymi warunkami materialnymi. Nie byli przekonani, czy uda im się mieć własne (nawet najskromniejsze) mieszkanie, a ich dochody wystarczą jedynie na pokrycie podstawowych potrzeb rodziny.

Dane empiryczne uzyskane w obu etapach badań wyłoniły grupę młodzieży, która sądziła, że oczekiwany poziom materialny mogą osiągnąć żyjąc i pracując za granicą. Deklaracje tego rodzaju zakwalifikowano do kategorii „brak szans na zdobycie oczekiwanego poziomu życia”, skrótowo – „brak szans” (rys. 2).

Chi-kwadrat = 39,806; df = 3; p < 0,01; C = 0,335; C_{max} = 0,717

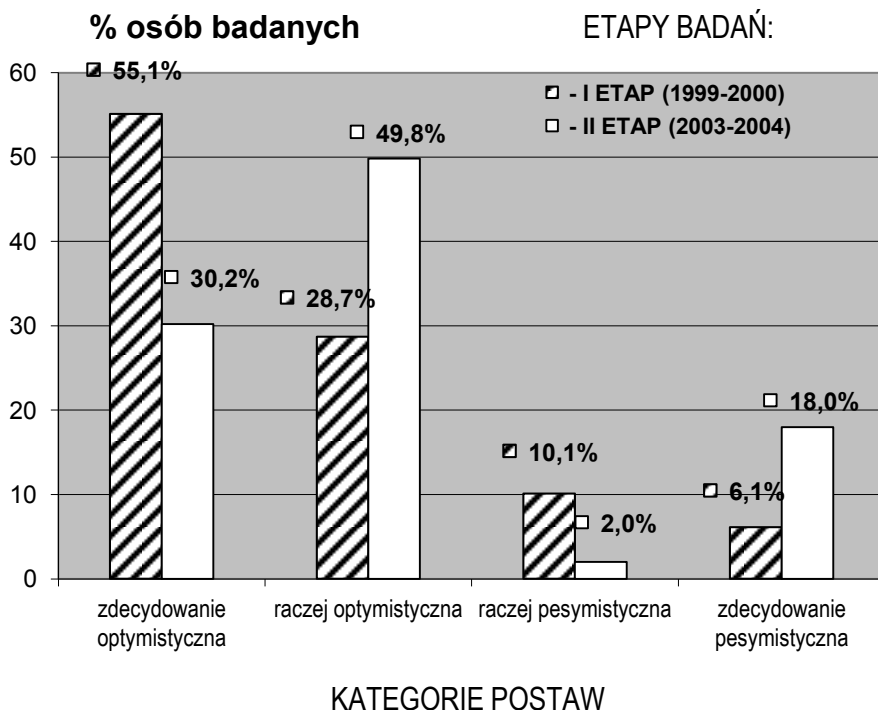
Rys. 5. Dynamika aspiracji materialnych młodzieży (w procentach)

Zdecydowana większość badanych (56,2%) w pierwszym etapie, na przełomie wieków, sądziła, że w przyszłości będą żyli na **przeciętnym poziomie materialnym**. Natomiast znacznie mniej, bo tylko 21,9% badanych w drugim etapie tj. w latach 2003-2004 zakłada dla siebie taki poziom życia materialnego. Zastanawiający jest jednak dostrzegalny, znaczny wzrost w drugim etapie badań deklaracji o „braku szans” a także ocen sugerujących przyszłość materialną na **niskim poziomie**.

Charakteryzując dynamikę aspiracji w wybranych kategoriach, poddano ocenie postawy badanej młodzieży wobec przyszłości. W tej fazie analizy uzyskanych danych wykorzystano opinię 3 sędziów kompetentnych, rozstrzygając przypadki na odpowiednim poziomie zgodności ocen indywidualnych.

Wyodrębniono takie postawy badanych wobec przyszłości, jak:

1. **postawa zdecydowanie optymistyczna** (*Życie będzie interesujące i radosne, Zamierzam żyć na wysokim poziomie, bliskim moim oczekiwaniom*),
2. **postawa raczej optymistyczna** (*Przy moim dużym zaangażowaniu wszystko powinno ułożyć się normalnie*),
3. **postawa raczej pesymistyczna** (*Nie mam pomysłu na swoje życie, Wiem, że będę miał problemy ze znalezieniem pracy*),
4. **zdecydowanie pesymistyczna**, deklaracje wyrażające poczucie braku życiowych szans, obawa i lęk wobec przyszłości (*Nie widzę dla siebie żadnych szans w tym kraju, Boję się myśli o samodzielnym życiu itp.*).

Chi-kwadrat = 28,711; df = 3; p < 0,01; C = 0,402; C_{max} = 0,816

Rys. 6. Postawy badanej młodzieży wobec przyszłości w dwóch etapach badań (w procentach)

W analizowanym przedziale czasowym (1999-2004), na naszym kontinuum: optymizm-pesymizm, odnotowano przesunięcie w kierunku „**biegu na pesymizm**”. Mimo to zdecydowana większość badanej młodzieży deklaruje w dalszym ciągu **postawy mniej lub bardziej optymistyczne**. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem obniżenia się liczby postaw zdecydowanie optymistycznych na rzecz wzrostu postaw raczej optymistycznych. Stwierdzono jednocześnie prawie trzykrotny przyrost odsetka deklaracji (z 6,1% do 18,0%) wyrażających **postawy zdecydowanie pesymistyczne**. Ogólnie jednak poziom osobowego optymizmu, a ściślej **nadziei**, która jest jego elementem, nie zmienił się aż tak znacznie. Jest on zbliżony w czasie największego kryzysu w naszym kraju (lata 1999-2000), jak i w następnych latach.

Bardziej szczegółowe analizy potwierdziły również **brak związku między wiekiem badanych a poziomem osobowego optymizmu-pesymizmu**. Odnotowano jedynie nieco niższe wskaźniki optymizmu u dziewcząt w porównaniu z chłopcami, ale różnice te nie są istotne statystycznie.

Dostrzeżone prawidłowości w zakresie przejawianych postaw, ich przewartościowanie, wynikają zapewne z większego urealnienia indywidualnych aspiracji życiowych badanej młodzieży.

Zaprezentowane wyniki badań dynamiki aspiracji (dynamiki określanej mianem rzeczywistości) upoważniają do sformułowania wielu wniosków i uogólnień.

Uzyskane wyniki dotyczące wyszczególnionych zmiennych w dwóch kolejnych etapach badań wykazują statystyczną istotność na poziomie $p < 0,01$. Wskazuje to na **istotne zmiany w poglądach młodzieży na temat przyszłości**, jakie nastąpiły w latach 1999-2004. Mimo że w wyobrażeniach młodzieży związanych z własną przyszłością zawodową względnie wysoką pozycję zachowały (w porównaniu z deklaracjami z lat 1999-2000) zawody o wysokiej pozycji w hierarchii prestiżu społecznego (I i II grupy na skali prestiżu – rys.1), to jednak w drugim etapie (deklaracje z lat 2003-2004) zauważa się duże zmiany. Wyraża się to w obniżeniu liczby wyborów o najwyższej pozycji na skali prestiżu zawodowego, a także wzroście wyboru zawodów o niskiej pozycji na tej skali.

Należy jednak pamiętać, iż w latach 90. w świadomości naszego społeczeństwa, w hierarchii wartości i statusie zawodów, nastąpiły wielkie przeobrażenia. Uwzględniając to, można stwierdzić, że **aktualny kierunek dynamiki aspiracji zawodowych jest pozytywny** i trafnie ukazuje stan świadomości młodzieży w określonym przedziale czasowym. Potwierdza to nie tylko względny spadek poziomu aspiracji społeczno-zawodowych, ale również akceptacja nowych zawodów, które powstały niejako wraz ze zmianami ustrojowymi (menedżer, dealer) i takich, których status społeczny wy-

rażnie ostatnio wzrósł (przedsiębiorca). Ogół tych zjawisk należy uznać jako **pozytywny kierunek adaptacyjny**. Musi niepokoić jednak fakt, iż dość liczna grupa badanych nie potrafiła wskazać jakiegokolwiek zawodu, który chcieliby wykonywać w przyszłości. Odnotowano w tym zakresie tendencję wzrostową w porównaniu do badań z lat 1999-2000. Taki stan rzeczy nastroja pesymistycznie i ma swoje implikacje psychologiczne, **zaburzając rozwój samoidentyfikacji** tej grupy dorastającej młodzieży. O ile obniżenie poziomu aspiracji zawodowych, wyrażające się w deklarowaniu zawodów o niższym statusie społecznym, można traktować jako wzrost realizmu w planowaniu przyszłości w tej sferze życia, to brak takich planów (poczucie braku perspektyw zawodowych) jest zjawiskiem niepożądanym. Poglądy na osobistą przyszłość – umiejętność ich formułowania – pełnią bowiem ważną funkcję w **ontogenezie, w procesach socjalizacji i ustalaniu tożsamości jednostki**, a więc tych czynników bezpośrednio różnicujących **poziom motywacji osiągnięć i aktywności**.

Brak aspiracji zawodowych, czy może trudność lub unikanie ich werbalizacji, oznacza **dezintegrację procesów motywacyjnych** odpowiedzialnych za uczenie się, za doznawanie satysfakcji. Młodzież z takim **deficytem motywacji** przyjmuje z reguły **postawę pesymistyczną** wobec przyszłości, a także w stosunku do otaczającej rzeczywistości, którą obarcza winą za własną **frustrację**. W rezultacie ci młodzi ludzie będą w tej sferze liczyć na **zdarzenia losowe**, w pełni przypadkowe, więc te o dużym prawdopodobieństwie pojawienia się sytuacji zagrażających ich normatywnemu rozwojowi i socjalizacji.

Podobnie **aspiracje materialne** przybrały postać bardziej racjonalną w latach 2003-2004 w porównaniu z tymi z lat 1999-2000. O ile w badaniach pierwszego etapu większość deklarowała wysoki i przeciętny poziom życia materialnego w przyszłości, o tyle w drugim etapie odnotowano blisko dwukrotnie mniej takich przypadków. Wzrosła z kolei ilość tych, którzy zakładają, iż ich poziom życia materialnego będzie niski. Najbardziej jednak niepokojące jest zjawisko znacznego wzrostu odsetka młodzieży – z 5,4% w I etapie badań do 32,8% w drugim – która nie widzi dla siebie perspektyw życia na możliwym dla siebie poziomie materialnym. Respondenci z tej grupy planują w większości opuścić kraj, nierzadko na stałe, uzależniając to ukończeniem szkoły. Osobom tym towarzyszy **poczucie niespełnienia, zagubienia i alienacji**.

Poziom przejawianych aspiracji zawodowych i materialnych jest ważnym **komponentem poznawczym postaw** młodzieży wobec przyszłości. Postawy te są wyjątkowo istotne w okresie dojrzewania, gdyż tworzą one bazę dla spełniania celów rozwojowych tego okresu życia. U poszczególnych jednostek są one bardziej lub mniej optymistyczne, i tym samym

w większym lub mniejszym stopniu spełniają **funkcje obronne** w odniesieniu do potrzeby **indywidualnego rozwoju i samorealizacji** z niego wynikającej. Należy zatem pozytywnie ocenić w kontekście psychopedagogicznym i społecznym fakt, iż przeważający odsetek badanej młodzieży deklaruje mniej lub bardziej optymistyczne postawy wobec przyszłości. Ułatwia jej to utrzymać **podmiotowość w działaniu** w związku z osobistym rozwojem na tle szybko zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych. Nurtuje natomiast przyrost w drugim etapie badań młodzieży o pesymistycznych postawach wobec przyszłości osobistej w kraju pochodzenia. Postawy takie wpływają bowiem dezorganizująco na rozwój młodzieży, co łącznie z oddziaływaniem różnych trudności wynikających z gwałtownych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych w Polsce może stanowić podstawę zachowań niepożądanych z punktu widzenia indywidualno-psychologicznego i społecznego.

Odnosi się wrażenie, iż ogólny obraz aspiracji badanej młodzieży uległ niekorzystnym zmianom. Młodzież ta okazała się podatna na wpływy trudnej sytuacji zewnętrznej. Mimo to, poziom i kierunki dążeń życiowych większości badanych zdają się stanowić dobre tło przyszłej aktywności. Oczekiwać należy, że sukcesywna poprawa warunków społeczno-gospodarczych będzie sprzyjać z jednej strony podtrzymywaniu i wzmacnianiu aspiracji prawidłowo ukształtowanych, a z drugiej – modyfikacji i korekcji tych zbyt zaniżonych.

Pytania kontrolne:

1. Jaka jest różnica między względną a rzeczywistą dynamiką aspiracji?
2. Czy przemiany społeczno-polityczne i ekonomiczne wpływają na dynamikę aspiracji?
3. Jakie postawy warunkują dynamikę aspiracji?

Rozdział VIII

ZMIENNOŚĆ ASPIRACJI ADOLESCENTÓW

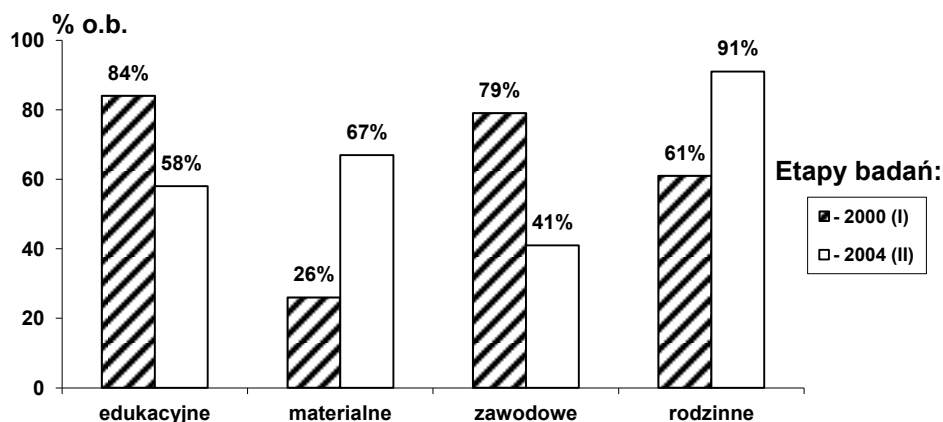
Dynamika aspiracji – określana również **zmiennością aspiracji** – jest procesem zachodzącym pod wpływem różnorodnych uwarunkowań **psychologicznych, socjologicznych i pedagogicznych**. W jednym czasie któryś z tych czynników wpływa w większym, w innym w mniejszym zakresie; czasem największe jest oddziaływanie rodziny i szkoły, a czasem warunków społeczno-ekonomicznych czy politycznych. Zmiany następują w różnym przedziale czasu i w różnych grupach społecznych [10, 52].

Dynamika aspiracji w ujęciu tu prezentowanym dotyczy tej samej populacji, badanej dwukrotnie: w 2000 i 2004 roku. Mamy tu zatem do czynienia z **rzeczywistą dynamiką aspiracji**, ukazującą zmiany aspiracji jakie nastąpiły w ciągu czterech lat nauki w szkole średniej u tych samych uczniów. Często bowiem określa się zmiennosc aspiracji różnych grup w różnym czasie, uzyskując w ten sposób dane o tzw. **dynamice pozornej**. I o ile w pierwszym przypadku możliwe jest poznanie faktycznej zmienności aspiracji, to w drugim - uzyskujemy jej względny obraz, gdyż zmiany celów życiowych dotyczą różnych osób, żyjących niejednokrotnie w znacznych odstępach czasu; mających nierzadko za sobą trudno porównywalne doświadczenia życiowe [53, 57].

Przystępując do badań własnych nad rzeczywistą dynamiką aspiracji uczniów szkół średnich przyjęto założenie, iż gwałtowne przemiany systemowe w naszym kraju musiały w istotny sposób wpłynąć na zmianę niektórych rodzajów ich aspiracji. Nie zapomniano przy tym, że zmienność aspiracji uzależniona jest od bardzo wielu czynników, jak np. od **środowiska społecznego** (rodzinnego, szkolnego, rówieśniczego), **posiadanych doświadczeń życiowych** czy **modyfikowanych stylów zachowań**; również stopnia rozwoju **osobowości** (potrzeb, motywacji, samooceny) [16]. Przypuszczać jednak należy, że między tymi czynnikami, łącznie z tymi związanymi z **transformacją ustrojową**, zachodzi specyficzne sprzężenie zwrotne i cechuje je **komplementarność**.

Zebrany tu materiał badawczy pochodzi od 347 uczniów (176 dziewcząt i 171 chłopców) liceów ogólnokształcących z małych miast Opolszczyzny (Nysy, Otmuchowa i Paczkowa). Badania rozpoczęto w roku 2000 (w chwili rozpoczęcia przez nich nauki w szkole średniej) a zakończono w roku 2004 (w klasach maturalnych).

Zebrane dane upoważniają do stwierdzenia, że w czasie czteroletniej nauki większość uczniów i uczennic znacząco zmieniło własne aspiracje. Okazało się bowiem, że poziomy deklarowanych w 2000 roku **aspiracji edukacyjnych, zawodowych, rodzinnych, materialnych** uległy dużym zmianom w okresie uczęszczania do liceum. Zmiany dotyczące wysokich aspiracji ilustruje poniższy histogram.

WYSOKIE ASPIRACJE

Rys. 7. Zmiany wysokich aspiracji (w procentach)

Aspiracje uczniów rozpoczynających naukę w liceum dotyczyły przede wszystkim uzyskania **wysokiego wykształcenia i pozycji zawodowej**. Nieco słabsze zaś ujawniali **aspiracje rodzinne i materialne**, a więc te związane z udanym życiem rodzinnym i sytuacją materialno-bytową. Trzeba tu przy tym zaznaczyć, że wysoki poziom aspiracji edukacyjnych i zawodowych uczniów z pierwszych klas liceum był częściej notowany u tych mieszkających w mieście niż u tych ze wsi. Zgoła odmiennie było z kolei w przypadku **aspiracji rodzinnych**: wyższy ich poziom deklarowali uczniowie mieszkający na stałe na wsi. Ogólnie jednak **wykształcenie i praca zawodowa** były dla tych uczniów **wartościami cenionymi najbardziej**, tymi stanowiącymi nadrzędne cele życiowe. Wykształcenie – w ich opinii – było warunkiem niezbędnym by osiągnąć względnie wysoką pozycję społeczną, atrakcyjny zawód, i w konsekwencji odpowiedni standard życia. Wykształcenie, zdobycie wiedzy, utożsamiane też było z możliwością kształtowania osobowości, awansem kulturalnym, sposobem realizacji indywidualnego planu życiowego, udanym startem życiowym.

Sukces życiowy silnie kojarzono z pracą zawodową, zajmowanym w przyszłości stanowiskiem. Powszechnie sądzono, że aktywność zawodowa będzie gwarantować lepszy **poziom życia materialnego, wysoki prestiż społeczny i zawodowy**.

Uczniowie rozpoczynający naukę w szkole średniej deklarowali także silne **aspiracje kulturalne**, potrzebę uczestnictwa w szeroko rozumianym życiu społecznym. Tutaj jednak wyraźnie dominowali uczniowie ze środowisk miejskich. Nieznaczny poziom tych aspiracji odnotowano u młodzieży wiejskiej; sporadycznie wysuwała ona chęć podejmowania **aktywności społecznej**, a prawie w ogóle pomijała znaczenie **aspiracji kulturalnych**. Ów stan deprecjacji tych aspiracji zdaje się mieć swoje źródło we **wzorach uczestnictwa w kulturze** ich rodziców. Powszechnie wiadomo, iż są one dość nikle w ogóle, a w odniesieniu do wzorów przekazywanych przez rodziców zamieszkałych w mieście, znacznie uboższe [58].

Mimo tych rozbieżności między poziomami aspiracji kulturalnych i społecznych (aktywności społecznej) uczniów z różnych środowisk, pozytywnie należy ocenić dostrzeganie przez nich potrzeby uczestnictwa w życiu kulturalnym, a szczególnie społecznym. Pamiętać bowiem trzeba, iż badania realizowano w okresie gwałtownych przemian systemowych w naszym kraju. Badani uczniowie obserwując i doświadczając trudności ekonomicznych i kryzysów społecznych potrafili jednak zachować otwartość na sprawy kraju i społeczeństwa, opowiadając się w większości za potrzebą własnej aktywności społecznej; na rzecz społeczności rozumianej globalnie, jak i lokalnie.

Niestety ta sama młodzież, po upływie niespełna czterech lat, wyraźnie zmieniła – i to niekorzystnie – te prospołeczne nastawienia. Badani, z roku na rok, coraz częściej przejawiali zachowania skoncentrowane na własnych sprawach, na tworzeniu „**hermetycznego świata**” – w obszarze rodziny. Zachowania te doprowadziły do faktycznego lub pozornego oderwania osobistego zaangażowania w aktywność społeczną.

Równie istotne przewartościowania odnotowano w zakresie **aspiracji edukacyjnych i zawodowych**. W porównaniu z ich poziomem sprzed czterech lat odnotowano znaczny spadek, straciły jakby swoje pierwotne, wysokie znaczenie. Natomiast bardzo duży wzrost stwierdzono w przypadku **aspiracji rodzinnych**.

Taki rozkład danych jest dość zaskakujący, gdyż nasi respondenci to przecież maturzyści, a przy tym licealiści, a więc osoby bez zawodu. Wszystkich ich czeka przecież podjęcie decyzji o wyborze zawodu, dalszej drogi kształcenia.

Bardziej szczegółowe analizy materiału empirycznego zdają się w dużym stopniu tłumaczyć mechanizm tego zjawiska. Okazuje się bowiem, że uczniowie mają już za sobą – a przynajmniej w większości – okres intensywnych poszukiwań wariantów przyszłości zawodowej. Większość z nich po prostu ma ustalone i utrwalone **aspiracje edukacyjne i zawodowe**, i tym samym są one bardziej urealnione w porównaniu do tych sprzed 4 lat.

Uczniowie rozpoczynając naukę w liceum, mając zaledwie 16 lat, nie rzadko formułują **aspiracje zawyżone**, nieadekwatne do posiadanych możliwości ich realizacji. Często są to raczej **fantazje czy pseudoaspiracje** niż faktyczne plany; znacznie odbiegające od tradycji rodzinnych i obszarów zainteresowań, które przecież decydująco różnicują poziomy aspiracji życiowych.

Tendencję do obniżania się poziomu aspiracji edukacyjno-zawodowych nie należy zatem oceniać negatywnie, a raczej jako symptom **urealnienia własnych aspiracji kształceniowych**. Tak przynajmniej można to wartościować w przypadku uczniów, którzy w dalszym ciągu – w porównaniu z deklaracjami sprzed 4 lat – zamierzają kształcić się na studiach wyższych, zmianie jedynie uległy kierunki tej edukacji. Na przykład pierwotnie był to zamiar studiowania w szkole teatralnej a dzisiaj studia prawnicze czy ekonomiczne.

Niepokoić jednak musi **obniżenie się aspiracji edukacyjno-zawodowych** oznaczające zaniechanie edukacji na poziomie szkoły średniej, a przy tym jeszcze rezygnację ze zdawania egzaminu dojrzałości (matury). Takich deklaracji odnotowano jednak niewiele, i to przede wszystkim wśród uczniów osiągających słabe wyniki w nauce. I mimo, że większość badanej młodzieży zamierza studiować to znaczna jej część planuje podjęcie nauki w policealnych szkołach zawodowych (studium zawodowe). Tymczasem w badaniach pierwszego etapu (2000 rok) tylko nieliczni uczniowie opowiadali się za takim wariantem dalszego kształcenia.

Tak więc na **ogólny spadek aspiracji edukacyjnych** złożyły się o wiele liczniejsze niż w pierwszym etapie badań decyzje o nie podejmowaniu nauki na studiach wyższych. Zdecydowana większość uczniów z tej grupy to przeważnie ci legitymujący się przeciętnymi wynikami w nauce. Nie należy jednak zbyt bezpośrednio utożsamiać osiągnięć szkolnych z poziomem przejawianych **aspiracji edukacyjnych i zawodowych**. I mimo że wielu badaczy dowodzi o takiej zależności to trzeba pamiętać o **wielowymiarowości uwarunkowań aspiracji**, szczególnie u dorastającej młodzieży (adolescentów).

Sami badani zaś pytani wprost o przyczyny obniżania poziomu własnych aspiracji zwykle wskazywali na: **brak środków na studiowanie (małe zarobki rodziców), odpłatność za studia zaoczne, brak perspektyw na**

pracę po ukończeniu studiów (tej w pełni zgodnej z własnymi zainteresowaniami). Wielu też wymieniało niestabilność i „nieczytelność” warunków społeczno-politycznych i ekonomicznych w naszym kraju. Spory na szczytach władzy, przepychanki i skupianie się (decydentów) na sprawach mniejszej wagi nie nastrajają – zdaniem badanych – zbyt optymistycznie.

Podobne obawy wyrażają również i ci ujawniający wysokie poziomy aspiracji: mówią często o **ambiwalencji, konflikcie motywów** i ciągłych wahaniach, czy studia, ich ukończenie w przyszłości zapewni im pracę i odpowiedni standard życia materialnego. Młodzież widzi bowiem, że dzisiaj zawody typowo inteligenckie (kojarzone z posiadaniem wyższego wykształcenia) nie są „**cieniami pieniądza**”. Nie stanowią wiernego odzwierciedlenia **statusu materialnego, wielkości dochodów i dobrobytu**. I mimo że osoby z wyższym wykształceniem cieszą się często wysokim prestiżem społecznym, powszechnym uznaniem za wiedzę i fachowość, to ich dochody są relatywnie niskie, niższe niż być powinny, przyjmując chociażby za punkt odniesienia „normę prestiżu”.

Potwierdzeniem tej tezy jest duży wzrost, w drugim etapie, **aspiracji materialnych** przy równoczesnym spadku aspiracji edukacyjnych. Wyraźnie dowodzi to, że młodzież nie utożsamia wysokiej pozycji materialnej z posiadaniem wyższego wykształcenia. Aspiracje materialne – ich wysoki poziom – są tu rozumiane bardziej jako osiągnięcie sukcesu finansowego za wszelką cenę niż poprzez satysfakcjonującą, wymagającą wysokich kwalifikacji pracę. Tak przynajmniej należy wnioskować w oparciu o stwierdzony duży **spadek aspiracji zawodowych**. O ile w pierwszym etapie badań, w chwili rozpoczynania przez naszych respondentów edukacji w liceum, większość formułowała średni i wysoki poziom tych aspiracji, to po upływie niespełna czterech lat straciły one znacznie na wartości. Co prawda badani wysoko oceniają zawody cieszące się najwyższym prestiżem społecznym (profesor, lekarz, prawnik), rzadko jednak do nich aspirują. Opowiadają się raczej za zawodami wymagającymi krótszej i łatwiejszej drogi do ich uzyskania: czasem ze zwykłego lenistwa, czasem z niewiary we własne zdolności, czasem z młodzieńczego braku cierpliwości, itp.

Odnotowany w drugim etapie duży wzrost silnych dążeń do zdobycia dóbr materialnych zdaje się w jakimś stopniu potwierdzać skłonności młodych pokoleń do **konsumpcjonizmu i konsumeryzmu**, o które to coraz częściej jest posądzana przez pokolenia starsze. Młodzi ludzie zapatrzeni w bogaty Zachód, ulegając barwnemu światowi złudnych reklam, łatwo rezygnują z ambitnych planów edukacyjnych. Coraz więcej z nich zadowala się bylejąkością „opakowaną” w obce im ideały. Coraz częściej wyznacznikiem prestiżu zaczyna być „wypchany” portfel, i to najlepiej obcą walutą.

Coraz częściej dyskusje koncentrują się wokół spraw materialnych a rzadziej są to dysputy o **podmiotowości** człowieka. Filozofia życia większości tej grupy młodzieży jest „mieć” a nie być.

Materiał empiryczny pokazuje, iż deklarowane w pierwszym roku nauki wysokie **aspiracje społeczne** z upływem lat prawie zupełnie, u większości, zanikły. Jako pierwszoklasiści traktowali aspiracje społeczne jako wartościowe, ważne dla rozwoju społeczeństwa i dla jego sprawnego funkcjonowania. Natomiast już jako czwartoklasiści aktywność społeczną sprowadzają do ról rodzinnych i zawodowych, wypełnianie, których ich zdaniem wyklucza jakąkolwiek inną aktywność (działalność społeczną). Wyniki badań własnych, a także codzienne obserwacje przekonują o **eskalacji zjawiska „atomizacji”** życia społecznego: zamykania się w kręgu spraw własnych i najbliższego otoczenia (rodziny, krewnych, osób ważnych dla realizacji własnych celów itp.). Objawia to się niejednokrotnie w postaci **braku wrażliwości na problemy (kłopoty) rówieśników, unikaniu działalności społecznej czy ograniczaniu jej**. Jeżeli już podejmowana jest jakąkolwiek aktywność społeczna, to związana jest zwykle z jakimiś mniej lub bardziej ukrytymi indywidualnymi korzyściami.

Pytaniem wciąż otwartym pozostaje, co sprawia, że kilkuletnia nauka w liceum, upływ czterech lat, tak istotnie zmieniły – często na niekorzyść – obraz aspiracji młodzieży. Zbyt dużym uproszczeniem i błędnym rozumowaniem byłoby poszukiwanie tych przyczyn tylko w oddziaływaniach szkoły. Mimo że okres **dużej zmienności aspiracji** właśnie przypadł na czas nauki w szkole średniej. Trzeba jednak przede wszystkim pamiętać, iż okres ten to także czas adolescencji, **gwałtownego dojrzewania psychicznego, biologicznego i społecznego**. Młodzi ludzie są wtedy bardziej **krytyczni**, poddają surowej ocenie poglądy i zachowanie się osób z najbliższego otoczenia (rodzice, nauczyciele). Nasilony w tym czasie **krytycyzm**, a przy tym dążenie do samodzielności i tworzenia własnego systemu wartości (niezwykle przeciwstawnego poglądom dorosłych) prowadzi do popadania w konflikty i skrajności. Łącznie czyni to młodzież głuchą, nie podatną na opinie dorosłych – rodziców, nauczycieli – dotyczące między innymi **aspiracji życiowych**, w tym głównie **edukacyjno-zawodowych**.

Pomijając dalsze rozważania nad uwarunkowaniami aspiracji młodzieży, trzeba uznać w oparciu o badania własne, że **obraz aspiracji uczniów uległ wyraźnemu pogorszeniu**. Splot różnych okoliczności wewnętrznych (intrapsychicznych) i zewnętrznych (socjopedagogicznych), gwałtowne przeobrażenia systemowe (ekonomiczno-polityczne) zdawały się nie sprzyjać kształtowaniu odpowiednich poziomów aspiracji. Wielu młodych ludzi zdało się być podatnych na ujemny wpływ tych czynników, znacznie obniżając wyższy wcześniej poziom swych dążeń edukacyjnych i życiowych. Co

prawda większość zachowała, w ciągu czterech lat nauki w szkole średniej, względnie wysoki poziom własnych aspiracji edukacyjnych, to jednak **musi niepokoić znaczny wzrost uczniów ujawniających niskie i bardzo niskie zamiary kształceniowe**. O ile bowiem w przypadku tych pierwszych mamy do czynienia ze zjawiskiem prawidłowo przebiegającej adaptacji do nowych uwarunkowań systemowych, to u tych drugich jest ona silnie zaburzona. Taka sytuacja nie nastroja optymistycznie, rodzi niepokój o rozwój ich **tożsamości**, zarówno w sensie **psychologicznym i egzystencjalnym**. Aspiracje przecież, umiejętność ich formułowania i realizacji, pełnią doniosłą funkcję w rozwoju indywidualnym, w przebiegu **socjalizacji i autokreacji człowieka**, prowadząc do kształtowania i podtrzymywania motywacji i aktywności.

Zanizanie aspiracji edukacyjno-zawodowych do profesji o niskim prestiżu społecznym, niewymagających szczególnych kwalifikacji, może zagrażać rozwojowi i socjalizacji tych uczniów. Równoznaczne jest to bowiem z dezorganizacją motywacji osiągnięć (uczenia się) i przyjmowaniem postaw pesymistycznych wobec przyszłości, jak również wobec osób i zdarzeń, którym przypisuje się winę za własną frustrację. Mówi to także, że ta grupa będzie w tej materii skłonna ulegać przypadkowości, nie mając celu mogącego skonkretyzować ich perspektywiczne działania, do których zaliczyć należy właśnie kształcenie zawodowe i rozwój intelektualny.

Równie niepokojący jest fakt pojawienia się w drugim etapie badań wzrostu liczby młodzieży, która przedkłada aspiracje materialne nad edukacyjne i społeczne. Większość z tej grupy nie widzi dla siebie szans osiągnięcia oczekiwanego poziomu życia materialnego poprzez zdobycie wysokich kwalifikacji (wyższego wykształcenia). I jeżeli taki tok myślenia może mieć swoje uzasadnienie (o czym była mowa wcześniej), to martwić musi przekonanie tej młodzieży o braku perspektyw życiowych w naszym kraju. Część tej młodzieży planuje wyemigrować z kraju (nierzadko na stałe) w miarę szybko po zdaniu matury, inni zaś szukają oparcia w przynależności do grup subkulturowych (często o agresywnym charakterze), niektórzy mówią o utracie chęci do życia. Towarzyszy im poczucie niespełnienia, frustracji i odrzucenia, a także alienacji.

Wobec tej grupy osób należy stosować odpowiednie zabiegi korekcyjne, mające na celu przywrócenie adekwatności aspiracji do posiadanych możliwości i zdolności. I jest to zadanie o tyle trudniejsze, że w schyłkowym okresie dorastania (19 – 20 rok) młodzi ludzie są mniej skłonni do zmiany swych przekonań i nastawień. Jest to również czas kończenia edukacji w szkole średniej, co sprawia, że relacje nauczyciel – uczeń przybierają nowy (partnerski) wymiar. Wówczas to nauczyciel jest bardziej zwykłym do-

radcą niż osobą mogącą istotnie wpłynąć na modyfikację wzorów zachowania (postaw).

Sugeruje to zatem, że korygowanie nieprawidłowo ukształtowanych aspiracji powinno rozpoczynać się o wiele wcześniej; w młodszych klasach. Warto jednak przede wszystkim – zgodnie z zasadą „lepiej zapobiegać niż leczyć” – dbać o to, by efektywnie inspirować uczniów do formułowania i utrzymywania wysokich aspiracji. Wymaga to jednak współdziałania domu i szkoły, a także umiejętności rozpoznawania sytuacji, które niekorzystnie wpływają na pierwotnie prawidłowo ukształtowane aspiracje.

Pytania kontrolne:

1. Co kryje się pod pojęciem „pozorna dynamika aspiracji”?
2. Jakie kategorie aspiracji są zazwyczaj uwzględniane przy określaniu zmienności aspiracji?
3. Gdzie tkwią główne przyczyny ogólnego spadku aspiracji edukacyjnych uczniów?

Rozdział IX

NIEADEKWATNOŚĆ ASPIRACJI U MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Wyobrażenia czy plany życiowe jednostki formują się w obliczu różnorodnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. Wiedza o tych uwarunkowaniach, doświadczenia nabyte w czasie indywidualnej aktywności, stanowią punkt odniesienia wszelkich sądów dotyczących szans realizacji celów życiowych. Jednostki różnie formułują własne aspiracje. Niejednokrotnie są one ukształtowane **realistycznie**, adekwatnie do rzeczywistych możliwości ich zrealizowania. Lecz bywa często i tak, iż nakreślone cele są dużo niższe lub wyższe w stosunku do możliwości ich osiągnięcia. W tej sytuacji zwykło się mówić o **niewłaściwie ukształtowanych aspiracjach**, rozbieżnie z predyspozycjami do ich spełnienia [25].

Rozbieżność aspiracji z możliwościami do ich zrealizowania może w dużym stopniu determinować funkcjonowanie jednostki przyczyniając się do rozwoju **niepożądanych postaw i zachowań**. Bo o ile zgodność poziomu aspiracji i tzw. warunków osobistych ułatwia pozytywnie ukształtować **sferę motywacyjną** odpowiedzialną za **socjalizację**, to niezgodność aspiracji z tymi warunkami może potęgować **zachowania społeczne, niedostosowanie** [71].

Nieadekwatność aspiracji prowadzi do **zaniżania** lub **zawyżania poziomu aspiracji**, co z kolei „sprzyja” rozwojowi wielu ujemnych reakcji takich, jak np. nadaktywność, obniżenie sprawności psychomotorycznej, frustracja, poczucie braku powodzenia, niedoceniania przez innych, utrata wiary we własne siły, brak ambicji. Wywiera również ujemny wpływ na efektywność kształcenia i **niekorzystnie organizuje osobowość** [56]. Formy tych zachowań i ich konsekwencje są uzależnione od wielu czynników natury **osobowościowej i środowiskowej**.

Złożoność tej problematyki i jej doniosłość sprawiają, że jest ona przedmiotem wielu szczegółowych analiz o charakterze zarówno teoretycznym, jak i praktycznym. Niezgodnością aspiracji młodzieży z jej predyspozycjami wykonawczymi zajmują się w równej mierze pedagodzy i psycholodzy, którzy koncentrują się na szkolnym funkcjonowaniu uczniów wykazujących wyraźnie **zaniżone** lub **zawyżone poziomy aspiracji edukacyjno-zawodowych**. W swoich analizach uwzględniają także zakres wpływu sytuacji czy doświadczeń szkolnych i rodzinnych na kształtowanie się aspiracji rozbieżnych z faktycznymi umiejętnościami, źródła planów dalekosiężnych (aspiracje perspektywiczne) dotyczących planów życiowych, problemy adapta-

cyjne do warunków szkolnych uczniów ujawniających nieadekwatność aspiracji [69].

Zdając sobie sprawę z dużej różnorodności uwarunkowań aspiracji, problematyka niezgodności aspiracji młodzieży z jej predyspozycjami wykonawczymi może być rozpatrywana jedynie w zawężonym zakresie. Oprócz tego zarówno ocena rzeczywistych możliwości, jak i określanie stopnia zależności między poziomem tych możliwości i poziomem aspiracji, mają charakter szacunkowy. Mimo to zasadne wydaje się dokonanie choćby uogólnionej charakterystyki prawidłowości **psychopedagogicznych** zachodzących między aspiracjami uczniów i ich ważniejszymi czynnikami utrudniającymi spełnienie tych nieprawidłowo wytyczonych celów życiowych.

Psychologiczne wyznaczniki aspiracji

Wśród wielu wyznaczników możliwości życiowych jednostki należy wyróżnić **poziom zdolności**. Właśnie zdolności w istotnym stopniu warunkują sukcesy w nauce szkolnej i bezpośrednio wpływają na treść aspiracji, liczne badania dowodzą, że uczniowie konstruując własny plany życiowe, wytyczając kierunki dążeń życiowych czynią to w dużej zgodności z posiadanymi walorami **intelektualnymi**. Okazuje się także, iż uczniowie o **wysokim poziomie inteligencji** przejawiają **wysokie aspiracje ogólne**, uczniowie zaś o **niskim poziomie inteligencji** deklarują zwykle **niski poziom** tych aspiracji [26].

W takim razie mimo wpływu wielu czynników, które indywidualnie kształtują aspiracje nieadekwatne, typowy obraz globalnego poziomu aspiracji uczniów jest uzależniony w dużej mierze od ich możliwości **umysłowych**.

Rozwój poziomu **zdolności ogólnych** zależy od wielu czynników natury **środowiskowej**, nieustannie oddziałujących na ucznia. Stwierdzono to w oparciu o badania psychologiczne testami zdolności. Okazuje się, że występuje duże zróżnicowanie w poziomie rozwoju zdolności ogólnych uczniów z różnych środowisk społecznych i terytorialnych. Młodzież wywodząca się z rodzin inteligentnych wykazuje przeciętny poziom intelektualny wyższy niż ich rówieśnicy z innych środowisk. Natomiast uczniowie pochodzący z miast ujawniają częściej wyższy poziom inteligencji niż ich koledzy i koleżanki o rodowodzie wiejskim. W każdym z analizowanych środowisk **ogólny obraz aspiracji był zbieżny z posiadanymi zdolnościami ogólnymi** [14].

Przypuszczać można, iż **poziom zdolności** pełni w mechanizmie regulującym poziom aspiracji funkcję czynnika różnicującego, i to w dużym stopniu, plany życiowe, zarówno te bliższe jak i dalsze. Wiedza o posiadanych zdolnościach ułatwia młodzieży bardziej trafnie oceniać własne możliwości i tym samym uwzględniać je przy formułowaniu aspiracji. W takich sytuacjach można mówić o **zgodności aspiracji** z predyspozycjami umysłowymi. Należy jednak zauważyć, że **poziom inteligencji** jest w jakimś stopniu ogniwem pośredniczącym między warunkami środowiskowymi (determinującymi rozwój umysłowy) i aspiracjami. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z jednoczesnym oddziaływaniem czynników **środowiskowych** i częściowym udziałem czynników **intelektualnych** [20].

Analizując związki aspiracji ze środowiskiem i zdolnościami, należy także uwzględnić wielostronność wpływu środowiska na kształtowanie się **osobowości** ucznia. Wpływ ten może przybierać formę oddziaływań bezpośrednich, ale również i pośrednich - poprzez różne cechy osobowości. Są one z jednej strony formowane przez grupę czynników zewnętrznych, a z drugiej podlegają zasadzie współzależności w obszarze samej osobowości [29].

Aspiracje pozostają także w dużej zależności od cech **układu nerwowego**. Właściwości układu nerwowego pełnią ważną rolę w procesie uczenia się i w innych sferach działalności ucznia. Układ nerwowy jest bowiem źródłem rozwoju zdolności i w najwyższym stopniu odpowiada za jakość i sprawność funkcjonowania jednostki związaną ze sposobem zachowania się, z formami aktywności szkolnej i pozaszkolnej, a także skutecznością tej aktywności. W zależności od cech układu nerwowego u poszczególnych uczniów mogą ujawniać się **zachowania neurotyczne, tendencje do zachowań bierno-agresywnych**. Układ nerwowy jest zatem bardzo ważnym czynnikiem różnicującym poziom wykonania aspiracji życiowych [14]. Właściwości układu nerwowego nie są niestety uwzględniane w procesie formułowania jednostkowych planów życiowych. Wynika to z faktu niedoceny tego czynnika, a także z braku odpowiednich narzędzi diagnostycznych, pozwalających na w miarę szybką i powszechnie dostępną informację o indywidualnych dyspozycjach układu nerwowego i wynikających z nich **odporności psychicznych** na sytuacje trudne. Odnosi się jednak wrażenie, że różnorodne zachowania i ich implikacje, uwarunkowane pracą układu nerwowego - są często poprawnie internalizowane w intuicyjnie wyznaczonych granicach psychicznych możliwości. Mimo że są one ściślej niesprecyzowane to jednak intuicyjnie akceptowane jako indywidualne predyspozycje aktywności psychicznej. Bo przecież zdolność koncentracji, odporność na przemęczenie umysłowe, potrzeba bodźców zewnętrznych - to tylko wybrane przykłady symptomów wynikających z pracy układu nerwowego,

które są przecież dostrzegane przez młodzież. Należy jednak pamiętać, iż jest spora grupa uczniów doświadczających ujemnych doznań, które wynikają z wadliwie funkcjonującego układu nerwowego. U uczniów tych notuje się zwykle **traumatyzującą przeszłość**, trudne dzieciństwo znaczone nieodpowiedzialnym rodzicielstwem czy rozbięciem rodziny. To piętno niespełnienia doprowadziło u tych uczniów do utraty **instynktu i umiejętności autorefleksji**, a więc tych dyspozycji bezpośrednio odpowiedzialnych za zdolność do obiektywizacji własnych poczynań [12].

Kolejnym czynnikiem różnicującym poziom przejawianych aspiracji przez młodzież jest neurotyczność. Dowiedziono na przykład, że wśród uczniów o **zawyżonych aspiracjach** w stosunku do rzeczywistych zdolności, około 70% badanych posiadało wysoki poziom neurotyczności, w grupie zaś o zaniżonych aspiracjach - tylko ok. 30 % [41].

Powyższe dane, uwzględniające wpływ zachowań neurotycznych na aspiracje, są bardzo zbliżone do zależności wyróżnionych przez M. Tyszkową w oparciu o badania ambulatoryjne. Wykazała ona, iż rozbieżność aspiracji z faktycznymi predyspozycjami do ich wykonania prowadzi do rozwoju **zachowań frustrujących i lękowych**, do wzrostu **poczucia zagrożenia** - co w efekcie implikuje stany neurotyczne [70].

Pedagogiczne determinanty aspiracji

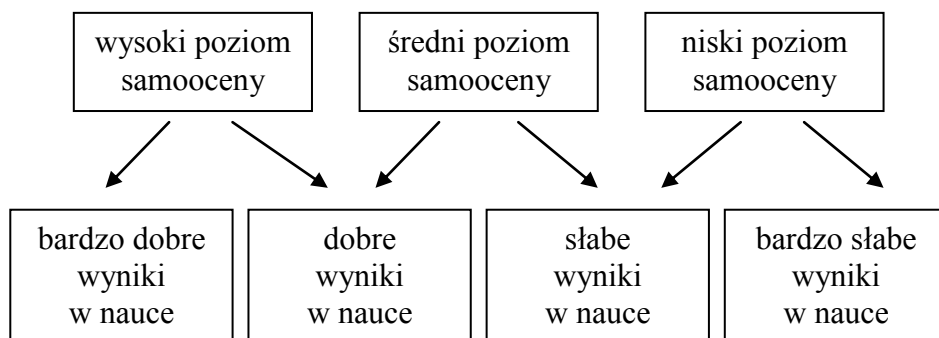
O ile uwarunkowania wynikające z pracy układu nerwowego nie zawsze są w pełni uświadamiane i tym samym brane pod uwagę, to osiągnięcia szkolne prawie u każdego ucznia stanowią podstawę przy kreśleniu planów życiowych, głównie tych związanych z **kształceniem zawodowym**. Młodzież, podlegająca silnemu oddziaływaniu ogółu warunków szkolnych, formułuje własne aspiracje odwołując się do doświadczeń już nabytych i wciąż nabywanych w środowisku szkolnym.

Adekwatność ogólnego poziomu aspiracji do wyników w nauce szkolnej - w badaniach przeprowadzonych przeze mnie - okazała się bardzo wysoka.. Uczniowie legitymujący się znaczącymi osiągnięciami w nauce szkolnej deklarowali **wysokie aspiracje**, z kolei uczniowie słabsi - **aspiracje o dużo niższym poziomie** [53].

Rozpatrując współzależność aspiracji i poziomu osiągnięć w nauce szkolnej nie sposób pominąć kwestii **samooceny**. Bo przecież pod wpływem sukcesów lub niepowodzeń szkolnych kształtuje się **poziom samooceny**, który w dużym stopniu różnicuje poziomy przejawianych przez młodzież aspiracji. Okazuje się bowiem, iż **wysoka samoocena** sprzyja kształtowaniu się **wysokiego poziomu aspiracji**, **niska samoocena** - **niższego poziomu aspiracji**. Im bardziej trafna jest samoocena i adekwatna

do posiadanych faktycznie warunków osobistych, tym bardziej prawidłowo jest również ukształtowany poziom aspiracji [20].

Między poziomem samooceny uczniów a ich wynikami w nauce zachodzą ścisłe relacje i wzajemne powiązania (rys.7).

Rys. 7. Poziom samooceny a wyniki w nauce

Uogólniając dotychczasowe rozważania należy podkreślić, iż wielu badaczy aspiracji potwierdza zbieżność aspiracji młodzieży uczącej się z różnie określanymi czynnikami **osobowościowymi** i **szkolnymi**. Aspiracje te są także w dużym stopniu powiązane z uwarunkowaniami **środowiskowymi**, głównie rodzinnymi. Odnosząc się do innych badań, zasadna wydaje się teza L Niebrzydowskiego o pojawianiu się **trzech szczytów** na charakterystycznej krzywej planów i dążeń życiowych dzieci i młodzieży. Autor ten uważa, że uczniowie klas końcowych osiągają „**drugi szczyt**” na krzywej planów (pierwszy przypada na początek nauki w szkole ponadpodstawowej), który jest równoznaczny ze stosunkowo **pragmatycznym** podejściem do osobistych planów życiowych [38].

Ten **pragmatyzm** i **racjonalizm** bywa jednak często burzony przez niewłaściwy wpływ środowiska rodzinnego. Badania nad rolą postaw rodzicielskich w formowaniu aspiracji dzieci dowiodły, iż postawy rodziców silnie wpływają na poziom aspiracji - przede wszystkim **edukacyjnych** i **zawodowych**. Okazuje się, że **postawy tolerancji i obojętności** sprawiają, iż poziom aspiracji dzieci jest **niski** w odniesieniu do przeciętnego poziomu aspiracji badanej grupy, i jest on wyraźnie **zaniżony** w stosunku do osiągnięć szkolnych i faktycznych możliwości. Natomiast **postawy wymagania i opiekuńczości** powodują, że dzieci przejawiają **wyższy poziom aspiracji** niż ich rówieśnicy i poziom ten jest zwykle wyraźnie **zawyżony** w stosunku do wyników w nauce szkolnej. **Postawy wymagania i opiekuńczości** pro-

wadzą z kolei do znacznego **zawyżania poziomu aspiracji**. Bardziej pogłębione analizy wpływu **postaw rodzicielskich** na poziom aspiracji ich dzieci zdają się sugerować, iż najistotniejsze oddziaływanie wywierają **postawy wymagania**, natomiast **postawa „uczucia”** w dużo mniejszym stopniu decyduje o ostatecznym kształcie planów edukacyjno-zawodowych młodzieży. Przy czym na poziom aspiracji młodzieży w okresie adolescencji bardziej znaczący zdaje się być wpływ postaw matek niż ojców [44]. Rozbieżność aspiracji może być także wynikiem dominacji wielu innych mechanizmów. Dla przykładu, młodzież uzyskująca słabe wyniki w nauce i posiadająca przeciętne zdolności ogólne ujawnia czasem **wysoki poziom aspiracji**. M. Komosa tłumaczy to zjawisko jako wynik zadziałania tzw. **mechanizmu kompensacyjnego** [26].

W literaturze przedmiotu często mówi się, iż zjawisko **zaniżenia** lub **zawyżania aspiracji**, uwarunkowane rozbieżnością indywidualnych planów z osiągnięciami szkolnymi i poziomem zdolności, jest marginalne. Tymczasem w badaniach przeprowadzonych przeze mnie w 1997 roku, wśród uczniów szkół średnich woj. opolskiego, tylko 43% deklarowało aspiracje adekwatne., Z kolei 29% respondentów ujawniło znaczną niezgodność własnych aspiracji z posiadanymi zdolnościami - w tym większość w tej grupie miała aspiracje znacznie zaniżone. Natomiast blisko 32% badanych przejawiało aspiracje rozbieżne z posiadanymi osiągnięciami szkolnymi - przy czym większość w tej grupie deklarowała aspiracje wyraźnie zawyżone. [53].

Analiza tych danych empirycznych nie upoważnia jednak do zbyt daleko posuniętych uogólnień i może jedynie przybrać charakter hipotetyczny. Przypuszczalnie rozbieżność aspiracji uczniów szkół średnich w pewnym stopniu wynika z ich umiarkowanego zainteresowania otrzymaniem tych najwyższych ocen szkolnych, a ponadto nauczyciele szkół średnich zdecydowanie mniej niż nauczyciele szkół podstawowych wykazują chęci do stawiania wysokich ocen [41].

Takie ujęcie analityczne sugeruje, iż **rozbieżność aspiracji** - co brzmi dość zaskakująco - jest wynikiem nadzbyt racjonalnego traktowania własnych możliwości **psychofizycznych**. Możliwości te prawie zawsze są dużo większe niż wskazują na to słabsze wyniki w nauce uzyskiwane przez poszczególnych uczniów. Przyczyny tego zjawiska są różnorodne: ogólna awersja do nauczycieli i wykładanych przez nich przedmiotów, nieodpowiedni wybór szkoły i związany z tym kierunek kształcenia zawodowego, powszechny trend do „bycia przeciętnikiem” i „nie wychylania się” w szkole, naganne zachowanie, a również zbyt wygórowane wymagania ze strony nauczycieli traktujących swój przedmiot jako najważniejszy i najpotrzebniejszy w przyszłym życiu [35].

Wszystko to sprawia, że uczniowie szkół średnich oceniając własne możliwości bazują głównie na doświadczeniach pozaszkolnych, tłumiąc tym niejako ujemny wpływ nikłych osiągnięć szkolnych.

Zastanawiający jest też znaczny odsetek uczniów wykazujących aspiracje wyraźnie zaniżone w stosunku do posiadanych **zdolności ogólnych**. W grupie badanych przez mnie uczniów aż 29% miało **aspiracje zaniżone** mimo posiadania dużo wyższych **predyspozycji umysłowych**, upoważniających do formułowania aspiracji znacznie wyższych i bardziej urealnionych. Badani ci potwierdzali w wywiadzie negatywny wpływ stosowanych przez nauczycieli **kar i nagród, systemu oceniania i stylu ich zachowań** w różnych sytuacjach szkolnych. Moje badania potwierdziły tezę, że zaniżanie ocen szkolnych przez nauczycieli implikuje **zaniżanie poziomu aspiracji przez uczniów** [52].

Owa skłonność do uwzględniania uzyskiwanych ocen szkolnych przy określaniu aspiracji ma niewątpliwie charakter bardzo indywidualny - i może dotyczyć, m.in.: umiejętności dokonywania **samooceny, tendencji neurotycznych, cech układu nerwowego i mechanizmów obronnych** uodporniających na bodźce ujemne itp. Do takich konkluzji upoważniają z jednej strony wyniki wielu wcześniejszych analiz, z drugiej zaś - dane empiryczne badań własnych, w których **samoocena i czynniki natury osobowościowej** okazały się istotne w formowaniu aspiracji przez uczniów szkół średnich [53].

I mimo że uczniowie szkół średnich są - m. in. poprzez egzaminy wstępne - mniej **zróznicowani intelektualnie**, bardziej doświadczeni w związku z dłuższym „stażem szkolnym” niż uczniowie ze szkół podstawówek, to obraz **rozbieżności aspiracji** i warunków ich realizacji w przypadku 16-19 latków zdaje się być bardziej złożony.

Rozbieżność aspiracji, traktowaną jako specyficzny stosunek tych aspiracji do warunków ich realizacji, należy moim zdaniem rozpatrywać pod kątem **dopasowania planów życiowych do realnych możliwości**. Polegać to powinno na permanentnym modyfikowaniu uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych, by rozbieżność aspiracji i warunków (predyspozycji wykonawczych) nie utrudniała młodym ludziom realizacji społecznie i indywidualnie ważnych planów życiowych.

Jednym z najskuteczniejszych sposobów przeciwdziałania **zawyżonym** lub **zaniżonym aspiracjom** jest niewątpliwie dobrze przeprowadzona ich **korekcja**. Informacje zawarte w niniejszym rozdziale, dotyczące mechanizmów funkcjonowania aspiracji oraz ich genezy, mogą być przydatne przy opracowywaniu zespolonego programu **postępowania kompensującego** niewłaściwie sformułowane aspiracje młodzieży.

Pytania kontrolne:

1. Czym skutkuje nieadekwatność aspiracji?
2. Jakie czynniki psychologiczne decydująco warunkują formowanie się aspiracji?
3. Czy uwarunkowania pedagogiczne oddziałują w dużej mierze na poziom przejawianych aspiracji życiowych?

Rozdział X

NIEADEKWATNOŚĆ ASPIRACJI ZAWODOWYCH U DOROSŁYCH

W dość licznej literaturze przedmiotu dużo miejsca poświęca się aspiracjom dzieci i młodzieży. W miarę wszechstronnie analizuje się i interpretuje różne uwarunkowania tworzenia się i rozwoju planów, pragnień i potrzeb życiowych dorastających pokoleń [16, 26]. Sformułowano wiele definicji i pojęć ujmujących aspiracje w kategoriach **psychologicznych** [55], **socjologicznych** [24] czy **pedagogicznych** [23]. Większość tych opracowań koncentruje się jednak tylko na młodzieży uczącej się, brakuje natomiast prac charakteryzujących problematykę aspiracji osób dorosłych. W sumie można odnosić wrażenie, że aspiracje są tylko typowe dla jednostek młodych, czymś znamionym dla okresu dorastania.

Nie kwestionując ważności poznawania aspiracji dzieci i młodzieży, warto również zająć się w większym stopniu tą problematyką u dorosłych. Istotne jest to z wielu względów, chociażby z uwagi na możliwości śledzenia dynamiki, **zmienności aspiracji** od okresu dzieciństwa po późny wiek dojrzały. Trzeba też pamiętać, że poziomy aspiracji uformowanych u dorosłych nierzadko różnicują losy edukacyjno-zawodowe młodzieży. Wiadomo bowiem, że aspiracje dzieci podlegają silnemu wpływowi **postaw rodzicielskich**: z jednej strony jest to **oddziaływanie bezpośrednie** związane z wychowywaniem, a z drugiej **życzeniowe** nakazujące podjęcie nauki w konkretnej szkole, często wbrew woli dziecka. W tym drugim przypadku dziecko jest traktowane **instrumentalnie** i ma niejako spełnić „**zawodowe ambicje**” rodzica czy rodziców. Czasem jest to związane z ich **zawodowym niespełnieniem**, często też z chęcią **awansu społecznego** rodziny i wynikającym z niego wzrostem **statusu materialnego**. Zdarza się również ze zwykłego **snobizmu**, zaspokojenia własnej próżności, kosztem rzeczywistych zainteresowań i zdolności dziecka [53].

Jednak nas interesują tu aspiracje dorosłych z innego względu, a mianowicie z uwagi na ich **funkcję podtrzymującą i modyfikującą** cele zawodowe. Przypuszczać bowiem należy, że właśnie brak aspiracji zawodowych u dorosłych prowadzi niejednokrotnie do załamania się nie tylko „planu” zawodowego, lecz także życiowego (np. u bezrobotnych). Spróbujmy zatem ustalić jakie czynniki (uwarunkowania) decydująco różnicują kariery zawodowe osób dorosłych co sprawia, że ukształtowane - często na wysokim poziomie - aspiracje w okresie dorastania (adolescencji) z czasem ulegają **obniżeniu** lub **całkowitej deprecjacji**.

Problemy definicyjne

Aspiracje zawodowe są często utożsamiane z aspiracjami edukacyjnymi, gdyż zdobycie określonych kwalifikacji zawodowych zawsze jest związane z jakąś formą kształcenia (szkolnego, kursowego itp.). Aspiracje edukacyjne wyznaczają poziom **przygotowania zawodowego**, jaki dana jednostka zamierza osiągnąć w przyszłości. Na wstępie już zakłada, czy będą to kwalifikacje na **niskim** (zasadnicza szkoła zawodowa), **średnim** (liceum zawodowe, technikum) czy **wysokim** (wyższe studia) poziomie. Decydują o tym właśnie **aspiracje zawodowe**, stymulując wybór kierunku nauki. Są one związane ze zdobyciem określonego zawodu, wykonywaniem konkretnych (wyuczonych) czynności, efektywną aktywnością zawodową oraz uzyskiwanymi w niej sukcesami. Aspiracje zawodowe mogą także dotyczyć zamierzeń co do stanowiska zajmowanego w przyszłym miejscu zatrudnienia oraz pełnionych tam ról (funkcji, obowiązków) zawodowych [56].

Błędem byłoby jednak zamienne posługiwanie się pojęciami aspiracji edukacyjnych i zawodowych, ponieważ w istocie dotyczą nieco innych aspektów. Nie ulega jednak wątpliwości, że między tymi dwoma rodzajami aspiracji istnieją ściśle relacje, gdyż wybór typu szkoły i specjalności kształcenia zawodowego determinuje z reguły przyszły zawód. Kompromisem zatem będzie posługiwanie się pojęciem zbliżającym te dwie kategorie, a więc **aspiracje edukacyjno-zawodowe**. Wydaje się to w pełni uzasadnione zarówno w odniesieniu do aspiracji formułowanych przez młodzież, jak i dorosłych. I co więcej, u tych drugich może stanowić „zaczyn” do przywracania lub tworzenia nowego planu **aktywności zawodowej**. U nich to zwykle przyczyny braku (lub spadku) aspiracji leżą właśnie w niechęci do zmiany kwalifikacji zawodowych poprzez rzetelne wykształcenie. Słyszysz tu się wypowiedzi: *Jestem za stara na naukę, W tym wieku nic mi już do głowy nie wchodzi, Mój czas już minął* itp. Ważne w tym procesie wytyczania nowych lub modyfikowania już ukształtowanych celów zawodowych może okazać się właśnie utożsamianie aspiracji zawodowych z edukacyjnymi, z koniecznością dalszego kształcenia, zdobywania wysokich kwalifikacji zawodowych bez względu na wiek [27].

Trzy poziomy aspiracji

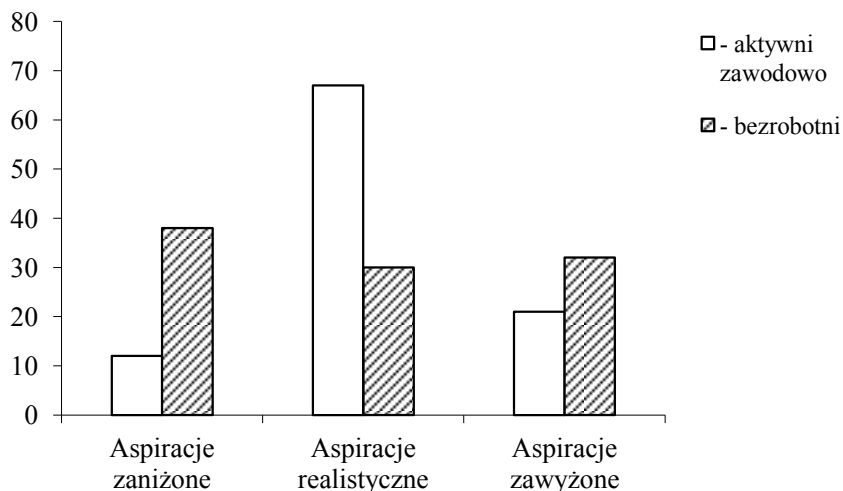
Aspiracje zawodowe dorosłych mogą kształtować się na różnym poziomie. Wyróżnia tu się najczęściej podział na **niskie**, **przeciętne** i **wysokie aspiracje**. Dla naszych rozważań bardziej celowe będzie wyszczególnienie **aspiracji realistycznych, zawiżonych i zaniżonych**. Podział ten uwzględnia stosunek danej jednostki do własnych predyspozycji, określanych jako **warunki indywidualne** (psychiczne i fizyczne) [26].

Zawyżone aspiracje zawodowe u dorosłych pojawiają się w sytuacji, gdy zamierzenia dotyczące zmiany aktywności zawodowej są zbyt wygórowane w stosunku do posiadanych możliwości ich realizacji. Zjawisko to jest dość powszechne u dorosłych legitymujących się **niskim poziomem wykształcenia** (podstawowe, zasadnicze). Przeceniając własne umiejętności podejmują się zadań znacznie przekraczających ich rzeczywiste predyspozycje wykonawcze. Nie doceniając rangi wykształcenia, potrzeby **ciągłego rozwoju intelektualnego**, nie potrafią w pełni poprawnie określać własne cele zawodowe; zarówno te **aktualistyczne**, jak i **perspektywiczne** [55]. **Zaniżone aspiracje** zaś to skłonności do formułowania indywidualnych oczekiwań zawodowych na poziomie o wiele niższym od faktycznych zdolności czy umiejętności. Jednostka wytyczając swe cele zawodowe zadowala się wypełnianiem funkcji zawodowych o małym stopniu trudności. Podłoże tej tendencji jest bardzo złożone, gdyż może na przykład być oznaką **asekurantwa**, przejawiającego się w unikaniu czynności zawodowych niosących ryzyko porażki. Może także wynikać z uprzednio – w innym miejscu pracy – doznanych **niepowodzeń**, bądź to zawinionych czy też niezawinionych; częściej jednak z powodu tych drugich. Natomiast **aspiracje realistyczne** cechuje zdolność podejmowania „**uzasadnionego ryzyka**”, przy którym istnieje duże prawdopodobieństwo zrealizowania założonych planów zawodowych; ewentualność niepowodzenia jest minimalna. Wynika to z faktu dostosowania zamierzeń do możliwości ich spełnienia, rozsądnego ich formułowania [57].

Implikacje nieadekwatności aspiracji

Wyniki wielu analiz bazujących na **studiach indywidualnych przypadków** (*case study*) dowodzą, że **zawyżanie** bądź **zaniżanie aspiracji** prowadzi do rozwoju **zaburzeń psychicznych**. Najczęściej wymienia się **depresję** i **zaburzenia nerwicowe**, a także różne postaci **chorób psychosomatycznych**. Powszechnie wskazuje się również na stres, a także na różne formy **przeciążeń**, **niepowodzeń w działaniu**, **konfliktów z otoczeniem**, **zachowań agresywnych** [54].

Wyniki badań własnych – przeprowadzonych w bieżącym roku wśród 180 pracujących (zatrudnionych w Zakładzie Energetycznym w Nysie) i 192 bezrobotnych (zarejestrowanych w Powiatowym Urzędzie Pracy w Nysie) – wyraźnie sugerują, że **nieadekwatność aspiracji** jest czynnikiem ryzyka utraty pracy. Bezrobotni o wiele częściej niż osoby pracujące ujawniali właśnie skłonności do **zaniżania** bądź **zawyżania** własnych **aspiracji zawodowych** (rys. 9).

Chi-kwadrat = 18,211; df = 2; p < 0,01

Rys. 9. Aspiracje osób aktywnych zawodowo i bezrobotnych

U bezrobotnych też częściej notowano objawy **dużej depresji** z typowymi objawami **przygnębienia, zniechęcenia, zubożnienia** (tab. 3).

Tabela 3. Objawy depresji u osób aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych

Grupa badanych	Aktywni zawodowo		Bezrobotni		Ogółem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Bez depresji	106	59,0	23	11,8	129	34,7
Z depresją	42	23,2	93	48,4	135	36,3
Z dużą depresją	32	17,8	76	39,8	108	29,0
Razem	180	100,0	192	100,0	372	100,0

Chi-kwadrat = 79,233; df = 2; p < 0,001

Przypuszczać jednak należy, iż właśnie utrata pracy i jej konsekwencje ekonomiczne (dla samego bezrobotnego i dla jego rodziny) decydująco wpłynęły na rozwój **zaburzeń depresyjnych**. I mimo że depresja może mieć wiele źródeł, to jednak dowiedzionym podłożem jej pojawiania się jest **bezrobocie** [3]. Pamiętać też trzeba, że właśnie **depresja** jest głównym „sprawcą” rozwoju **skłonności samobójczych**, co w przypadku osób dorosłych jest szczególnie zagrażające. Stwierdzono bowiem, że u dorosłych o wiele częściej niż u młodzieży podjęte **próby samobójcze** kończą się **śmiercią** [48].

Do grupy czynników stanowiących zarówno podłoże, jak i implikacje nieadekwatności aspiracji – **zaniżania** bądź **zawyżania** – należy zaliczyć wspomniane wyżej **zaburzenia nerwicowe** i **stresy**, a także **stany frustracji**. Zaburzenia nerwicowe występujące łącznie ze stresem (związane ze stresem) zdają się stanowić główne źródło **niepowodzeń zawodowych**, a później utrudniają poszukiwanie **racjonalnych** rozwiązań w sytuacji utraty pracy. Współwystępowanie tych zaburzeń w poważnym stopniu zawęża obszar aktywności zawodowej, również i tej związanej z przekwalifikowaniem; wysuwaniem alternatywnych i trafnych celów zawodowych. Dzieje się tak z uwagi na wyjątkowo nieprzyjemne objawy **psychosomatyczne**, manifestujące się przeżywaniem **silnych lęków**, **niepokojem**, **trudnościami koncentracji uwagi**, **drażliwością** i **napadami złości**. Symptomom tym towarzyszą również dolegliwości somatyczne – **pocenie się**, **napięciowe bóle głowy**, **bóle żołądka**, **zaburzenia snu itp.** Innym częstym zaburzeniem nerwicowym – typowym również dla osób zaniżających lub zawyżających własne aspiracje – jest **neurastenia**. Osoby jej doświadczające skarżą się na duże zmęczenie po wysiłku umysłowym, zwykle związane z określonym obniżeniem efektywności i sprawności zawodowej. Osłabienie psychiczne jest tu potęgowane przez pojawianie się rozpraszających skojarzeń czy wspomnień, trudności w koncentracji i ogólnie mniej skuteczne myślenie. Nierzadko też dorośli neurastenicy, ujawniający niemoc w adekwatnym formułowaniu aspiracji zawodowych, akcentują uczucie **zmęczenia fizycznego** i wyczerpania nawet po niedużym wysiłku (częstsze u tych zawyżających aspiracje), któremu towarzyszą **bóle mięśniowe** i **niemożność odprężenia się**. Prowadzi to do rozwoju różnych nieprzyjemnych doznań somatycznych, takich jak zawroty i **napięciowe bóle głowy** oraz **poczucie ogólnego rozchwiania**. Podejmowane próby wytyczenia nowych czy modyfikacji już ustalonych planów zawodowych są „torpedowane” przez martwienie się pogarszaniem (obniżaniem) **sprawności umysłowej i fizycznej**, **wzrostem drażliwości i lęku** [1].

Współczesna psychopatologia wyróżniła nawet osobną kategorię tzw. **nerwicę zawodową**, która oznacza specyficzny rodzaj zaburzeń pojawiających się w związku z pracą. Dotyczy zarówno samej pracy (np. interakcji przełożony – podwładny), jak i problematyki kształcenia zawodowego (wybór właściwego zawodu, przekwalifikowania się), utraty pracy itp. U osób o rozpoznanej **nerwicy zawodowej** dostrzeżono m. in. zbyt pochopne podejmowanie decyzji co do wyboru własnej drogi kształcenia zawodowego, a także skłonność do częstej zmiany miejsc pracy, a jednocześnie nikłą chęć do poszerzania czy zdobywania umiejętności zawodowych. Używa tu się pojęcia „**petryfikacja zawodowa**”, oznaczającego „**skostnienie zawodowe**”; brak potrzeby **samorozwoju zawodowego** [3].

Najwięcej jednak miejsca w literaturze przedmiotu poświęca się oddziaływaniu stresu **psychologicznego** na jakość wykonywanej pracy. Jest on charakteryzowany na wiele sposobów: raz jako „sprawca” **niepowodzeń zawodowych**, innym razem jako ich wynik. Nie ulega wątpliwości, że **stressory** (czynniki wywołujące stres) w poważnej mierze determinują poziomy formułowanych **aspiracji zawodowych**. Wpływ ten zdaje się być szczególnie duży w przypadku **aspiracji zawodowych** dorosłych. Trwanie w stresie, który powstał notabene w związku z wykonywaniem czynności zawodowych, z pewnością utrudnia **realistycznie** określać nowe aspiracje zawodowe. Chodzi tu oczywiście o **stres szkodliwy (tzw. dystres)**, ponieważ pewien poziom stresu może być również stanem sprzyjającym (**tzw. eustres**) kreśleniu celów zawodowych, a przede wszystkim ich realizacji. Sztuką tu jednak jest zdolność do **optymalizacji stresu**, wartościowanie, do jakiego momentu jest on dla człowieka sprzymierzeńcem (Selye, 1978).

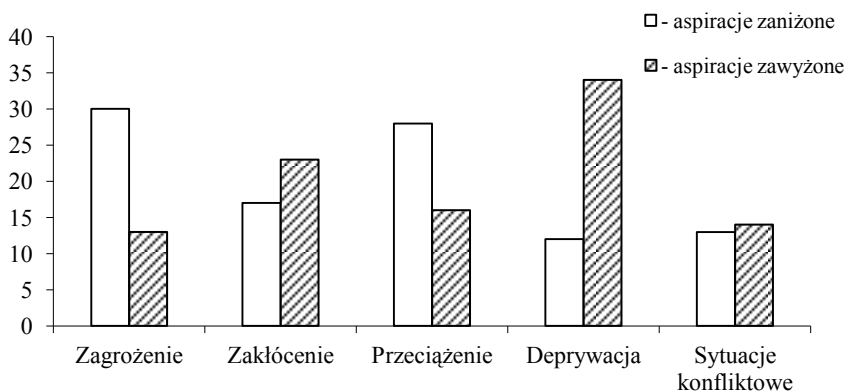
Kolejnym dość powszechnym stanem, niesprzyjającym rozwojowi aspiracji realistycznych, jest **frustracja**. Dla naszych rozważań oznacza ona stan wewnętrzny organizmu, który powstaje wówczas, gdy udaremnione jest zaspokojenie określonej potrzeby (np. satysfakcji z wykonywanej pracy) lub pojawia się przeszkoda w jej zaspokojeniu (np. utrata pracy, brak odpowiednich kwalifikacji). Frustracja prowadzi do rozwoju **negatywnych emocji**, które są potęgowane przez pojawiające się trudności (przeszkody) w osiągnięciu ważnych dla człowieka celów. Mamy tu zatem do czynienia ze specyficznym rodzajem sprzężenia zwrotnego: brak aspiracji rodzi **frustrację**, a ta zaś działa ujemnie na **przeżycia emocjonalne**, które przeszkadzają rzetelnie waloryzować indywidualne predyspozycje zawodowe; finalnie prowadząc do **zaniżania** bądź **zawyżania aspiracji zawodowych**. Dłuższe podleganie **frustracji**, wynikająca z niej niemożność **samospelnienia zawodowego**, może wyzwać **zachowania agresywne**: słowne (werbalne) lub fizyczne akty napaści na osoby obwiniane (często bezpodstawnie) za doznane niepowodzenia zawodowe. Niejednokrotnie

może też dochodzić do zaniechania aktywności zawodowej, czy też nawet do zerwania więzi z innymi (z najbliższymi, przyjaciółmi itp.) [21].

„Patomechanizm” aspiracji

Poszukując pewnych prawidłowości prowadzących do powstawania aspiracji nieadekwatnych – **zaniżonych** bądź **zawyżonych** – u osób dorosłych, trzeba zdawać sobie sprawę ze złożoności problemu. Tutaj skoncentrowano się na uwarunkowaniach **psychologicznych**, ze szczególnym uwzględnieniem zaburzeń natury **psychogennej**. Odwołując się bowiem do badań (longitudinalnych) własnych odnotowano duże zależności między „sprawnością” psychiczną a sposobami wytyczania i realizacji celów zawodowych.

Okazało się, że większość badanych z grupy o nieadekwatnie ustalonych aspiracjach zawodowych łatwo ulega sytuacjom trudnym: **zagrożeniu, przeciążeniu, zakłóceniu, deprywacji i sytuacjom konfliktowym**. Inaczej to się jednak miało w przypadku tych zaniżających, a inaczej zawyżających własne aspiracje zawodowe. Ci pierwsi zwykle doświadczali sytuacji **zagrożenia i przeciążenia**, a ci drudzy o wiele częściej dwu kolejnych – **zakłócenia i deprywacji**. Natomiast sytuacje konfliktowe dotyczyły w równej mierze obu grup (rys. 10).

Chi-kwadrat = 20,403; df = 4; p < 0,001

Rys. 10. Zależności między uleganiem sytuacjom trudnym a formułowaniem nieadekwatnych aspiracji zawodowych

Sytuacje trudne

Sytuacja **zagrożenia** pojawia się wtedy, gdy dochodzi do naruszenia ważnej dla danej osoby wartości, i może ona obejmować sferę **fizyczną** (np. zdrowie), jak i **społeczną** (np. pozycja w miejscu pracy). W związku z tym wyróżnia się **zagrożenie fizyczne** i **społeczne**, przy czym to drugie o wiele częściej prowadzi właśnie do **zaniżania aspiracji zawodowych** u dorosłych. Obawiając się kompromitacji wobec przełożonych, podwładnych (gdy pełnią funkcje kierownicze), czy rzadziej koleżanek i kolegów z pracy, a w konsekwencji utraty ich zaufania, sympatii czy wreszcie pracy, dążą do zajmowania stanowisk nie narażających ich na ryzyko niepowodzenia. Dochodzi wówczas do **pozornej satysfakcji** z wykonywanej pracy, ponieważ w miarę prędko osoby te doświadczają niespełnienia zawodowego. Szybko uświadamiają sobie, że wykonywane przez nich czynności zawodowe są rozbieżne z posiadanymi **predyspozycjami psychofizycznymi**; upoważniającymi do zajmowania bardziej odpowiedzialnych czy wymagających większych kwalifikacji stanowisk. Wyjście jednak z tego „**zawodowego impasu**” nie jest takie proste, gdyż jednostka pomna zagrożeń wynikających z wykonywania trudniejszych zadań (ryzyko porażki) rozwija w sobie sytuację konfliktową typu: **dążenie – unikanie**. Objawia to się w formie jednoczesnego dążenia do awansu zawodowego i unikania go, co w sumie implikuje **stan frustracji** czy **stresu**.

Podobnie jest w sytuacji **przeciążenia**, jednostka mimo że posiada duże umiejętności zawodowe nie potrafi ich odpowiednio wykorzystać. Na przykład: pracuje w nadmiarze, nie dba o odpowiedni odpoczynek, relaks po pracy, obca jej jest odnowa psychiczna itp. W rezultacie jest przekonana, że wykonuje określone czynności na granicy własnych możliwości fizycznych i psychicznych, wymagające zbyt dużego wysiłku. Ostatecznie więc dąży do podejmowania zadań o wiele łatwiejszych, znacznie odbiegających od jej faktycznych zdolności. Dodać tu jednak trzeba, że o ile krótkotrwałe przeciążenia wywołują tylko chwilowe stany wyczerpania, zmęczenia czy apatii, to dłużej utrzymujące się przeciążenia mogą prowadzić do wielu **zaburzeń psychicznych**. Tutaj więc „ucieczka” w zaniżanie aspiracji zawodowych jest pewnym sposobem radzenia sobie z sytuacją trudną. Prawdopodobnie ta jest szczególnie typowa dla dorosłych, którzy z upływem lat pracy zawodowej coraz łatwiej **męczą się, mają problemy z koncentracją, pamięcią czy myśleniem**. Byłoby jednak jakąś niedorzecznością twierdzenie, że wszyscy z wiekiem doświadczają takich trudności, gdyż potoczne obserwacje wyraźnie temu przeczą (naukowcy, politycy, artyści itp.). Przyjąć zatem należy, iż ta „ucieczka” w zaniżanie aspiracji jest zjawiskiem pozytywnym (**funkcja kompensująca**) w odniesieniu do epizodycznych przeciążeń, docelowo zaś jest czymś ze wszech miar niepożądanym [12].

Trzecia z wyróżnionych sytuacji trudnych, a mianowicie **zakłócenie**, jest odpowiedzialna za formułowanie **aspiracji zawyżonych**. Nie oznacza to braku jej wpływu na zaniżanie aspiracji, a tylko o jej częstszym i o wiele większym wpływie na wytyczanie zbyt ambitnych dążeń zawodowych. Często zdarza się, że jednostka nie jest w stanie realizować skutecznie podjętych zadań z uwagi na szereg przeszkód, pojawiających się w trakcie ich wykonywania. Właśnie wtedy mamy do czynienia z sytuacją trudną, zwaną **zakłóceniem**. Dorosły zajmując jakieś odpowiedzialne stanowisko odnosi duże sukcesy aż do chwili, gdy splot różnych okoliczności (przeszkód) „paraliżuje” jego aktywność. Mając jednak świadomość wcześniejszych powodzeń, **racjonalizuje** przeżywane porażki, by w konsekwencji wyznaczyć cele nowe; nierzadko dotyczące zupełnie innego obszaru aktywności zawodowej. Ów cel zastępczy ma tu jednak do spełnienia **funkcje kompensacyjne** (obronne), musi zatem być co najmniej na tym samym poziomie realizacji, co „cel utracony” (utożsamiany z porażką). Najczęściej jednak dochodzi do formułowania celów trudniejszych, wymagających większych umiejętności, niż te, które rzekomo wystarczały do realizacji zadań uprzednich (zakończonych fiaskiem). Właśnie wtedy ma miejsce zjawisko nadmiernego **zawyżania aspiracji zawodowych**. Jednostka dąży do wykonywania czynności zawodowych znacznie przerastających jej rzeczywiste **predyspozycje psychofizyczne**, możliwości wykonawcze [58].

Również **deprywacja**, kolejna z sytuacji trudnych, implikuje rozwój skłonności do konstruowania zbyt wybujałych, często nierealnych planów zawodowych. Deprywacja oznacza tu brak lub utratę potrzeb, tych zarówno psychicznych, jak i fizycznych. Już sam fakt sformułowania zbyt **wysokich aspiracji** stanowi pewną formę „przywrócenia” potrzeb (osiągnięć, perspektywicznej samorealizacji zawodowej itp.), mogących stanowić np. antytezę dla pracy monotonnej, zrutynizowanej czy wykonywanej w samotności, w izolacji od innych osób (artyści, konstruktorzy itp.) [39].

Osoby **zawyżające** poziom własnych **aspiracji zawodowych** doznają **sytuacji konfliktowych**, zwykle typu: **dążenie–dążenie**. Jednostka wytycza dwa jednakowo trudne (zawyżone) cele, by następnie długotrwale rozważać, który z nich jest atrakcyjniejszy. Zdarza się czasem, że takich alternatywnych celów jest o wiele więcej, co jeszcze bardziej uniemożliwia dokonanie jakiegoś kompromisowego wyboru; tym bardziej, że każdy z nich i tak jest oparty na **nierealistycznych** podstawach. Dochodzi tu zatem do rozwoju **frustracji**, która po dokonaniu wyboru i przystąpieniu do realizacji **zawyżonych aspiracji edukacyjnych** może przejść w stan **stresu psychologicznego** [50].

Waloryzując, która z tendencji – **zanížanie** czy **zawyżanie** – niewłaściwego formułowania aspiracji jest bardziej zagrażająca, zdaje się, że ta druga. Bo o ile **zanížanie** może pełnić pewne **funkcje kompensacyjne**, to **zawyżanie** może prowadzić jedynie do **pogłębienia niekompetencji zawodowej**, a w konsekwencji do rozwoju zaburzeń w normatywnym funkcjonowaniu jednostki. Dodatkowo niesprzyjającym czynnikiem jest duża determinacja, traktowanie realizacji aspiracji zbyt perfekcyjnie, co sprawia, że **napięcie motywacyjne**, które przy tym powstanie, spowoduje wzrost niepokoju i dezorganizację działania. Zgodnie z tzw. **drugim prawem Yerkesa-Dodsona**, realizacji zadań trudnych – do jakich należy niewątpliwie osiągnięcie celów zbyt ambitnych – największą efektywność (sprawność) osiąga się przy **niskim poziomie motywacji** [65]. **Niski poziom motywacji** sprzyja systematycznemu spełnianiu aspiracji, a w przypadku **aspiracji zawyżonych** również ich urealnianiu; uświadamianiu sobie ich niedorzeczności i nieadekwatności do posiadanych możliwości ich spełnienia. Natomiast **wysoki poziom motywacji** zawsze wprowadza **podniecenie i niepokój**, co znacznie utrudnia **pracę intelektualną**, osłabia ją i zmniejsza jej efekty. A właśnie osoby dorosłe, przede wszystkim te w tzw. „**zaawansowanym wieku zawodowym**” (40-50 lat), podejmując się różnych zadań kierują się zasadą: „więcej wysiłku lepszy efekt”. Sama zasada jest logiczna, błędnie tu jednak rozumiany jest wysiłek, utożsamiany ze zbyt nadmiernym zaangażowaniem emocjonalno-motywacyjnym [45].

U dorosłych dostrzegalna jest skłonność do popadania w skrajności: z jednej strony wiek jest dla nich barierą by zmienić zawód, a z drugiej – realizując aspiracje już ukształtowane czynią to bez umiaru; sprawiając wrażenie osób niespokojnych, spieszących się, a przy tym pedanteryjnych, przesadnie dbających o wykonywanie czynności zawodowych (także i życiowych). Przekonuje to jednocześnie, że osoby dorosłe mają odpowiednią **wydolność psychofizyczną**, a jeśli dodamy tu jeszcze nabyte doświadczenia (mądrość życiową), to zupełnie bezpodstawne są próby **deprecjonowania** samych siebie. Psycholodzy wykazali, że myślenie osób dorosłych w korzystnych warunkach (bez sytuacji trudnych), może ulegać pozytywnym, jakościowym zmianom rozwojowym. Wskazuje tu się głównie na **krytycyzm** i **sceptycyzm** wobec posiadanej wiedzy, co umożliwiła rozszerzenie **horyzontów myślowych**. Umysł dojrzały sprawniej dostrzega, wartościuje i klasyfikuje napotykaną w życiu dysonansę czy sprzeczności [4].

Kluczem do formułowania **realistycznych aspiracji zawodowych**, czy też w ogóle chęci do **kształcenia permanentnego** (łącznie z przekwalifikowaniem się) jest dbałość o tzw. **higienę psychiczną**. Ona to bowiem sprzyja utrzymywaniu i przywracaniu **odporności psychicznej** na sytuacje trudne, które przecież są w dużej, by nie rzec w decydującej, mierze sprawcami niepowodzeń zawodowych i życiowych.

Pytania kontrolne:

1. Na jakich trzech poziomach mogą kształtować się aspiracje zawodowe u dorosłych?
2. Jakie mogą być konsekwencje nieadekwatności aspiracji zawodowych?
3. Czy sytuacje trudne mogą prowadzić do formułowania nieadekwatnych aspiracji u dorosłych?
4. Jakie rodzaje konfliktów motywów mogą pojawiać się w związku z zawyżaniem lub zaniżaniem aspiracji?

Rozdział XI

MODYFIKACJA ASPIRACJI JAKO FORMA TERAPII GRUPOWEJ

Aspiracje odgrywają ważną rolę w aktywności każdego człowieka, kształtują jego plany życiowe oraz bliższe i dalsze zamierzenia i pragnienia. Młody bezrobotny, któremu brak perspektywy czasowej i ukierunkowania ku przyszłości nie jest w stanie wysuwać ani tym bardziej realizować teraźniejszych lub odleglejszych celów dotyczących np. przekwalifikowania się, znalezienia pracy. Z tego też względu poznanie poziomu aspiracji młodzieży bezrobotnej wydaje się niezmiernie ważne, bo w dużym stopniu pozwala na uzyskanie informacji na temat jej przyszłościowej orientacji zawodowej. Dotarcie do tych informacji jest możliwe poprzez poznanie poglądów młodych bezrobotnych związanych z ich osobistymi perspektywami życiowymi. Poglądy te pełnią ważną rolę motywacyjną. Aby jednak faktycznie mogły wypełniać te funkcje, muszą one zawierać element dużego prawdopodobieństwa ich realizacji w określonym przedziale czasowym. W takim razie aspiracje zawarte w tych poglądach muszą być trafnie ukształtowane - pozbawione fantazji i niezobowiązujących marzeń. Stymulatorem zaś aspiracji są wysuwane przez młodzież cele i plany konstruowane dla ich osiągnięcia. Przy czym źródłem tych aspiracji są przyswajane wartości, a także poziom samooceny i samoakceptacji.

Wśród aspiracji młodzieży bezrobotnej wyjątkowe miejsce zajmują aspiracje związane z wykształceniem głównie przekwalifikowaniem się i przyszłym zawodem. Aspiracje te nie pojawiają się nigdy samoistnie i zależne są od wielu czynników natury psychospołecznej.

Dostrzegając występowanie ścisłych relacji między aspiracjami młodzieży bezrobotnej a jej skutecznością w przeciwdziałaniu własnej sytuacji, oparliśmy swoją działalność doradczą na korekcji zaniżonych lub zawyżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych. Uznaliśmy zatem, że modyfikacja „negatywnych” aspiracji powinna ułatwić młodzieży bezrobotnej znalezienie nowej pracy, zdobycie nowych kwalifikacji zawodowych zgodnie z indywidualnymi umiejętnościami i predyspozycjami. Zadanie to było realizowane w czasie spotkań grupowych zorganizowanych dla młodych bezrobotnych z terenu miasta i gminy Nysa, a miejscem spotkań był Rejonowy Urząd Pracy. Zajęcia były prowadzone przez doradcę zawodowego i psychologa klinicznego - psychoterapeutę.

Charakterystyka pracy z grupą

Jednym z ważniejszych fragmentów przebiegu całego cyklu spotkań było zbadanie aspiracji edukacyjno-zawodowych bezrobotnych, z jednoczesnym odniesieniem ich do realnych możliwości ich realizacji. W tej fazie praca polegała na przeprowadzeniu rutynowych badań z wykorzystaniem odpowiednio opracowanego kwestionariusza. Kwestionariusz ten składał się z trzech części. Pierwsza zawierała pytania dotyczące badanych bezrobotnych i jego rodziny /m.in. zawodu i wykształcenia małżonki lub rodziców, liczby własnych dzieci, rodzeństwa, miejsca zamieszkania, warunków mieszkaniowych itp. Druga część miała charakter projekcyjny: młodzi bezrobotni mieli za zadanie wskazać na liście 25 zawodów ten, który w ich mniemaniu, pragnęliby wykonywać w bliższej przyszłości niezależnie od aktualnej sytuacji. W tej części kwestionariusza znajdowały się także pytania dotyczące poglądów bezrobotnego na: jego aktualną sytuację materialną, a także na materialny poziom życia, jaki spodziewa się osiągnąć w przyszłości; rodziny, jaką pragnie mieć; form spędzania czasu wolnego.

Wskazanie przez młodych bezrobotnych konkretnego zawodu na podanej liście pozwoliło określić stopień uświadomienia, co do społecznie uznawanych wartości, w tym status społeczny zawodów, a także dostarczyło wielu cennych informacji na temat planów życiowych w sferze pracy i pozycji społeczno-zawodowej.

Trzecia część kwestionariusza posłużyła zebraniu danych odnośnie wyselekcjonowanych właściwości osobistych młodych bezrobotnych, a w szczególności: zamiarów dalszego kształcenia, przekwalifikowania się, poziomu samooceny indywidualnych umiejętności i zdolności, uświadomianych aspiracji zawodowych itp.

Po wnikliwej analizie uzyskanych danych empirycznych została wyłoniona 60-osobowa grupa, która dla celów terapeutycznych została podzielona na 4 podgrupy. Wiek uczestników tych grup zawierał się w przedziale 19-23 lat. Zajęcia w podgrupach, prowadzone przez psychologa klinicznego, były zbliżone do typowej sesji terapeutycznej z wykorzystaniem technik psychoterapii. Nadrzędnym celem pracy w tych zespołach była korekcja zaniżonych lub zawyżonych aspiracji edukacyjno - zawodowych.

Struktura tych podgrup terapeutycznych była zróżnicowana pod względem poziomu wykształcenia, jak i pochodzenia społecznego poszczególnych uczestników. Proporcje płci były mniej więcej wyrównane, spotkania odbywały się jeden raz w tygodniu, a cały cykl trwał ok. 5 miesięcy.

Po zakończeniu „terapii” ponownie przeprowadzono badania z wykorzystaniem tych samych technik badawczych, których użyto w czasie kwalifikowania uczestników do grupy zasadniczej. Uzyskany w ten sposób materiał empiryczny umożliwił analizę porównawczą danych z przed i po prze-

biegu procedury terapeutycznej. W rezultacie stało się możliwe uzyskanie wiedzy, co do rzeczywistych efektów pracy w grupie dla młodzieży bezrobotnej.

Analiza porównawcza danych empirycznych

Zacniemy od zaprezentowania wyników dotyczących aspiracji społeczno-zawodowych. Zdecydowana większość badanych przed terapią twierdziła, że tzw. grupa zawodów wymagających wysokich kwalifikacji nie jest im dostępna /75%/. Chodziło tu przede wszystkim o takie zawody jak: informatyk, nauczyciel, handlowiec, makler giełdowy. A widzieli siebie z kolei w zawodzie elektryka, akwizytora, salowej, palacza w kotłowni - mimo, że większość legitymowała się średnim wykształceniem z maturą. Powodem takich ocen była z pewnością niewiara w znalezienie zatrudnienia w zawodach o wyższym prestiżu społecznym, a także zaniżona samoocena własnych zdolności i umiejętności zdobycia wyższych kwalifikacji.

Powtórzenie badań po zakończeniu całego cyklu spotkań pozwoliło dostrzec radykalne zmiany w tej materii. Objawiło się to w wyborze zawodów zbliżonych do sfery zainteresowań uczestników grupy terapeutycznej. Dominowały takie zawody jak: m.in. prawnik /deklaracje o podjęciu studiów zaocznych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego/, rehabilitant, agent ubezpieczeniowy, informatyk, ekonomista - pracownik księgowości. Zaznaczyć należy, że 16 % badanych nie zmieniło swoich poglądów, utrzymując, że *nie widzą swojej przyszłości w kraju i zamierzają emigrować na Zachód jak tylko nadarzy się okazja*.

W badaniach przed terapią zanotowano dużo wypowiedzi /58%/ wyrażających obawy ankietowanych, czy w ogóle uda im się znaleźć stałe zatrudnienie /zawarcie umowy o pracę na czas nieokreślony/. Ważne miejsce wśród aspiracji rzutujących na mobilizację i skuteczność poszukiwania pracy zajmują aspiracje materialne. Dane dotyczące tych aspiracji pochodziły z trzeciej części kwestionariusza, w której pytano o poglądy dotyczące warunków mieszkaniowych w przyszłości, a także o to czy respondenta będzie w jego przekonaniu stać na urządzenie mieszkania zgodnie z obowiązującymi standardami, na kupno dobrego samochodu, na spędzanie urlopu w uznanych kurortach w kraju lub zagranicą, itp.

W badaniach aspiracji materialnych w fazie przed terapią zdecydowana większość, bo aż 62% młodzieży bezrobotnej wyraziło opinię, że być może uda im się otrzymać jakieś skromne mieszkanie i - przy dużych oszczędnościach oraz dodatkowym zatrudnieniu - będzie ich stać na zakup samochodu rodzimej marki, a czas wolny będą spędzać w domowych pieleszach, czasem tylko pozwalając sobie na jakieś tańsze wczasy krajowe. Z kolei 12% ankietowanych widziało swoją przyszłość materialną w „ciemnych bar-

wach”, przewidując trudne warunki materialno - bytowe. Ta grupa również wyrażała obawy, czy uda im się kiedykolwiek zdobyć własne /choćby najskromniejsze/ mieszkanie, a ich dochody wystarczą prawdopodobnie na zaspokojenie tych najbardziej podstawowych potrzeb rodziny - opłaty i wyżywienie. Znaczny odsetek badanych /21%/ wyraził opinię, że zgodny z oczekiwaniami poziom materialny można osiągnąć wyjeżdżając na stałe za granicę, gdyż *w kraju rodzinnym nie idzie na lepsze*. Pozostałe osoby /ok. 5%/ były przekonane, że w przyszłości będą posiadaczami własnych domków jednorodzinnych lub komfortowo urządzonych dużych mieszkań, samochodów o uznanej marce i będzie je stać na częste wyjazdy zagraniczne.

Po pięciu miesiącach terapii rozkład wyników uległ istotnym zmianom, bo aż 46% młodzieży bezrobotnej uznało, że stać ją na osiągnięcie wysokiego materialnego poziomu życia, realizując swoje aspiracje materialne bez emigrowania z kraju. Ten wielce optymistyczny obraz przyszłości zrodził się w wyniku urealnienia aspiracji edukacyjno-zawodowych. Nastąpił proces dostosowania aspiracji do własnych predyspozycji psychofizycznych i rzeczywistych umiejętności młodych bezrobotnych uczestników grupy terapeutycznej.

Uwzględniając zabarwienie uczuciowe deklaracji, a także specyficzny charakter - diagnostyczno - terapeutyczny badań zasadne było poznanie opinii, kandydatów do „terapii”, dotyczących ich postaw wobec przyszłości.

W związku z tym wyszczególniono 3 kategorie postaw młodych bezrobotnych wobec przyszłości:

1. postawa zdecydowanie optymistyczna */Ja i moja rodzina będziemy żyli w dostatku, Życie przyniesie dużo satysfakcji i radości/;*

2. postawa umiarkowanie optymistyczna */Jak się postaram to nie powinienem żyć najgorzej, Chyba będę miał kiedyś dobrą pracę i własne mieszkanie"/;*

3. postawa pesymistyczna */Nie mam pomysłu na swoją przyszłość, Żyję z dnia na dzień/.*

We wstępnej fazie - przed terapią - zdecydowana większość młodych respondentów /51%/ oceniła swoją postawę jako „umiarkowaną optymistyczną”. Ale 23% ankietowanych zadeklarowało postawę „zdecydowanie optymistyczną”, a pozostałe 26% - a więc stosunkowo liczna reprezentacja - postawę „pesymistyczną”. Wśród tych o nastawieniu pesymistycznym pojawiły się także wypowiedzi /umożliwiły to pytania otwarte ankiety/ wyrażające poczucie bezsilności, obawy o jutro, lęk o przyszłość itp.

Pogłębiona analiza tych danych, a także szczegółowe wywiady z młodymi bezrobotnymi pozwoliły stwierdzić, że główną przyczyną „postaw pesymistycznych” jest niski poziom samooceny. W stosunku do tych osób stosowano techniki terapeutyczne polegające na eliminowaniu niepożądanych nawyków /np. techniki behawioralne/. Rezultat tych oddziaływań był ze wszech miar zadowalający, bo tylko 6% uczestników grupy terapeutycznej nie zmieniło swojego nastawienia pesymistycznego wobec przyszłości. Odnotowano przy tym znaczny wzrost deklaracji „postaw zdecydowanie optymistycznych” z 23% do 48%. Należy także podkreślić, że niektórzy z uczestników po zmianie swojej „postawy” znaleźli pracę i miało to miejsce jeszcze w trakcie realizowania programu terapii. Osoby te mimo podjęcia pracy kontynuowały terapię na własne życzenie.

Czynniki specyficzne realizacji aspiracji młodych bezrobotnych

W czasie sesji terapeutycznych uczestnicy mieli za zadanie sukcesywnie docierać do rzeczywistych przyczyn niepowodzenia życiowego, jakim jest niewątpliwie bycie bezrobotnym. W oparciu o ich wypowiedzi i z wykorzystaniem wiedzy psychologicznej wykreślono tzw. „mapy ekstremów”. Zawierały one wykaz czynników sprzyjających i utrudniających realizację indywidualnych zamierzeń i planów, a więc bezpośrednio odpowiedzialnych za doznawanie sukcesów i porażek.

Wśród czynników ujemnie wpływających na przyszłość zawodową bezrobotni wyróżniali niewłaściwy wybór kierunku kształcenia. W tej fazie terapii konieczne było uświadomienie sobie przez uczestników faktycznych źródeł tych nietrafnych decyzji związanych z kształceniem zawodowym. W tym celu w czasie dialogu terapeutycznego przenieśliśmy się do okresu nauki w ostatniej klasie szkoły podstawowej, gdyż wtedy ważyły się losy przyszłości zawodowej.

Rezultaty tych analiz opartych na wspomnieniach sytuacji, które zaważyły o wyborze dalszego kształcenia po ukończeniu szkoły podstawowej były zaskoczeniem dla samych uczestników. Okazało się bowiem, że wyboru zawodu dokonywali zwykle na „życzenie” rodziców, a tylko 4 osoby korzystały z porady w Poradni Wychowawczo-Zawodowej /obecnie Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna/. Zdaniem uczestników grupy terapeutycznej wybór ten był podyktowany brakiem alternatywnego rozwiązania. Jedynie 6% uznało, że w pełni samodzielnie decydowało o swojej zawodowej przyszłości wybierając typ szkoły i kierunek kształcenia zgodnie z własnymi preferencjami. A tak na marginesie, zastanawiające jest to, że ani jedna z wypowiedzi nie poruszyła problemu łączności ucznia lub jego doradców /np. pedagogów szkolnych, psychologów/ czy rodziców z poradnią zawo-

dową, która przecież jest wyspecjalizowaną w tym zakresie instytucją doradczo-opiniotwórczą.

W przebiegu pracy z grupą terapeutyczną doszło także do uświadomienia sobie przez młodzież związków zachodzących między niepowodzeniami a własną motywacją, a także poziomem samooceny. U większości z nich stwierdzono dominację motywacji unikania nad motywacją osiągnięć. Użytkowanie tych informacji stanowiło podstawę oddziaływań terapeutycznych zmierzających w kierunku przekształcenia dotychczasowej „ujemnej” motywacji w motywację osiągnięć. Jest to proces dość żmudny i pracochłonny wymagający stosowania szczegółowych technik psychoterapii /m.in. desensytyzacja, modelowanie, sterowanie wyobrażenia/.

Dlaczego akurat dążymy do przekształcenia motywacji? Odpowiedź jest prosta, ponieważ poziom aspiracji, który bezpośrednio odpowiada za sukcesy i porażki jest uzależniony od motywacji osiągnięć i unikania. Zachodzących zależności dotyczy wypracowana przez J. W. Atkinsona i N.T. Feathera teoria motywacji osiągnięć. Stosownie do jej założeń, potwierdzonych empirycznie, osoby o dominującej motywacji osiągnięć przejawiają przy określaniu celów swego działania realistyczny poziom aspiracji. A przecież jest to nadrzędny cel całej procedury terapeutycznej realizowanej w grupach dla młodzieży bezrobotnej. Okazuje się także, iż silna motywacja osiągnięć stymuluje podejmowanie zadań o przeciętnym stopniu trudności, przy których prawdopodobieństwo powodzenia wynosi blisko 50%. A z kolei przewaga motywacji unikania, a więc tak jak w przypadku naszych uczestników, sprzyja formowaniu się nieadekwatnego - zawyżonego lub zaniżonego poziomu aspiracji, powodującego obarczanie się zadaniami bardzo łatwymi lub zbyt trudnymi [55].

Powyższe relacje dotyczą również aspiracji zawodowych, gdyż badania i praktyka dowodzi, że u młodzieży przejawiającej silną motywację osiągnięć pojawiają się i rozwijają się realistyczne aspiracje zawodowe. Inaczej rzecz się miała w przypadku naszych młodych bezrobotnych, ponieważ u większości z nich dominacja motywacji unikania spowodowała wybory zawodów niezgodnych z ich rzeczywistymi predyspozycjami. Doszło przy tym do utrwalenia tamtego wzorca i obecne zachowania są implikacją niepożądanego nawyków motywacyjnych. Objawia się to, w braku pomysłu na swoją przyszłość, w przekonaniu o ciężącym fatum itp. Młody człowiek odczuwa bezsilność i traci wiarę w realne możliwości zmiany tej wielce nieprzychylniej sytuacji. U osób słabszych psychicznie może to przerodzić się w poważną chorobę psychosomatyczną, a nawet zakończyć się próbą samobójczą [47].

Innym, tak samo ważnym, czynnikiem utrudniającym normalne funkcjonowanie młodzieży bezrobotnej jest skłonność do zaniżania lub zawyżania poziomu samooceny. Wśród naszych uczestników ok. 64% wykazywało tendencję do zaniżania oceny samego siebie, a 31% - znacznie zawyżyło poziom samooceny. Zawyżenie lub zaniżenie poziomu samooceny dotyczyło m.in. przygotowania zawodowego uzyskanego w szkole, indywidualnych umiejętności i zdolności, wyglądu zewnętrznego, wydolności fizycznej i psychicznej - odporność na zmęczenie, stopień koncentracji uwagi, sprawność myślenia itp.

Jak łatwo dostrzec wszystkie te elementy determinują w jakimś zakresie powodzenie w znalezieniu pracy, czy w przekwalifikowaniu się. Mając to na względzie, w przebiegu terapii dążymy do urealnienia poziomu samooceny pod kątem modyfikacji aspiracji.

Analogicznie jak w przypadku motywacji, między poziomem aspiracji młodzieży bezrobotnej a samooceną występują ścisłe związki. Liczne badania potwierdzają, że wysoka samoocena sprzyja kształtowaniu się wysokiego poziomu aspiracji, niska samoocena - niskiego poziomu aspiracji. Im trafniejsza samoocena i zgodna z faktycznymi możliwościami, tym bardziej prawidłowo jest również uformowany i realizowany poziom aspiracji zawodowych. I temu celowi służy oddziaływanie terapeutyczne w grupach dla młodzieży bezrobotnej.

Na mapie „ekstremów” znalazły się jeszcze m.in. takie czynniki utrudniające przeciwdziałanie ekstremalnej sytuacji bezrobocia jak: niepewna sytuacja ekonomiczno-polityczna kraju /74%/, niski stopień znajomości języków obcych /92%/, brak tzw. perspektyw życiowych /63%/, ogólnie niski status materialny większości społeczeństwa i postępująca pauperyzacja /49%/, nieuczciwość ludzi i brak odpowiedzialności 159%/, niedostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy /89%/.

Jak z powyższego wynika czynniki te są implikacją uwarunkowań natury socjologicznej, z wyjątkiem nieznajomości języków obcych, i nie mogą podlegać oddziaływaniom terapeutycznym w grupach spotkaniowych dla młodzieży bezrobotnej.

Oddziaływanie terapeutyczne na aspiracje edukacyjno-zawodowe jest ważnym czynnikiem usprawniającym aktywność młodzieży bezrobotnej, która objawia się w skutecznym realizowaniu osobistych planów i dążeń. Wpływanie na kształtowanie się i rozwój nowych jakościowo aspiracji poprzez kontakty w grupach terapeutycznych sprawia, że młodzież bardziej racjonalnie podejmuje decyzje dotyczące zmiany zawodu, przekwalifikowania się -a więc szeroko rozumianej edukacji.

Młody człowiek obarczony bagażem nieadekwatnych aspiracji popada najczęściej w frustrację prowadzącą do zachowań ambiwalentnych, które uniemożliwia zaspakajanie podstawowych potrzeb związanych z aktywnością zawodową i społeczną. Dochodzą do tego niespełnione ambicje edukacyjne, gdyż poziom osiągniętego wykształcenia pozostaje w wielkiej sprzeczności z wcześniejszymi zamierzeniami.

Innym niezmiernie istotnym elementem przemawiającym za celowością modyfikacji aspiracji jest ich łączność z wartościami, a głównie z celami życiowymi. Wśród tych celów dominują wartości związane z udanym życiem rodzinnym, pasjonującą pracą zawodową, wiedzą i wykształceniem, a także z realizacją wartości moralnych, postawą i działalnością życiową przynoszącą akceptację i szacunek społeczny.

Oddziałując więc na kształt i treść aspiracji powinno dochodzić do nowej hierarchizacji celów aktualistycznych i perspektywicznych młodych bezrobotnych.

Doniosłość i konieczność tej transfiguracji wartości wynika także z tego, że cele i dążenia życiowe formułują się pod dużym wpływem sytuacji ekonomiczno-politycznej kraju, a jak łatwo zauważyć jest ona daleka od normalności.

Z tych też względów procedura modyfikowania aspiracji w grupach dla młodzieży bezrobotnej polega na minimalizowaniu negatywnych wpływów uwarunkowanych ogólną destabilizacją w naszym kraju, szczególnie polityczną. Jest to w pełni uzasadnione, ponieważ nasi uczestnicy często sygnalizują, że „wojny na górze” nastrajają ich pesymistycznie.

Powyższe mechanizmy regulujące poziom aspiracji dotyczą w równej mierze młodzieży i dorosłych. Dlatego też zaprezentowany tutaj schemat pracy terapeutycznej z młodzieżą bezrobotną, może być także z powodzeniem stosowany w odniesieniu do różnych wiekowo grup ludzi i to niekoniernie z analogicznymi problemami. Bo rzeczowo zaprogramowany i kompetentnie zrealizowany proces modyfikacji aspiracji może praktycznie każdemu człowiekowi pomóc wyjść z różnych ekstremalnych sytuacji. Może sprawić, że z dnia na dzień wzrośnie motywacja do permanentnego edukowania się - ogólnego i zawodowego młodzieży i dorosłych.

W przypadku uczestników naszych grup terapeutycznych prawie zawsze cele te osiągamy, co uwidacznia się w liczbie osób podejmujących studia zaoczne, uzupełniających wykształcenie zasadnicze zawodowe lub średnie. W tym miejscu trzeba podkreślić, że urzeczywistnienie aspiracji, a w konsekwencji ich internalizacja, działa z jednej strony inspirująco, a z drugiej - utrwala sposoby i nawyki ułatwiające zmaganie się z trudnościami szkolnymi i życiowymi młodzieży i dorosłych. Ma to szczególne znaczenie w procesie adaptacji słuchaczy studiów zaocznych i szkół wieczorowych do

warunków uczelni i szkoły. Chodzi tu głównie o pokonanie barier wynikających z trudności pogodzenia studiowania czy nauki szkolnej z własną aktywnością zawodową i życiem rodzinnym.

Jak dowodzą nasze badania, wśród studentów zaocznych najczęściej rezygnują ze studiów osoby z zaniżonym lub zawyżonym poziomem aspiracji edukacyjno - zawodowych /81%/. Natomiast ci z realistycznymi aspiracjami prawie zawsze uzyskują magisterium /96%/. Wyniki te same mówią za siebie [52].

W wyniku oddziaływań terapeutycznych na aspiracje młodzieży bezrobotnej gwałtownie wzrasta ilość działań podejmowanych w celu zwiększenia szans znalezienia pracy - i to zgodnej z osobistymi predyspozycjami i zainteresowaniami. Nieco ponad 73% uczestników terapii potwierdziło podejmowanie różnych czynności zmierzających do uzupełnienia kwalifikacji /np. doksztalcanie się na kursach: językowych, komputerowych itp./, a stało się to możliwe poprzez zmianę dotychczasowych „ujemnych” aspiracji, które inspirowały do quasi aktywności młodzieży.

Uczestnicy naszych grup terapeutycznych nabywają umiejętności urealniania swoich zamiarów i dążeń, co uwidacznia się w formułowaniu skonkretyzowanych planów edukacyjnych i zawodowych */Jestem całkowicie przekonany o sensowności założenia własnej firmy dziewiarskiej, Moją przyszłość zaczynam budować od podjęcia studiów zaocznych - prawniczych/*.

Analiza zachowań młodych bezrobotnych w czasie spotkań terapeutycznych wskazuje, że w percepcji bezrobocia przez uczestników zachodzą istotne zmiany. Dostrzec można, że w miarę postępu terapii dochodzi do spadku akceptacji tego zjawiska wśród młodzieży. W efekcie coraz mniej osób uważa je za sytuację normalną czy wręcz konieczną. Uczestnicy z sesji na sesję potrafią bardziej zdecydowanie definiować postulaty dotyczące indywidualnych perspektyw zawodowych. W związku z tym, coraz rzadziej operują stwierdzeniami, że *jakaś robota to zawsze się znajdzie*, a coraz częściej wiedzą jak oceniać swoje szansę znalezienia zatrudnienia. Zauważa się, że pod wpływem terapii grupowej wzrasta świadomość indywidualnych własności uczestnika. Inteligencja, fachowość zawodowa, pomysłowość - to niektóre z cech uświadamianych i ujawnianych przez młodych bezrobotnych, a które determinują ich aktywność edukacyjno-zawodową.

Pytania kontrolne:

1. Co to jest tzw. „mapa ekstremów”?
2. Od jakich dwóch rodzajów motywacji jest zależny poziom aspiracji?
3. Na czym polega procedura modyfikacji aspiracji w grupach terapeutycznych?

Rozdział XII

PSYCHOKOREKCJA ZANIŻONYCH ASPIRACJI EDUKACYJNYCH UCZNIÓW

Jednym z głównych rodzajów aspiracji młodzieży są **aspiracje edukacyjne i zawodowe**. To one determinują wybór szkoły i zawodu. W niniejszym rozdziale podjęto próbę określenia **genezy** kształtowania się **zaniżonych aspiracji**. Ze względu na ich negatywną **funkcję regulacyjną**, wymagają one **korekcji**. Wyjaśnienie źródeł powstania **zaniżonych aspiracji edukacyjnych i zawodowych** będzie stanowić podstawę wskazań korekcyjnych przydatnych w **poradnictwie zawodowym**. Wiedza z tego zakresu może być przydatna dla **psychologów i pedagogów** specjalizujących się w zakresie **poradnictwa zawodowego**, nauczycieli zajmujących się **orientacją zawodową** na terenie szkoły, pracowników rejonowych urzędów pracy oraz służb socjalnych i wydziałów zatrudnienia w zakładach pracy. Jest ona również pomocna dla dorastającej młodzieży podejmującej decyzję dotyczącą wyboru zawodu oraz dla jej rodziców.

Aspiracje edukacyjne bywają też określane mianem aspiracji szkolnych. Dla ujednolicenia używanej terminologii, w niniejszym rozdziale, podobnie jak w poprzednich, przyjęto termin: **aspiracje edukacyjne**.

U dorastającej młodzieży występują aspiracje zawodowe stymulujące wybór kierunku kształcenia. Dotyczą one zdobycia określonego zawodu, wykonywania związanych z nim czynności, skutecznej działalności zawodowej oraz osiąganych w niej sukcesów. Aspiracje zawodowe mogą również odnosić się do stanowiska zajmowanego w przyszłym miejscu pracy oraz pełnionych w nim funkcji zawodowych.

Między aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi zachodzi ścisły związek, gdyż wybór szkoły i kierunku kształcenia zawodowego przesądza zazwyczaj o przyszłym zawodzie. Z tego względu te dwa rodzaje aspiracji są określane łącznie mianem **aspiracji edukacyjno-zawodowych** [56].

Niewłaściwy wybór szkoły i zawodu stymulowany przez nieprawidłowo ukształtowane **aspiracje edukacyjno-zawodowe** jest jednym z głównych powodów niepowodzeń w procesie szkolenia zawodowego, zmiany kierunku kształcenia lub wyuczonego zawodu. Pociąga to za sobą **straty ekonomiczne** spowodowane **niską efektywnością** szkolenia zawodowego, trudnościami w **adaptacji zawodowej**, małą wydajnością pracy. Jest również przyczyną **osobistych konfliktów, frustracji** doznawanych wskutek niewłaściwego wyboru zawodu, powoduje powstanie **zaburzeń nerwicowych**

i **schorzeń psychosomatycznych**, stanowi czynnik sprzyjający rozwojowi **alkoholizmu, narkomanii i przestępczości nieletnich** [43].

Korekcja zaniżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych odgrywa ważną rolę w **poradnictwie zawodowym**. Przy udzielaniu porad związanych z wyborem kierunku kształcenia zawodowego lub jego zmianą zachodzi nieraz potrzeba dokonania korekcji tych aspiracji oraz ich właściwego ukierunkowania. Poradnictwo zawodowe wymaga nieraz również rozbudzenia nowych aspiracji stymulujących podjęcie odpowiedniego szkolenia zawodowego. Tymczasem badania dowodzą, że poradnictwo zawodowe nie wypełnia swoich podstawowych zadań [53].

Aspiracje edukacyjno-zawodowe były przedmiotem badań Z. Skornego [55], T. Lewowickiego [26], A. Janowskiego [16] oraz innych autorów. Dotyczyły one stanu tych aspiracji oraz ich nasilenia w różnych populacjach młodzieży. Nie negując wartości tego rodzaju stwierdzeń diagnostycznych należy zaznaczyć, że powinny one być uzupełnione przez badania **mechanizmów funkcjonowania aspiracji**, zaś ich poznanie jest niezbędne zarówno dla ich kształtowania, jak też korekcji.

Aspiracje edukacyjno-zawodowe mogą kształtować się na różnym poziomie. Jest on uzależniony od stopnia trudności zadań będących skutkiem aspiracji: im trudniejsze zadania, tym wyższy jest **poziom aspiracji**. Uwzględniając to można wyróżnić **aspiracje realistyczne, zawyżone i zaniżone**. Są one uzależnione od ich relacji do indywidualnych właściwości danego osobnika, określanych mianem **warunków osobistych**. Można wśród nich wyróżnić **warunki fizyczne i psychiczne** wpływające na wyniki podejmowanego działania.

Zaniżone aspiracje edukacyjno-zawodowe przejawiają się w tym, że zamierzenia dotyczące wyboru szkoły i zawodu nie są dostosowane do warunków osobistych danego ucznia wyznaczających możliwości uzyskania sukcesu w kształceniu zawodowym oraz przy wykonywaniu różnych funkcji zawodowych. Można im przeciwstawić **realistyczne aspiracje** dostosowane do możliwości ich spełnienia [20].

Jak dowodzą wyniki wielu badań **zaniżone aspiracje** powodują powstanie różnych dewiacji w zachowaniu się oraz towarzyszących mu stanach psychicznych. Mogą one przyjmować formę **przeciążeń, niepowodzeń w działaniu, zagrożeń dla zdrowia, a nawet życia, konfliktów z otoczeniem, agresywnego zachowania się, stanów depresji, zahamowania aktywności**. Mogą też wywierać niekorzystny wpływ na działanie człowieka [12]. Świadczą o tym przedstawione niżej **studia przypadków**. Ich analiza opierała się na materiałach uzyskanych w oparciu o przeprowadzone **obserwacje, wywiady, badania psychologiczne**. Stanowiło to podstawę informacji o poziomie aspiracji oraz jego relacji do warunków osobistych danego

ucznia. Na tej podstawie sformułowano wnioski dotyczące wpływu zaniżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych na powstanie określonych dewiacji.

Jednym z następstw zaniżonego poziomu aspiracji jest **przeciążenie**. W opisanym niżej przypadku aspiracje edukacyjne dotyczące zadawania się przeciętnymi wynikami w nauce (przy dużo wyższych możliwościach) były powodem **przeciążenia** oraz powstałych na tym tle **zaburzeń nerwicowych**, wynikających z unikania wysiłku umysłowego.

Kamil (16 lat) jest uczniem klasy I technikum. Jego rodzice wywierają na niego silną presję, aby osiągał bardzo dobre oceny w szkole. Jeśli otrzyma „tylko” ocenę dobrą, jest to powodem awantury oraz wyzwisk rodziców skierowanych do syna. Kamil jednak nie stara się być wzorowym uczniem, mimo że jest uczniem zdolnym - ukończył szkołę podstawową z ocenami celującymi i bardzo dobrymi. Na przekór swoim rodzicom nie zalicza się do grona uczniów przodujących w klasie. Poświęca bardzo mało czasu na naukę, bo uważa, że „najważniejsze to zdać do następnej klasy (...) i tak nikt z przyszłych pracodawców nie patrzy na oceny szkolne”. Często jest strofowany przez nauczycieli, gdyż dał się poznać jako uczeń zdolny, a rzadko w ślad za tym uzyskuje bardzo dobre oceny. Kamil jest przemęczony zbyt dużym zajmowaniem się nim przez rodziców i nauczycieli. Stał się nerwowy, w czasie odpowiedzi przy tablicy czerwieni się i jąka. Jest zarozumiały w stosunku do kolegów, którzy wskutek tego odsunęli się od niego. Mając 16 lat sprawia wrażenie dorosłego człowieka. Ostatnio mimo „wymuszonych” korepetycji jego wyniki w nauce pogorszyły się.

Zaniżone aspiracje edukacyjne dotyczące ocen szkolnych, które nie mogą być zrealizowane z braku wewnętrznej motywacji, narażające ucznia na **niepowodzenia** oraz związane z nimi frustracje, bywają stymulatorem **agresywnego** zachowania się.

Agnieszka (18 lat) należała wcześniej do najlepszych uczennic w licealnej klasie. Bardzo zależało jej wtedy na tym, by ze wszystkich przedmiotów mieć oceny bardzo dobre. Realizacja tego zamiaru wymagała uczestnictwa w zajęciach chóru szkolnego, gdyż nauczycielka wychowania muzycznego stawiała oceny bardzo dobre tylko tym uczniom, którzy w nim śpiewali. Agnieszka poprosiła o przyjęcie do chóru. Po przeprowadzonej próbie głosu nauczycielka stwierdziła, że nie ma ona słuchu muzycznego i nie nadaje się do chóru. Dziewczyna była bardzo rozżalona, płakała, nie chciała iść do domu. Prosiła koleżankę, która miała dobry słuch, aby uczyła ją śpiewać; przez tydzień chodziła do niej do domu i uczyła się śpiewu. Na następnej lekcji wychowania muzycznego poprosiła, aby nauczyciel raz jeszcze sprawdził jej głos. Nauczycielka spełniła jej prośbę i ponownie

uznała, że nie nadaje się do chóru. W zachowaniu Agnieszki wystąpiły niekorzystne zmiany. Zaczęła skarżyć na koleżanki, które osiągały dobre postępy w nauce, cieszyła się gdy otrzymywały one słabsze stopnie. W różny sposób dokuczała im, czyniła złośliwe uwagi na temat ich słuchu muzycznego i posiadanych przez nie uzdolnień. Z czasem opuściła się w nauce, wychodząc z założenia, że i tak będzie negatywnie oceniana z wychowania muzycznego. Wcześniejsze plany o przyszłym studiowaniu straciły w jej przekonaniu jakiegokolwiek znaczenie.

W przedstawionym poniżej przypadku **zaniżony poziom aspiracji** edukacyjno-zawodowych był powodem niepowodzeń w liceum i sprzyjał powstawaniu **konfliktów** z otoczeniem.

Iwona (18 lat) jest uczennicą liceum ogólnokształcącego o profilu plastycznym. Uczęszczała wcześniej do liceum plastycznego, zawsze przejawiała uzdolnienia w zakresie przedmiotów artystycznych, miała natomiast duże trudności w przedmiotach ogólnokształcących, szczególnie w języku polskim i matematyce. Była wychowywana przez ciotkę, która jest dobrze sytuowana i zajmuje odpowiedzialne stanowisko. Krewni Iwony posiadają wyższe wykształcenie. Ciotka od dawna starała się wyrobić w niej przekonanie, że najbardziej odpowiednim dla niej kierunkiem kształcenia jest informatyka, ustosunkowała się natomiast negatywnie wobec zamiaru Iwony nauki w liceum plastycznym, gdyż - jak twierdziła - „*plastyk to żaden zawód w przeciwieństwie do przyszłościowego zawodu informatyka*”. Iwona zdała najpierw egzaminy wstępne do liceum plastycznego. W trakcie nauki napotkała jednak duże trudności w przedmiotach matematycznych, i w konsekwencji została skreślona z listy uczniów. Wtedy podjęła naukę w liceum ogólnokształcącym o profilu plastycznym, co pozostawało w dużej sprzeczności z jej rzeczywistymi ambicjami edukacyjnymi. Od początku przejawiała postawę negatywną wobec wszystkiego i wszystkich. Przestała reagować na uwagi ciotki, co stało się powodem coraz częstszych konfliktów. Uwagi nauczycieli przyjmuje z ironicznym uśmiechem, nie czyni starań, aby otrzymywać lepsze stopnie. Iwona często płacze, nie kontaktuje się z rodzicami, bardzo rzadko spotyka się z koleżankami po szkole. Przestała również malować obrazy.

W kolejnym przypadku **zaniżony poziom aspiracji** edukacyjno-zawodowych był powodem doznanych niepowodzeń oraz związanego z nimi **zahamowania aktywności**.

Jakub (19 lat) uczeń technikum mechanicznego. Wykazywał dobry stan zdrowia, wysoką sprawność umysłową, spostrzegawczość, umiejętność szybkiego podejmowania decyzji. Od dłuższego czasu interesował się tech-

niką i modelowaniem samolotów. Czytał dużo książek traktujących o lotnictwie. Marzył o tym, aby zostać lotnikiem. Chcąc latać na szybowcach starał się o przyjęcie do aeroklubu. W czasie badania lekarskiego stwierdzono u niego zakłócenia zmysłu równowagi, wskutek czego jego podanie o przyjęcie zostało załatwione odmownie. Jakub stał się ospały, bierny, zamknął się w sobie. Przestał interesować się książkami, które dawniej z pasją czytał. Zaczął zaniedbywać swoje obowiązki szkolne, uczył się bez zapału, często nie odrabiał zadań domowych. Nagle z ucznia wzorowego stał się uczniem miernym. Unikał kolegów, z którymi poprzednio przyjaźnił się.

Brak **motywacji** do kształtowania i realizacji adekwatnych do posiadanych możliwości aspiracji zawodowych bywa często powodem **kłamstw**. Są one **formą ucieczki** od rzeczywistości pozwalającej na realizowanie w wyobraźni celów, których dany uczeń nie był w stanie osiągnąć w rzeczywistości. W opisanym niżej przypadku niespełnienie aspiracji dotyczących kariery artystycznej było źródłem **kłamstw** dotyczących rzekomych osiągnięć w tej dziedzinie.

Karolina (18 lat) uczennica liceum ogólnokształcącego. Jest ładna i zgrabna; od trzech lat należy do amatorskiego zespołu pieśni i tańca, który wyjeżdżał kilkakrotnie za granicę. Karolina chciałaby zostać sławną artystką, a co najmniej nawiązać bliższe kontakty ze światem artystycznym. W rzeczywistości ma jedynie możliwości uczestniczenia w występach zespołu, zobaczenia znanych aktorów i muzyków (w czasie festynów i występów w domu kultury) lub najwyżej wymiany z nimi kilku zdań. Koleżankom i kolegom Karolina chętnie opowiada zmyślane historie o swych rzekomych kontaktach z przedstawicielami świata sztuki. Nawiązała przelotną znajomość z członkiem znanego zespołu rockowego, który napisał do niej kartkę z pozdrowieniami; Karolina mówiła, że chce się on z nią ożenić, zaś jednemu z kolegów z klasy obiecała, że zostanie przyjęty do tego zespołu. Osobom, które jej bliżej nie znają, opowiada, że jest tancerką, często wyjeżdża za granicę, zna reżyserów w telewizji. Gdy koleżanki jej nie wierzą, Karolina oburza się na nie i uparcie twierdzi, że mówi prawdę. Mimo posiadania dużych zdolności, jest uczennicą bardzo słabą, mało obowiązkową, wagarującą.

Rozważmy obecnie, jaka jest geneza zanizonych aspiracji. Jej znajomość może być wykorzystana zarówno przy kształtowaniu **aspiracji edukacyjno-zawodowych**, jak też dokonywania ich **korekcji**.

Jak wykazały badania osiągnięcia szkolne uzależnione są od poziomu **samooceny**. **Wysoka samoocena** sprzyja otrzymywaniu **wysokich ocen**,

niska - słabszych. Należy zatem przypuszczać, że poziom aspiracji naszych badanych jest uzależniony od samooceny.

Im bardziej trafna jest samoocena i adekwatna do posiadanych faktycznie warunków osobistych, tym bardziej prawidłowo jest również ukształtowany poziom aspiracji.

Samoocena jest zdeterminowana przez posiadane **warunki osobiste** oraz wyniki uzyskiwane uprzednio w danej formie działania. Między tymi dwoma zmiennymi zachodzi ścisły związek: wyniki działania są uzależnione od posiadanych warunków osobistych, uczestnictwo zaś w działaniu może wywierać korzystny wpływ na rozwój odpowiednich warunków osobistych [20].

Samopoznanie **warunków osobistych** oraz wyników własnego działania może dokonywać się na podstawie bezpośredniej percepcji lub informacji o nich uzyskanych od innych osób.

Dany uczeń percypuje swe **warunki osobiste** spostrzegając, jaki jest jego wygląd zewnętrzny, budowa fizyczna, stan zdrowia, zauważa, jakie posiada defekty i ułomności. Może on również percypować objawy własnej **wydolności fizycznej** związanej z odpornością na zmęczenie, zdolności koncentracji uwagi przejawiającej się w ilości popełnianych błędów, sprawności myślenia objawiającej się w wystąpieniu odpowiednich procesów wnioskowania. Percepcja tych właściwości jest werbalizowana za pośrednictwem takich na przykład sądów: *Jestem przystojny, Jestem gruby, Mam odstające uszy, Łatwo się męczę pracując fizycznie, Mam trudności w skupieniu uwagi, Posiadam zdolności humanistyczne.*

Dany uczeń może również percypować wyniki **własnego działania**, uzyskiwane w nim sukcesy lub niepowodzenia. Uczeń spostrzega, czy i jak rozwiązał zadanie, jakie wykonał wytwory, jaka jest ich ilość i jakość. Werbalizacja tych spostrzeżeń jest zawarta w takich na przykład sądach: *Bez błędnie rozwiązałem zadanie z fizyki, Mało dokładnie wytoczyłem ten sworznię, Mój kolega wykonał więcej nakrętek niż ja.*

Doznawane **sukcesy** lub **niepowodzenia** świadczą o posiadanych **warunkach osobistych**. Jeżeli uczeń osiąga sukcesy w określonej formie działania, wtedy może przypuszczać, że posiada zdolności i umiejętności potrzebne dla jej pomyślnego wykonania, co znajduje wyraz w **wysokiej samoocenie**. Uczeń uzyskujący oceny dobre i bardzo dobre za odpowiedzi i wypracowania pisemne z języka polskiego posiada podstawy upoważniające go do pozytywnej oceny własnych uzdolnień polonistycznych. Stałe doznawane niepowodzenia wskazują natomiast na ich brak oraz powodują wytworzenie się **negatywnej samooceny**. Uczeń otrzymujący często bardzo słabe oceny z języka angielskiego negatywnie ocenia swoje warunki osobiste pod kątem uzdolnień lingwistycznych.

Warunki osobiste danego ucznia oraz osiągnięte przez niego wyniki aktywności mogą być również spostrzegane przez inne osoby: nauczycieli, instruktorów zawodu, rodziców, kolegów. Nierzadko są one również przedmiotem specjalistycznych badań dokonywanych przez psychologów, pedagogów, lekarzy. Jeśli zostają one zwerbalizowane, wówczas informacje o nich docierają do danego ucznia za pośrednictwem ocen jego warunków osobistych: *Stan twojego zdrowia jest dobry, Posiadasz wysoką sprawność intelektualną, Przejawiasz uzdolnienia plastyczne.*

Zwerbalizowane oceny wyników działania przyjmują formę takich na przykład ocen: *W twoim wypracowaniu z języka polskiego jest sporo błędów stylistycznych, Twoja praca jest wykonana niestarannie i niedbale, Osiągnięty przez ciebie wynik na zawodach sportowych należy do najlepszych uzyskanych w tym roku wśród juniorów w kraju.*

Omówione wyżej zależności znajdują praktyczne zastosowanie zarówno przy kształtowaniu, jak też **korygowaniu** nieprawidłowo ukształtowanych **aspiracji edukacyjno-zawodowych**. Należy w tym celu z jednej strony umożliwić danemu uczniowi **percypowanie** swoich **warunków osobistych** i wyników **własnego działania**, z drugiej zaś przekazywać mu o nich **kompetentne informacje**.

Poznanie warunków własnego działania wymaga podjęcia go oraz uczestniczenia w nim. Młodzieży należy umożliwiać uczestnictwo w określonych formach działania celem sprawdzenia posiadania warunków osobistych niezbędnych dla osiągnięcia w nim pozytywnych wyników. Tak na przykład uczniowi szkoły średniej aspirującemu do podjęcia studiów plastycznych należałoby umożliwić uczestnictwo w pracy zespołu działającego w szkole lub domu kultury, aby mógł przekonać się na podstawie uzyskiwanych wyników działania, jakie posiada w tej dziedzinie uzdolnienia. Tego rodzaju praktyczne sprawdziany posiadanych umiejętności i zdolności pozwalają nieraz na trafniejszą ocenę przydatności zawodowej niż przeprowadzone w sztucznych warunkach laboratoryjnych badania psychopedagogiczne.

Samoocena zależy od sukcesów i niepowodzeń doznawanych uprzednio w działaniu. Zależność tę można wykorzystać dla **podwyższenia zaniżonego poziomu aspiracji** przez stworzenie sytuacji, w których uczeń doznaje dysatisfakcji przy wykonywaniu zbyt łatwych dla niego zadań. Dysatisfakcja ta może przyczynić się do wzrostu **zaniżonej samooceny** zaś za jej pośrednictwem również zaniżonego poziomu aspiracji.

Kształtowanie realistycznych aspiracji może dokonywać się przez przekazanie danemu osobnikowi kompetentnych informacji o jego warunkach osobistych. Informacje takie są podawane przez pedagoga szkolnego, nauczyciela, wychowawcę, instruktora zawodu. Opierają się one na obserwacji

zachowania się uczniów, znajomości wytworów ich działania oraz osiągniętych w nim wyników. Informacje te mogą być również przekazywane przez psychologa w oparciu o diagnostyczne badania tych właściwości psychicznych, od których uzależnione są wyniki uczenia się lub działalności zawodowej. Informacje lekarza o stanie zdrowia i wynikach badań lekarskich spełniają podobną funkcję. Informacje psychologa lub lekarza o wynikach przeprowadzonych badań są nieraz połączone z określonymi wskazaniem lub przeciwwskazaniem (*Ze względu na posiadane uzdolnienia politechniczne powinieneś podjąć studia techniczne, Twoje dotychczasowe wyniki w nauce oraz testach psychologicznych dowodzą, że z dużą trudnością przyjdzie ci zdanie egzaminu na medycynę, Stan twojego zdrowia wyklucza możliwość dalszego kształcenia się w szkole lotniczej*).

Na **aspiracje edukacyjno-zawodowe** wpływają standardy wytworzone przez rodzinę. Tworzą je marzenia, plany, aspiracje rodziców dotyczące poziomu wykształcenia, przyszłego zawodu oraz związanej z tym pozycji społecznej ich dzieci [53].

Aspiracje rodziców dotyczące wykształcenia i zawodu ich dzieci są często sprzeczne z ich **uzdolnieniami** i **zainteresowaniami**. Może to być powodem niewłaściwego wyboru zawodu oraz powstałych na tym tle niepowodzeń szkolnych, zmiany kierunku kształcenia zawodowego, niedostosowania społecznego, konfliktów z otoczeniem [16].

Zarówno dzieci rodziców posiadających wyższe i średnie wykształcenie, jak też podstawowe przejawiają różną **sprawność umysłową i uzdolnienia**. To zróżnicowanie powinno mieć swój odpowiednik w ilości młodzieży pochodzącej z różnych warstw społecznych pragnącej rozpocząć naukę w różnych typach szkół średnich [60].

W rodzinach inteligenckich, pod wpływem oddziaływania standardów grupowych rodziny, znaczna większość młodzieży aspiruje do podjęcia nauki w szkołach średnich kończących się zdaniem matury, a następnie kontynuowania jej na studiach wyższych. Część tej młodzieży nie posiada niezbędnych ku temu uzdolnień, co naraża ją na niepowodzenia w nauce oraz związane z tym frustracje. Rodzice tej młodzieży wywierają niejednokrotnie presję na nauczycieli, aby „przepuścili” ich dziecko do następnej klasy, a następnie czynią usilne starania o przyjęcie go na wyższe studia, wykorzystując przy tym różne wpływy i znajomości [58].

Równocześnie część uzdolnionej młodzieży pochodzącej z rodzin robotniczych i chłopskich nie podejmuje nauki w szkole średniej i nie rozpoczyna studiów, na które powinni być przyjmowani kandydaci posiadający ku temu **predyspozycje intelektualne**. Uzyskiwanie wysokiego poziomu wykształcenia przez młodzież pochodzącą z niektórych grup społecznych jest zarówno sprzeczne z zasadą **upowszechnienia i demokratyzacji oświaty**,

jak też powoduje niewykorzystanie możliwości młodzieży wybitnie uzdolnionej, pociągając za sobą trudno wymierne, ale dotkliwe straty społeczne [55].

Uwzględniając istnienie powyższej zależności, przy korekcji zaniżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych zachodzi potrzeba oddziaływania nie tylko na młodzież, która je przejawia, lecz również na wytworzone w rodzinie **standardy grupowe**. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż rodzice bardzo niechętnie zmieniają swe aspiracje dotyczące wykształcenia i zawodu dzieci. Jeśli jednak **poradnictwo zawodowe** ma spełniać swoje funkcje społeczne, powinno w programie swojego działania uwzględnić **korekcję nieadekwatnych aspiracji edukacyjno-zawodowych** młodzieży, jak też oddziałujących na nie standardów grupowych rodziny.

Wcześniej scharakteryzowano zakres wpływu **popularności** w klasie szkolnej na aspiracje edukacyjne. Dowiedziono, że pozycja w grupie nieformalnej rzutuje na treść przejawianych aspiracji do dalszego kształcenia [58]

Należy jednak wskazać, że pozycja (akceptacja lub odrzucenie) w nieformalnej strukturze klasowej wykazuje również wiele powiązań z innymi czynnikami, których znajomość może mieć duże znaczenie przy planowaniu i realizacji **zabiegów korekcyjnych** zaniżonych (lub zawyżonych) aspiracji uczniów.

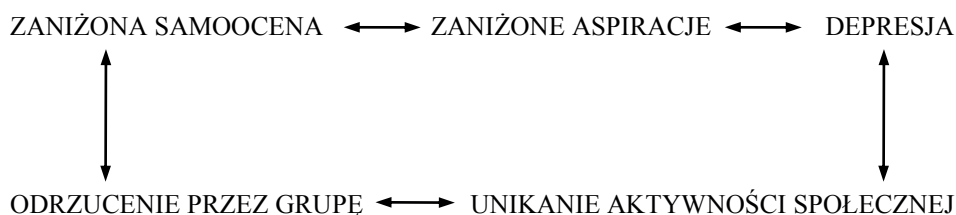
Jednym z nich jest ogół czynników ujętych w kategorię „wskaźnik społeczno-ekonomiczny rodziny”. W jego skład weszły dane dotyczące wykształcenia ojca, zawodu ojca, liczby osób przypadających na jedną izbę, przeciętnego stałego zarobku rodziny na głowę członka rodziny i wyposażenia domu.

Okazuje się, że w nieformalnej strukturze klasowej, częściej odrzucani są uczniowie pochodzący z gorszych warunków społeczno-ekonomicznych. Dowodzi to o wielostronnym oddziaływaniu rodziny na kształtowanie się aspiracji młodzieży, z jednej strony są to wpływy wychowawcze, a z drugiej zaś - natury społeczno-ekonomicznej [53].

Kolejny z czynników warunkujących pozycję w grupie nieformalnej, a przez to poziom przejawianych aspiracji uczniów, to przynależność do organizacji młodzieżowej (ZHP) lub do szkolnego klubu sportowego (SKS), czy też do chóru szkolnego.

Z różnych badań wynika, że uczniowie przejawiający wysoką **aktywność społeczną** są częściej akceptowani od tych o niskim wskaźniku tej aktywności. Należy zatem sądzić, że **pozycja w nieformalnej grupie** rówieśniczej zależy od faktycznie przejawianej aktywności społecznej, a nie od samej chęci działania (stosunku emocjonalnego do działania społecznego). Jest to zgodne z faktami codziennej praktyki szkolnej [15].

Młodzież mało aktywna społecznie częściej też ujawnia **zaniżony poziom aspiracji edukacyjno-zawodowych** (patrz: studium przypadków), z tego względu przy korekcji czynnik ten musi być zawsze uwzględniany. Możemy mieć bowiem do czynienia ze skłonnościami uczniów do **zaniżania** lub **zawyżania własnych aspiracji**, z powodu **odrzućenia** ich przez grupę, z uwagi na unikanie przez nich działalności społecznej. Z kolei brak **motywacji** do takiej działalności może mieć wielostronne, bardzo zróżnicowane pochodzenie, o czym przekonują choćby analizy zawarte w studium przypadków. Mamy tu zatem do czynienia ze specyficznym „**sprzężeniem zwrotnym**”. Dla przykładu:

W takiej sytuacji, przy opracowywaniu **programu postępowania korekcyjnego**, należy dążyć do poprawy i doskonalenia uspołecznienia tych uczniów, przez np. tworzenie sekcji preferujących ich zainteresowania.

Inną grupę czynników regulujących formowanie się i realizację aspiracji jednostki, i w dużym stopniu odpowiedzialnych za ich zaniżanie lub zawyżanie, są czynniki **intelektualne**. Czy zatem uczniowie wykazujący niższą od przeciętnej inteligencję są w jakimś zakresie „dyskryminowani” przez grupę rówieśniczą?

Dowiedziano, że częściej akceptowani w gronie rówieśniczym są uczniowie o wyższym poziomie inteligencji, niż ci wykazujący dużo mniejszą sprawność intelektualną [26].

Odniesienie powyższych wyników do poziomu przejawianych **aspiracji edukacyjnych** wskazuje, że uczniowie o **niższym poziomie inteligencji** formułują zwykle **zawyżone aspiracje** w stosunku do rzeczywistych możliwości intelektualnych. Z kolei zaś, ci o wyższym niż przeciętny poziomie inteligencji częściej deklarują **zaniżony poziom** tych aspiracji. Oni też zdecydowanie liczniej przejawiają **realistyczne** (adekwatne do możliwości realizacji) aspiracje edukacyjne niż ich mniej sprawni intelektualnie rówieśnicy [23].

Z tego też względu, uczniowie o niższym potencjale umysłowym powinni stać się przedmiotem szczególnych oddziaływań **wychowawczo-korekcyjnych**, zmierzających do urealnienia ich planów i dążeń edukacyjnych, i życiowych. Chodzi tu głównie o uczniów wykazujących nieco **niższy poziom inteligencji**, jak to ma miejsce wśród wszystkich naszych badanych, którzy uzyskali wyniki najniższe, od pozostałych. A więc o uczniów funkcjonujących normalnie, a nie z **deficytami intelektualnymi** na poziomie upośledzenia umysłowego, co nie stanowi przedmiotu referowanych tu wyników badań.

Kolejna - i ostatnia tu rozpatrywana - grupa czynników to tempo **dojrzenia biologicznego** (płciowego). Jako kryterium oceny dojrzałości biologicznej przyjęto wiek „menarche” u dziewcząt, a u chłopców trzeciorzędne cechy płciowe (głównie budowa zewnętrzna).

„**Socjometryczna Skala Akceptacji**” dla połączonych kryteriów: dobry - zły organizator i lubiany - nielubiany wykazuje w kategorii odrzucenia społecznego statystyczną zależność od **tempa dojrzenia biologicznego**. Uczniowie wcześniej dojrzewający są częściej akceptowani w grupie, a uczniowie opóźnieni w rozwoju częściej odrzucani. Jest to zrozumiałe, ponieważ uznanie społeczne rówieśników i popularność w nieformalnej grupie rówieśniczej zdobywają ci uczniowie, którzy podejmują i realizują zadania ważne dla grupy, na których klasa może się oprzeć. Takimi są uczniowie wcześniej dojrzewający. Natomiast uczniowie opóźnieni w rozwoju ujawniają **niewiarę we własne siły** i czują większą potrzebę **podporządkowania się**, a wyniki ich działań nie są tak dobre, jak uczniów wcześniej i normalnie dojrzewających. M. Tyszkowa [71] podaje, że większym uznaniem i popularnością w grupie rówieśniczej cieszą się dzieci charakteryzujące się wysokim poziomem **odporności emocjonalnej** w sytuacjach trudnych, a niskie uznanie społeczne koreluje z niskim poziomem tej odporności. Z innych badań wynika, że uczniowie wcześniej dojrzewający wykazują większą **dojrzałość emocjonalną** niż uczniowie późno dojrzewający.

Powyższe stwierdzenia wyjaśniają w pewnym stopniu, dlaczego młodzież wcześniej dojrzewająca jest częściej akceptowana w grupie rówieśniczej niż młodzież opóźniona w rozwoju.

Istnieją poważne podstawy do tego, by sądzić, iż powyższa sytuacja może być jednym ze źródeł nadmiernej pewności siebie uczniów o przyspieszonym dojrzewaniu i przyczyną stanów **frustracji, niepewności, zahamowań** i tym podobnych niekorzystnych przejawów funkcjonowania **osobowości** uczniów opóźnionych w dojrzewaniu, obniżających ich poczucie własnej wartości. W efekcie, u tych pierwszych dochodzi częściej do nadmiernego **zawyzania** osobistych aspiracji, a u drugich zaś - częstego **zaniżania** poziomu indywidualnych planów edukacyjnych i życiowych.

Faktem jest, że uczniowie **opóźnieni** w rozwoju mają więcej powodów do stresu, i to zarówno w szkole, jak i w środowisku rodzinnym, gdzie niejednokrotnie krytykuje się ich za to, że nie mają tak dobrych wyników w nauce, jak inne dzieci, a także w środowisku rówieśniczym, w którym identyfikacja z innymi wypada najczęściej na ich niekorzyść.

Dla złagodzenia tej sytuacji, a tym samym wpłynięcia na bardziej realistyczne formułowanie przez uczniów ich aspiracji, wysiłki instytucji i całego społeczeństwa powinny pójść w następujących kierunkach:

- Ograniczenia nadmiernych **napięć emocjonalnych** przez stawianie młodym ludziom zadań zgodnych z ich faktycznymi indywidualnymi możliwościami.
- Budzenia wiary we własne siły i przyczyniania się do podniesienia na wyższy poziom poczucia własnej **wartości** jednostek wykazujących **opóźnienie** w rozwoju.
- Wyjaśnienia rodzicom i dzieciom **prawidłowości procesu osobniczego** rozwoju, co wydatnie może złagodzić **napięcie emocjonalne** u dzieci opóźnionych.
- Takiego przygotowania - w toku studiów i na kursach doszkalających - nauczycieli i pracowników różnych instytucji wychowawczych, aby wyżej wymienione postulaty chcieli i umieli wprowadzać w życie.

Znajomość **mechanizmów funkcjonowania aspiracji** oraz ich genezy może być przydatna przy wypracowywaniu **zintegrowanego** programu postępowania **korekcyjnego** podejmowanego w odniesieniu do **zanizonych** lub **zawyżonych aspiracji edukacyjno-życiowych**. Wymaga to współpracy psychologów, pedagogów szkolnych, nauczycieli, rodziców. Jej wynikiem powinno być zapewnienie właściwego wyboru zawodu umożliwiającego należyte wykorzystanie potencjalnych możliwości rozwojowych młodzieży, optymalizację jej działania, prawidłowe tworzenie planów życiowych uwzględniających zarówno potrzeby i interesy jednostki, jak też dobro społeczne

Pytania kontrolne:

1. Jakie mogą być następstwa zaniżania aspiracji edukacyjnych?
2. Jakie są główne źródła zaniżania aspiracji edukacyjnych?
3. Jakie czynniki powinny być uwzględniane w zespolonym programie korekcji zaniżonych aspiracji edukacyjnych?

Rozdział XIII

STRUKTURA ASPIRACJI MŁODZIEŻY PRZESTĘPCZEJ

W każdym systemie społeczno-kulturowym istnieje charakterystyczny zestaw powszechnie internalizowanych wartości, będących czynnikami regulującymi lub wyznaczającymi normy **moralno-prawne**. Oznacza to, że akceptacja przez pojedyncze osoby lub grupy tych celów-wartości, jako pewnych stabilizatorów społecznych, daje im względnie niezmiennie kryteria oceny indywidualnych poczynań. Aprobowanie przez grupy społeczne określonych wartości powinno wpływać na stabilizację stosunków międzyludzkich i decydować o integracji społecznej i kulturowej (subkulturowej), [53].

Stopień przystosowania jednostki do systemu można mierzyć poprzez ocenę przestrzegania tych dyrektyw postępowania. Z kolei brak przystosowania przejawia się brakiem respektu dla norm przyjętych przez dane społeczeństwo, które w celu ich ochrony stosuje różnorodne sankcje, aż do czasowego odizolowania od normalnego życia. Grupami, które znalazły się chwilowo poza społeczeństwem są wychowankowie schronisk i zakładów poprawczych, a w pewnym sensie także i ośrodków wychowawczych.

Założenia badawcze

Badania nad problematyką wartości młodzieży przestępczej przeprowadzono w roku 2004 na terenie Państwowego Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Nysie. W sumie objęto nimi 103 chłopców w wieku 13-18 lat, którzy weszli w konflikt z prawem karnym (głównie czyny skierowane przeciwko mieniu).

W badaniach posłużono się:

- 1/ **kwestionariuszem wartości i aspiracji,**
- 2/ **kwestionariuszem interakcji rodzinnych,**
- 3/ **autoportretem Steina,**
- 4/ **analizą akt ośrodkowych.**

Przyjęto założenie, że wychowankowie umieszczeni w ośrodku preferują odmienną od młodzieży nieprzestępczej hierarchię wartości i aspiracji u podłoża, której mogą leżeć swoiście interpretowane normy postępowania a także niesprzyjająca sytuacja rodzinna.

Charakterystyka badanych

Badani w przeważającej większości dopuścili się czynów przestępnych przeciwko mieniu, przede wszystkim prywatnemu (69%), a w dalszej kolejności przeciwko życiu i zdrowiu (13,6%), przeciwko wolności i obyczajom

oraz przeciwko moralności. Prawie 57% ogółu badanych popełniło dwa czyny. Jeden z badanych, pochodzący z rodziny patologicznej, przyznał się do popełnienia ponad 30 kradzieży i kradzieży z włamaniem. Co drugi sprawca czynów wielokrotnych dokonywał przestępstw w kilku miejscach, w różnych miejscowościach. Dla 81% chłopców przedmiotem kradzieży stawały się: pieniądze, artykuły spożywcze, sprzęt elektroniczny (telewizory, komputery itp.), odzież, napoje alkoholowe, papierosy, akcesoria samochodowe i inne.

Tabela 4. Kwalifikacja prawna czynów badanej młodzieży przestępczej

Lp.	Czyny przeciwko	Nieletni	
		liczba	%
1.	Mieniu	71	69,2
2.	Życiu i zdrowiu	14	13,6
3.	Moralności	6	5,3
4.	Wolności i obyczajom	4	4,1
5.	Rodzinie, opiece i młodzieży	2	2,5
6.	Publicznemu porządkowi	6	5,3
	Ogółem	103	100,0

Struktura rodzin badanej próby przedstawiała się następująco:

- z rodzin pełnych pochodziło - 47% chłopców,
- z rodzin rozbitych - 28%,
- z rodzin zrekonstruowanych - 15%,
- z rodzin niepełnych - 4%,
- z rodzin zastępczych - 3%,
- z placówek opiekuńczych - 1%.

Hierarchie wartości - celów życiowych nieletnich

Ogólny obraz hierarchii celów życiowych całej populacji badanych nieletnich jest w miarę jednolity. Zdecydowanie najwyżej cenione jest „**posiadanie przyjaciół**”, które wskazało aż 89% badanych osób. Również „**pieniądze, wysoka pozycja materialna**” uznawana jest za wysoce cenioną wartość przez znaczną część badanej grupy (81%). Wyraźnie mniej wyborów uzyskał następny w kolejności cel życiowy - „**wiedza i wykształcenie**” (57%). Na zbliżonym poziomie deklarowano „**szczęśliwe życie rodzinne**” (53%) i „**wygodne życie**” (51%), (tab. 5).

Tabela 5. Hierarchia celów życiowych nieletnich

Lp.	Kategoria wartości (celu życiowego)	% wyborów
1.	Posiadanie przyjaciół	89
2.	Pieniądze, wysoka pozycja materialna	81
3.	Wiedza i wykształcenie	57
4.	Szczęśliwe życie rodzinne	53
5.	Wygodne życie, wolne od trosk i problemów	51
6.	Pasjonująca praca zawodowa	44
7.	Życie ciekawe, pełne zmian i nowych wrażeń	40
8.	Życie zgodne z wiarą	37
9.	Bycie pożytecznym dla ludzi	33
10.	Popularność, sława	19
11.	Wpływ na gospodarkę kraju	11
12.	Wybitne osiągnięcia	6

UWAGA: nieletni mogli deklarować kilka wartości

Widać zatem wyraźnie, że nieletni przywiązują dużą wagę do umiejętności zapewniających im zajmowanie stosunkowo wysokiej pozycji w **nieformalnej grupie** rówieśniczej. W ich przekonaniu można to osiągnąć poprzez nawiązywanie kontaktów więcej niż koleżeńskich (przyjaźń), a także posiadając w miarę pokaźną sumę pieniędzy. Wiadomo bowiem powszechnie, że prestiż wychowanka w grupie uwarunkowany jest między innymi ilością posiadanych pieniędzy, a tym samym i ich wydawaniem na różne potrzeby kolegów, jak np. zakup napojów alkoholowych, papierosów, rozpuszczalników i klejów do odurzania się itp. Przy czym źródło posiadania tych środków nie jest czynnikiem najważniejszym, ale często jest przedmiotem „dumy” i „uznania” wśród współwychowanków gdy pochodzą one z kradzieży, czy ze sprzedaży rzeczy pochodzących z włamań lub wyniesionych z własnego domu.

Wartości **materialne** stanowią dla nieletnich duże znaczenie jako czynnik umożliwiający im prowadzić **pasżytniczy tryb życia**, pozbawiony wartości moralnych. Pieniądze pozwalają zarazem trzymać tzw. „szpan młodzieżowy”, na który składają się m. in. modny w ich mniemaniu ubiór, fryzura, sprzęt elektroniczny, itd. Wychowankowie, którym nie starcza środków pieniężnych na zaspokojenie zachcianek czy zakup papierosów, alkoholu, uciekają się do kradzieży, by utrzymać lub zająć znaczącą pozycję w nieformalnej grupie rówieśniczej [54].

Co drugi nieletni (51%) deklaruje wartości typowe dla wychowanków ośrodków wychowawczych, chodzi tu o „**Wygodne życie, wolne od trosk i problemów**”. Z tą kategorią ściśle wiąże się licznie deklarowane „**posiadanie przyjaciół**”, które utożsamiane jest zwykle z solidarnością przepełnioną jednak treściami o zabarwieniu ujemnym, tzn. dotyczącą więzi przy dokonywaniu czynów przestępczych.

Natomiast co trzeci badany (37%) wyróżnia **wartości eschatologiczne**. Wynika to zapewne z faktu, że większość wychowanków pochodziła z rodzin o orientacji katolickiej. W opinii badanych osoba duchowna cieszy się dużym uznaniem, tym bardziej, że ośrodek wychowawczy, z którego rekrutują się nieletni mieści się w gmachu sąsiadującym z klasztorem i kościołem. Wychowankowie podkreślają, że ksiądz jest osobą odgrywającą istotną rolę w kształtowaniu ich **wartości moralnych**, uczulającą ich na potrzebę bycia jednostką **altruistyczną**, pożyteczną dla innych.

Zastanawiający jest fakt, że tylko połowa nieletnich wyróżnia wartości, które młodzież bez przestępczej przeszłości hierarchizuje najwyżej, a mianowicie - „**szczęśliwe życie rodzinne**” i „**wiedza i wykształcenie**”. Przynajmniej zjawisko to jest podyktowane **nieadekwatnością samooceny** nieletnich przestępców, a także złymi wzorcami wyniesionymi z domu rodzinnego. W efekcie wychowankowie mają zwykle nieprawidłowo ukształtowaną osobowość, a przy tym „zawiły” życiorys - co łącznie utrudnia im należycie postrzegać i żyć w otaczającej rzeczywistości. Pojęcie **szczęścia rodzinnego** dla większości z nich jest mocno **zniekształcone**, a to z uwagi na brak przychylnych, pożądaných doświadczeń w tej sferze. Większość z nich przecież pochodzi z rodzin patologicznych, a niektórzy w ogóle nie znają swoich rodziców.

Przebywając w ośrodku wychowawczym wielu nieletnich odnajduje własną tożsamość, a przez to dochodzi do urealnienia indywidualnych **predyspozycji uczuciowo-intelektualnych**, do „dowartościowania się”. Tu bowiem, funkcjonując w nieformalnych strukturach, zostaje zaspokojona **potrzeba afiliacji**, minimalizuje się tym samym zagrożenie odrzucenia przez otoczenie społeczne.

Oceniając ogólnie kategorie deklarowanych wartości można dostrzec: zbyt ubogą ich wielostronność oraz inną, mniej optymistyczną, niż ma to miejsce wśród młodzieży nieprzestępczej, hierarchię celów życiowych.

Wyszczególnione przez badanych rodzaje pożądaných wartości można sprowadzić, uwzględniając ilość deklaracji, do kilku grup:

- wartości konsumpcyjno-materialistyczne
- wartości intelektualno-poznawcze
- wartości religijno-moralne
- wartości rodzinno-konformistyczne
- wartości idealistyczne

Rodzający niepokój jest fakt, że nieletni w umiarkowanym stopniu dostrzegają konieczność **stabilizacji życiowej**, jaką daje **udane życie rodzinne i praca zawodowa**. Większość wychowanków opowiada się za **życiem konsumpcyjnym**, utożsamianym z „**kultem pieniądza**”, umiejętnością korzystania z okoliczności sprzyjających łatwemu ustawieniu się w przyszłości. Z tego też względu względnie niską pozycję zajmują wartości **intelektualno-poznawcze** (wiedza i wykształcenie), gdyż badani nie widzą możliwości realizacji własnych celów życiowych poprzez edukację szkolną (*Szkoła nic nie daje, Nasi wychowawcy są po studiach - a ile zarabiają*). Widać zatem jaskrawo, że **hierarchie celów-wartości** kształtują się w wyniku **obserwacji** najbliższego otoczenia, a także wynikają z posiadanych doświadczeń, i wynikających z nich nieprawidłowo uformowanych **osobowości** poszczególnych nieletnich przestępców.

Aspiracje nieletnich

W niniejszej pracy przyjęto pod pojęciem „**aspiracji**” w miarę stabilne i intensywne pragnienia jednostki dotyczące właściwości, jakimi ma się cechować przyszłość życiowa jednostki.

Struktura rodziny, jej liczebność, a także jakość oddziaływań wychowawczych rodziców, kształtują w istotnym zakresie **osobowość** dziecka, a tym samym i jego aspiracje życiowe [44].

Rodziny badanej młodzieży są zróżnicowane z uwagi na liczebność, jak też pod względem jakości ich funkcjonowania. Istnieje również różnorodność przyczyn niepełnych rodzin nieletnich: najczęściej powstały one z powodu **rozwołu** (61%), dużo rzadziej na skutek **śmierci jednego z rodziców** (16%). Z kolei 12% spośród badanej młodzieży przestępczej wywodzącej się z **rodzin niepełnych** nigdy nie znało swoich ojców, gdyż jej matki były niezamężne. Z tego jedna trzecia nie znała swoich matek, ponieważ te oddały je do domu dziecka w wieku niemowlęcym. Wychowankowie ci mieli pełną świadomość istnienia tych matek, czynili częste próby nawiązania kontaktu z nimi, ale niestety bezskutecznie. Matki te były pozbawione sądownie władzy rodzicielskiej, a z drugiej strony nie przejawiały żadnego zainteresowania swoimi synami.

Możemy stwierdzić, że młodzież pochodząca z rodzin o **zaburzonej strukturze** osiąga słabe wyniki w nauce szkolnej i w procesie uspołecznienia, co obniża jej karierę szkolną i bezpośrednio rzutuje na formułowanie się, jak i szanse spełnienia własnych **aspiracji edukacyjno-zawodowych**. O ile nieletni ujawniający **wysoki i średni poziom aspiracji** zawodowych w całości wywodzą się z **rodzin pełnych**, to wychowankowie posiadający **bardzo niski poziom** tej kategorii aspiracji pochodzą wyłącznie z **rodzin niepełnych**. Okazuje się przy tym, że w tej ostatniej grupie lokują się dzieci nieślubne (48%) i dzieci matek, które używały rozwód przed ukończeniem przez te dzieci 4. roku życia (52%). Wszystkie matki wychowanków o **bardzo niskim poziomie aspiracji edukacyjno-zawodowych** są pozbawione albo mają ograniczoną władzę rodzicielską.

Z dalszych analiz wynika, że liczba dzieci w rodzinie w dużym stopniu różnicuje kariery szkolne tych dzieci. Młodzież przestępcza deklarująca średni poziom aspiracji zawodowych posiada starsze rodzeństwo, które zwykle pracuje w charakterze robotników niewykwalifikowanych, zarabiając dorywczo lub są bez pracy. Nierzadko też rodzeństwo to ma za sobą przestępczą przeszłość. Niektórzy z nich byli „pensjonariuszami” zakładów poprawczych, a nawet karnych. Tylko w jednostkowych przypadkach któreś z jej rodzeństwa, z reguły siostra, edukuje się w zasadniczej szkole zawodowej lub liceum ogólnokształcącym, co jednak nie wzbudza u nieletnich żadnych emocji. Rodzeństwo młodzieży przestępczej legitymującej się średnim poziomem aspiracji szkolnych imponuje jej najczęściej **aparycją, sprytem życiowym i odwagą**.

Natomiast nikt z badanych o **niskim poziomie aspiracji edukacyjno-zawodowych** nie ma rodzeństwa posiadającego zawód, czy też aktualnie kształcącego się w szkole średniej, nie mówiąc już o studiowaniu. Starsi bracia i siostry tej młodzieży najczęściej zarobkują jako kadry niewykwalifikowane lub w gospodarstwie rolnym, a sporadycznie jako robotnicy z kwalifikacjami. Część rodzeństwa badanych nieletnich przebywa w różnych placówkach opiekuńczo-wychowawczych i zakładach karnych. Rodzeństwo to zwykle imponuje im przynależnością do struktur tzw. „**podkultury więziennej**”, pełnią w niej rzekomo wiodące role. A tylko nieliczni wskazują na takie cechy osobowe swojego rodzeństwa jako im imponujące, jak: **aparycja, sprawność fizyczna, zaradność życiowa, niezależność materialna**. Zaś młodzież przestępcza posiadająca bardzo niski poziom aspiracji do kształcenia nie ma rodzeństwa lub go nie zna, gdyż przebywa ono w różnych placówkach resocjalizacyjnych.

Dostrzeżono również istotną zależność między **samooceną** zajmowanej pozycji wśród rodzeństwa a **poziomem aspiracji edukacyjno-zawodowych** badanych nieletnich. I tak, ci o **wysokim poziomie aspiracji** w 89,2% oceniają, że są traktowani przez rodziców w pełni **demokratycznie**, na równi z pozostałymi braćmi i siostrami, a 10,8% badanych jest przekonana, iż są bardziej **faworyzowani** niż ich pozostałe rodzeństwo.

Wychowankowie ujawniający **średni poziom aspiracji** zawodowych jedynie w 53,2% są przeświadczeni o równorzędnym traktowaniu ich ze swoim rodzeństwem przez rodziców. Z kolei 17,8% w tej grupie respondentów ma poczucie lepszego traktowania ich przez rodziców od pozostałego rodzeństwa, a aż 29% wskazuje na gorsze traktowanie od swoich braci i sióstr. Uważają oni, że rodzice faworyzują ich rodzeństwo dając im dużo większą swobodę i nie obciążając ich obowiązkami domowymi. Sprawia to, że wychowankowie ci czują się „**dyskryminowani**” przez swoich rodziców, traktowani niepoważnie.

Młodzież przestępcza, bez względu na posiadane **aspiracje edukacyjno-zawodowe**, blisko w 46% jest przeświadczona o gorszym traktowaniu przez rodziców niż jej bracia i siostry. Młodzież argumentuje to m. in. zgodą na kształcenie w warunkach ośrodkowych, odrzuceniem - oddanie do domu dziecka, a także rodzajem stosowanych kar, często i cielesnych, jakich nie doświadczyli pozostali z rodzeństwa. Inna grupa uważa, iż rodzice postępowali źle zarówno wobec niej, jak też jej rodzeństwa. Wśród kar, jakimi posługiwali się ich rodzice wyróżniają przede wszystkim **kary represyjne, odtrącające**: bicie, zamykanie na klucz w pokoju, zakaz opuszczania domu i spotkania się z rówieśnikami, obelżywe wyzwiska, a nawet ograniczanie jedzenia.

Badani ci, niezależnie od przejawianych aspiracji do kształcenia, byli karani przez swoich rodziców za **agresywne zachowanie się wobec rodzeństwa i rodziców, słabe osiągnięcia szkolne, za ucieczki ze szkoły i domu, picie napojów alkoholowych, włóczęgostwo i za czyny przestępcze**. Większość z nich jest w pełni przekonana, że karano ich bez uzasadnienia albo **zbyt surowo** w stosunku do wielkości popełnionego wykroczenia. Stosowanie kar lub nagród - w opinii respondentów - było uwarunkowane „humorami” i stopniem trzeźwości rodziców. Z reguły wymierzali **kary cielesne** będąc pod wpływem alkoholu, i dotyczyło to w równej mierze ich matek i ojców.

Nie ulega wątpliwości, że wadliwy system karania i nagradzania stosowanych przez rodziców wobec ich dzieci, zubożył je **charakterologicznie i temperamentalnie**, co w decydującym stopniu zadecydowało o wejściu na drogę przestępczą.

Przyjrzyjmy się teraz, jak badani wychowankowie hierarchizowali własne **aspiracje życiowe** (tab.6).

Tabela 6. Hierarchia aspiracji wychowanków ośrodka wychowawczego

Lp.	Aspiracje aktualistyczne	Aspiracje perspektywistyczne	Ranga
1.	Opuścić ośrodek wychowawczy	Osiągnąć wysoką pozycję materialną	1
2.	Ukończy szkołę i podjąć dobrze płatną pracę	Posiadać własne mieszkanie	2
3.	Poznać wartościową dziewczynę	Wyemigrować w celach zarobkowych (nie na stałe)	3
4.	Zdobyć tężyznę fizyczną (ćwiczenia na siłowni)	Założyć rodzinę	4
5.	Radykalnie zmienić własne postępowanie	Być w pełni samodzielnym i zaradnym życiowo	5
6.	Posiadać prawdziwych przyjaciół	Prowadzić życie aktywne, pełne przygód i ryzyka	6
7.	Osiągnąć wyższą pozycję w grupie rówieśniczej	Zdobyć uznanie i szacunek wśród ludzi	7
8.	Nabyć umiejętności zawodowych w obranym kierunku nauki	Zdobyć wykształcenie możliwie najwyższe	8

Wśród aspiracji młodzieży przestępczej dominujące pozycje zajmują te dotyczące szybkiego opuszczenia ośrodka wychowawczego (**cel aktualistyczny**) i zdobycia wysokiej pozycji materialnej (**cel perspektywiczny**). Przy czym blisko jedna trzecia respondentów zamierza zdobyć pieniądze drogą nielegalną, wikłając się w różne układy z dorosłymi, którym udało się zrobić majątek. Co drugi badany zamierza opuścić kraj w celach zarobkowych, by później wrócić i zainwestować zdobyte środki pieniężne w kraju („Założę własną firmę np. drobiarską”, „Otworzę sklep ze sprzętem komputerowym” itp.). Również co drugi wychowanek pragnie jak najszybciej zakończyć edukację (najczęściej na poziomie szkoły podstawowej), po czym niezwłocznie podjąć dobrze płatną pracę.

Na kolejnych miejscach znalazły się **aspiracje typowe dla okresu adolescencji**, tzn. poznanie dziewczyny, koleżanki i w dalszej perspektywie założenie rodziny, zdobycie mieszkania, czy też osiągnięcie samodzielności i zaradności życiowej.

Mało satysfakcjonujący jest fakt, że dopiero na piątej pozycji wychowankowie hierarchizowali potrzebę radykalnej modyfikacji własnego zachowania. I jest to o tyle niepokojące, że tylko 18,5% nieletnich dostrzega taką konieczność. W nieznacznie większym odsetku wychowankowie planują prowadzić życie aktywne, pełne wrażeń i ryzyka (19,8%), co jest charakterystyczne dla tych bardziej zdemoralizowanych respondentów. Przeciwnym pomysłem na jakość własnej przyszłości jest zamiar zdobycia uznania i szacunku wśród ludzi, do czego przyznaje się 15% grupa badanych. Dowodzi to o dużej potrzebie zerwania z dotychczasowym społecznym, wręcz **nihilistycznym** sposobem życia tej części młodzieży przestępczej.

Niekorzystne, i to zarówno w układzie aspiracji **aktualistycznych**, jak i **perspektywicznych**, jest zjawisko wręcz marginalnego traktowania kwestii dotyczących kształcenia ogólnego i zawodowego. Młodzi respondenci nie dostrzegają zagrożeń wynikających z braku odpowiedniego wykształcenia, i wynikającego z niego kwalifikacji zawodowych. Przekonuje to jednocześnie, iż wychowankowie zamierzają realizować własne aspiracje (wysoka pozycja materialna, zdobycie mieszkania), **pracując ciężko fizycznie** lub też uprawiając **przestępczy proceder**. Wydaje się, iż ten drugi wariant jest bardziej prawdopodobny.

Liczna grupa badanych (68,1%) wśród **aspiracji aktualistycznych** wymienia zdobycie **tężyzny fizycznej** i osiągnięcie bardziej znaczącej pozycji w **nieformalnej strukturze grupowej**. Należy w tym miejscu podkreślić, że w ośrodkach wychowawczych, w których funkcjonuje w wersji daleko okrojonej tzw. „**podkultura**” czy „**drugie życie**”, różne formy **agresywnego** zachowania się wychowanków wewnątrz grupy, czy nawet w stosunku do wychowawców są zjawiskiem powszechnym. A wiadomo przecież że jednostka wysportowana, silna, agresywna i uparta zyskuje zwykle miano **lidera grupy**. Cieszy się największym uznaniem wśród rówieśników. Nie dziwi zatem dążność wychowanków do doskonalenia własnej sprawności fizycznej, przyrostu mięśni. Niepoślednią rolę w tej materii spełniły (i nadal to czynią) filmy z udziałem „supermenów” takich jak: Stallone, Schwarzenegger, Van Damme. I mimo że, aktorzy ci w kreowanych przez siebie postaciach z reguły walczą ze złem, to młodzi widzowie widzą w nich jedynie ludzi o silnych charakterach, którzy osiągają cele stosując przemoc, i sięjąc spustoszenie i śmierć. W efekcie i wychowankowie internalizują te cechy jako wartościowe.

W układzie **aspiracji aktualistycznych** można wyróżnić dwie kategorie typowe dla nieletnich mocniej i mniej wykończonych. Ci mniej zdemoralizowani dążą do **radikalnej zmiany postępowania** starając się być zaufanym kolegą, dobrym synem, sumiennym i rozsądnym, myślącym nawet o podjęciu próby zdawania na studia. Ta kategoria aspiracji jest ujawniana przez blisko 18% respondentów. Z kolei ukończenie szkoły i podjęcie dobrze płatnej pracy, poznanie dziewczyny jest podobnie hierarchizowane przez obie grupy. Natomiast chęć poprawy sprawności fizycznej, osiągnięcie wyższej pozycji w grupie rówieśniczej jest szczególnie preferowana przez nieletnich o większej przeszłości przestępczej.

Dane uzyskane w badaniu „**autoportretem Steina**” ujawniły pewne prawidłowości w zakresie potrzeb uwarunkowanych warunkami rodzinnymi i okresem pobytu w ośrodku. Nieletni pochodzący z **rodzin pełnych** wyraźnie przejawiali dużo niższe potrzeby niż ich koledzy z rodzin rozbitych. Również wychowankowie, którzy krótko przebywali w ośrodku, charakteryzowali się niższym poziomem potrzeb od ich rówieśników o dłuższym „stażu” ośrodkowym. Przy czym te umiarkowane potrzeby dotyczyły:

- **sfery poznawczej,**
- **chęci przynależności grupowej,**
- **zainteresowań seksualnych,**
- **bezpieczeństwa i porządku.**

Wśród większych potrzeb odnotowano zaś:

- **uległość,**
- **odrzućenie,**
- **mizantropizm.**

Stwierdzony niekorzystny układ potrzeb wynika przede wszystkim z negatywnych wpływów rodzinnych oraz zdemoralizowanych rówieśników, jak też mało skutecznych **oddziaływań resocjalizujących** w warunkach ośrodkowych.

Wnioski

Ogólny obraz **aspiracji młodzieży** przestępczej nie napawa optymistycznie. Tym bardziej, że dla większości nieletnich wzorem osobowym pozostaje bohater filmowy obdarzony nadludzką siłą fizyczną, zwykle rozwiązujący wszelkie problemy życiowe siłą i przemocą, odrzucający obowiązujące normy moralne.

Bardzo pesymistycznie jawi się również obraz rodziców w sądach badanych wychowanków. Większość z nich postrzega własnych rodziców jako osoby, które zawiodły ich oczekiwania i zaufanie. Dotyczy to głównie ich ojców.

Wychowankowie deklarują dużą **potrzebę afiliacji**, stąd też tak dużą rolę w ich codziennym funkcjonowaniu odgrywa pozycja i rola pełniona w grupie rówieśniczej. Mając swoje miejsce w strukturze grupy przestrzegają z reguły określonych norm, zwyczajów przyjętych w grupie. Za przestrzeganie norm i wzorów spotyka członka grupy poważanie, szacunek, za odstępstwo od nich zaś - szykany, drwiny, kary cielesne, odrzucenie.

Badana młodzież przestępcza zbyt nisko ocenia własne umiejętności i możliwości **edukacyjne i zawodowe**. W efekcie dochodzi do znacznego **zaniżania własnych aspiracji**. Sprzyja temu ujemnie zjawisko tzw. „drugiego życia”, niekorzystnie kształtując osobowość wychowanka, poziom jego potrzeb i hierarchię wartości.

Wychowankowie preferują wartości **konsumpcyjno-materialistyczne** przy równoczesnym odrzuceniu wartości związanych z życiem rodzinnym, zdobywaniem wiedzy i wykształcenia. A więc wartości - celów, których osiągnięcie wymaga zachowań akceptowanych społecznie, zgodnych z zasadami współżycia międzyludzkiego, rezygnacji z życia wygodnego i bez troskiego.

Ta **jednostronność deklarowanych wartości - celów** powinna być uwzględniana przez wychowawców w ich **pracy resocjalizacyjnej**, ze szczególnym położeniem nacisku na bardziej **realistyczne**, zbieżne z indywidualnymi predyspozycjami wychowanków, formułowanie **aspiracji życiowych**. Odpowiedniego ich ukierunkowania.

W stosunku do nieletnich, u których zostanie stwierdzona nieadekwatność aspiracji, należy niezwłocznie zastosować procedury korygujące to zjawisko. W tym też celu, trzeba tworzyć zespoły złożone ze specjalistów z zakresu pedagogiki, psychologii, medycyny czy socjologii. Jedynie taki zespół kompetentnych osób, wspólnie opracowane przez nich postępowanie korekcyjne, może przynieść realne i wymierne efekty.

Pytania kontrolne:

1. W jaki sposób relacje wewnątrzrodzinne rzutują na formułowanie aspiracji u młodzieży przestępczej?
2. Jakie wartości preferuje młodzież przestępcza?
3. Jakie wzorce osobowe różnicują zachowania młodzieży przestępczej?

Rozdział XIV

METODY, TECHNIKI I NARZĘDZIA BADAWCZE STOSOWANE DO POMIARU ASPIRACJI

W metodologii nauk społecznych wyróżnia się dwa rodzaje badań: **weryfikacyjne** i **diagnostyczne**. Badania weryfikacyjne mają na celu sprawdzenie empiryczne hipotez oraz kontrolę prawdziwości twierdzeń ogólnych o związkach między wyróżnionymi klasami zjawisk. Celem badań diagnostycznych jest natomiast ustalenie cech lub zasad funkcjonowania wyodrębnionego wycinka rzeczywistości, będącego głównym przedmiotem zainteresowań poznawczych badacza [53].

Rozwiązanie określonego problemu badawczego czy to w badaniach o charakterze diagnostycznym, czy weryfikacyjnym wymaga zastosowania określonych **metod, technik i narzędzi badawczych**.

Specyficzną pedagogiczną metodą badawczą, którą powszechnie stosuje się w badaniach aspiracji, jest **sondaż diagnostyczny**. Metoda ta pozwala na wykrywanie zjawisk społecznych o istotnym znaczeniu dla kształtowania się aspiracji, które nie są instytucjonalnie zlokalizowane, a są jakby rozproszone w zbiorowości społecznej.

Inną dość często stosowaną procedurą badawczą jest **metoda indywidualnych przypadków**, która w naukach społecznych jest sposobem badań polegającym na analizie jednostkowych losów ludzkich uwikłanych w określone sytuacje społeczne, z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku lub zjawiska w celu podjęcia działań psychokorekcyjnych, terapeutycznych czy naprawczych [44].

Podrzednym w stosunku do metody badawczej jest pojęcie **techniki badań**. Tym terminem określa się na ogół jednostkową procedurę, polegającą na wykonywaniu określonych czynności dla uzyskania żądanych zasobów wiedzy, lub ogólniej, jest to sposób gromadzenia i kompletowania materiału informacyjnego o badanym zjawisku.

Jedną z najczęściej stosowanych jest **swobodna obserwacja**. Pozwala ona na uchwycenie pewnych form zachowania się badanych osób, głównie w czasie badań ankietowych. Przy prowadzeniu badań terenowych metodą sondażu diagnostycznego jest ona nieodzownym etapem przygotowawczym.

Kolejną powszechnie stosowaną techniką badawczą jest **analiza dokumentacji**. Trudno wyobrazić sobie prowadzenie badań nad aspiracjami bez analizy dokumentów. Technika ta ma charakter pomocniczy i rzuca dodatkowe światło na interesujące badacza problemy. Na przykład podczas bada-

nia uczniów przedmiotem analizy są dokumenty szkolne, głównie dzienniki szkolne, z których zbiera się informacje o roku urodzenia badanych, pochodzeniu społecznym, wykształceniu i zawodzie rodziców, miejscu zamieszkania. Analizuje się także kwestionariusze osobowe uczniów ostatnich klas, w tym także podania o przyjęcie do szkoły wraz z występującą tam stroną motywacyjną. Ponadto przegląda się **arkusze obserwacyjne** prowadzone przez wychowawców klas, ze sprawozdaniami i zestawieniami semestralnymi wyników nauczania.

Głównym etapem procesu badawczego było opracowanie podstawowego narzędzia badawczego w postaci **kwestionariusza ankiety** i przeprowadzenie akcji ankietyzacyjnej wśród wytypowanych respondentów. Oto przykład takiego narzędzia badawczego, służącego badaniu aspiracji edukacyjno-zawodowych i życiowych młodzieży:

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Niniejszy kwestionariusz służy zebraniu materiału badawczego na temat aspiracji życiowych i edukacyjnych młodzieży szkół średnich. Uprzejmie prosimy o udzielenie rzetelnych i wnikliwych odpowiedzi na wszystkie pytania.

Ankieta ma charakter anonimowy a jej wyniki posłużą jedynie celom naukowym. Dziękujemy za udział w badaniach.

1. O jakie wartości należy twoim zdaniem zabiegać w życiu?

(można wybrać i podkreślić do 5 wartości):

- a) bycie pożytecznym dla ludzi
- b) kariera zawodowa
- c) popularność i sława
- d) poświęcenie się jakiejś idei
- e) szczęście rodzinne
- f) wpływ na politykę
- g) wpływ na gospodarkę kraju
- h) wykształcenie i kwalifikacje
- i) wysoka pozycja materialna
- j) życie pełne przygód i wrażeń
- k) życie zgodne z wiarą
- l) posiadanie przyjaciół
- m)inne *(podać jakie .....*

2. Jakie cechy (wartości) pragniesz przekazać innym?

(podkreśl właściwe odpowiedzi):

- a) dbałość o środowisko naturalne
- b) bycie pożytecznym dla ludzi
- c) posiadanie przyjaciół, koleżeństwo
- d) posiadanie własnych poglądów
- e) pracowitość i sumienność
- f) odwaga
- g) spokojny byt
- h) wiedza i wykształcenie
- i) zaradność życiowa
- j) ciekawe życie (*podróże, przygody*)
- k) inne (*podać jakie*) .....

3. Jakim twoim zdaniem posiadasz cechy, które są typowe tylko dla młodości a pozbawieni są ich dorośli?

(podkreśl właściwe odpowiedzi):

- a) odwaga, ryzykanctwo
- b) koleżeństwo
- c) uczciwość, szczerść
- d) wesołość, entuzjazm, spontaniczność
- e) romantyczność, idealizacja miłości
- f) samokrytycyzm
- g) posiadanie autorytetów i idoli
- h) pomysłowość, oryginalność
- i) swoboda, wolność myśli i przekonań
- j) wiedza szkolna (*podstawowe wiadomości*)
- k) inne (*podać jakie*) .....

4. Twoi rówieśnicy bardzo często starają się naśladować styl bycia, zachowania pewnych ulubionych osób. Wzorem do naśladowania dla Ciebie jest (*możesz podać do 3 wzorów osobowych*):

.....
.....
.....

5. Czy twoim zdaniem standard wyposażenia domu rodzinnego w różne przedmioty wpłynął, bądź jeszcze wpływa, na twoje aspiracje edukacyjno-życiowe?

- a) zdecydowanie tak
- b) raczej tak

- c) trudno mi ocenić
  - d) raczej nie
  - e) zdecydowanie nie
6. Czy uważasz, że w życiu należy stawiać sobie odległe, perspektywiczne cele?
- a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) trudno mi ocenić
  - d) raczej nie
  - e) zdecydowanie nie
7. Co zamierzasz robić po ukończeniu szkoły średniej?
- a) podjąć pracę zarobkową
  - b) studiować
  - c) pracować i studiować zaocznie
  - d) pobierać zasiłek dla bezrobotnych i studiować zaocznie
  - e) kontynuować naukę w zawodowej szkole pomaturalnej
  - f) inne (*podać jakie*) .....
8. Co zamierzasz robić w przypadku niepowodzenia w realizacji zamierzeń pierwotnych?
- a) podjąć pracę zarobkową
  - b) kontynuować naukę w zawodowej szkole pomaturalnej
  - c) pobierać zasiłek dla bezrobotnych
  - d) podjąć pracę i studia zaoczne
  - e) inne .....
9. Co zamierzasz uczynić w sytuacji braku pracy po ukończeniu szkoły?
- a) kontynuować kształcenie
  - b) szukać pracy w firmach prywatnych
  - c) zmienić zawód, kwalifikacje, szukać innej pracy
  - d) założyć własną firmę, prowadzić handel
  - e) wyemigrować
  - f) uzyskać status bezrobotnego
  - g) inne (*podać jakie*) .....
10. Co skłoniło cię przede wszystkim do kontynuacji nauki w szkole, do której obecnie uczęszczasz?
- a) dobre wyniki w nauce
  - b) szkoła zasadnicza to dziś za mało

- c) lżejsza praca w przyszłości
- d) możliwość zdobycia zawodu
- e) większy prestiż społeczny
- f) możliwość poszerzenia wiedzy i zdania matury
- g) inne .....

11. Co decydująco wpłynęło na wybór przez ciebie szkoły i zawodu?

- a) namowa rówieśników
- b) życzenie rodziców
- c) ukierunkowanie przez wychowawcę klasy ze szkoły podstawowej
- d) wpływ środków masowego przekazu
- e) wpływ innych nauczycieli
- f) ukierunkowanie przez Poradnię Psychologiczno-Pedagogiczną
- g) ukierunkowanie przez doradców zawodowych z Rejonowego Urzędu Pracy w miejscu zamieszkania
- h) inne .....

12. Jakie masz konkretne osobiste plany na przyszłość w zakresie dalszego kształcenia?

(podkreśl właściwą odpowiedź):

- a) kursy zawodowe
- b) pomaturalna szkoła zawodowa
- c) studia wyższe
- d) inne *(podać jakie)* .....

13. Co twoim zdaniem utrudnia realizację indywidualnych aspiracji edukacyjnych?

- a) niestabilna sytuacja ekonomiczna
- b) niestabilna sytuacja polityczna
- c) brak perspektyw życiowych
- d) słaba znajomość języków obcych
- e) zjawisko bezrobocia
- f) odpłatność za studia zaoczne
- g) trudności ze znalezieniem pracy zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami
- h) nieuczciwość i nieprzychylność ludzi
- i) inne .....

14. Czy twoim zdaniem środki masowego przekazu mają wpływ na poziom twoich aspiracji edukacyjnych?
- a) zdecydowanie tak
  - b) raczej tak
  - c) trudno mi ocenić
  - d) raczej nie
  - e) zdecydowanie nie
15. W jakim stopniu, twoim zdaniem, możesz zrealizować własne aspiracje edukacyjne w swoim kraju?
- a) w bardzo dużym stopniu
  - b) w średnim stopniu
  - c) trudno mi ocenić
  - d) w małym stopniu
  - e) w żadnym stopniu
16. Czy nauczyciele i wychowawcy mają wpływ na kształtowanie się twoich aspiracji edukacyjnych?
- a) w bardzo dużym stopniu
  - b) w dużym stopniu
  - c) w średnim stopniu
  - d) w małym stopniu
  - e) w żadnym stopniu
17. Twoim zdaniem, w jakim stopniu szkoła, do której uczęszczasz daje ci szansę realizacji osobistych aspiracji edukacyjno-zawodowych?
- a) w bardzo dużym stopniu
  - b) w dużym stopniu
  - c) trudno mi ocenić
  - d) w małym stopniu
  - e) w żadnym stopniu
18. Komu najbardziej zawdzięczasz swoje poglądy i opinie?
- a) najbliższej rodzinie
  - b) wychowawcy klasy
  - c) innym nauczycielom
  - d) koleżankom i kolegom
  - e) prasie
  - f) literaturze (*książkom*)
  - g) organizacji szkolnej ZHP
  - h) innym dorosłym

- i) radiu i telewizji
- j) inne .....

19. W jaki sposób, twoim zdaniem, odnoszą się do ciebie twoi rodzice?

- a) bardzo łagodnie
- b) raczej łagodnie
- c) raz tak, raz inaczej
- d) raczej surowo
- e) bardzo surowo

20. Czy chciałbyś, aby twój przyszły dom (*twoja rodzina*) był podobny do twojego domu rodzinnego?

- a) zdecydowanie tak
- b) raczej tak
- c) trudno mi ocenić
- d) raczej nie
- e) zdecydowanie nie

21. Co twoim zdaniem zapewnia szczęście rodzinne?

(podkreśl właściwe odpowiedzi):

- a) miłość
- b) przyjaźń i zaufanie między partnerami
- c) umiejętność harmonijnego współżycia
- d) posiadanie dzieci
- e) posiadanie własnego mieszkania
- f) warunki materialno-bytowe
- g) podział obowiązków między małżonkami
- h) jednakowe uprawnienia do wolnego czasu
- i) prawo obojga małżonków do rozwijania własnych zainteresowań
- j) inne .....

22. Jakie korzyści, twoim zdaniem, płyną z przynależności do określonej grupy rówieśniczej? *(podkreśl właściwe odpowiedzi)*

- a) życie w grupie jest łatwiejsze (*można sobie pomagać w życiu, nauce*)
- b) pozwala na „zdrową” rywalizację
- c) dostarcza przyjemności, rozrywek
- d) ułatwia wymianę poglądów
- e) pozwala rozwijać zainteresowania
- f) uczy koleżeństwa i zbiorowej odpowiedzialności
- g) inne (*podać jakie*) .....

23. Wskaż na wykazie 25 zawodów ten, który według ciebie, byłbyś w stanie wykonywać jako człowiek dorosły niezależnie od faktycznych planów.

(podkreśl tylko jedną właściwą odpowiedź):

- a) lekarz
- b) profesor
- c) prawnik
- d) oficer WP
- e) artysta
- f) pedagog
- g) architekt
- h) ekonomista
- i) informatyk
- j) dziennikarz
- k) urzędnik
- l) pielęgniarka
- m) policjant
- n) żołnierz
- o) kolejarz
- p) rolnik
- q) elektryk
- r) mechanik
- s) rzemieślnik
- t) kierowca
- u) handlarz
- v) hurtownik
- w) ekspedient
- x) sprzątaczk
- y) pracownik fizyczny.

24. Jaki materialny standard życia zamierzasz osiągnąć w przyszłości?

- a) bardzo wysoki
- b) wysoki
- c) przeciętny
- d) niski
- e) bardzo niski

25. Jak oceniasz własną postawę wobec przyszłości?

(jako:)

- a) zdecydowanie optymistyczną
- b) raczej optymistyczną

- c) trudno mi ocenić
- d) raczej pesymistyczną
- e) zdecydowanie pesymistyczną.

METRYCZKA

1. Płeć:
  - a) dziewczyna
  - b) chłopiec
2. Wiek..... Klasa.....
Specjalność .....
3. Ilość osób w rodzinie:.....
4. Ilość rodzeństwa:
  - a) jestem jedynakiem-jedynaczką
  - b) 1-2 rodzeństwa
  - c) więcej niż dwoje rodzeństwa
5. Wykształcenie:
  - a) matki .....
  - b) ojca .....
6. Zawód wykonywany:
  - a) matki .....
  - b) ojca .....
7. Miejsce stałego zamieszkania:
  - a) wieś
  - b) miasto do 25 tys. mieszkańców
  - c) miasto do 50 tys. mieszkańców
  - d) miasto powyżej 50 tys. mieszkańców
8. Twoja ocena sytuacji materialnej w domu:
  - a) bardzo dobra
  - b) dobra
  - c) przeciętna
  - d) niska
  - e) bardzo niska.

Opracowanie zebranego materiału empirycznego prowadzi się z punktu widzenia potrzeb związanych z możliwie dokładnym określeniem wyodrębnionych zmiennych niezależnych ujętych w trzy podstawowe grupy:

- a) dane personalne osób badanych,
- b) środowisko rodzinne,
- c) szkoła (*typ szkoły, klasa*) i środowisko lokalne,

oraz badanych zmiennych zależnych, tj. aspiracji edukacyjnych i życiowych w obszarze:

- a) wykształcenia,
- b) przyszłej pracy i pozycji zawodowej,
- c) życia rodzinnego i osobistego,
- d) form spędzania czasu wolnego (*życia towarzyskiego, rozrywek, turystyki itp.*),
- e) partycypacji w życiu społeczno-politycznym w przyszłości.

W celu obliczenia odpowiednich statystyk z próby i weryfikacji hipotez statystycznych (H_0 i H_1) stosuje się takie techniki analiz statystycznych, jak:

- współczynnik **korelacji rangowej Spearmana**,
- **test różnicy dla dwóch średnich**,
- **test chi-kwadrat**.

Pytania kontrolne:

1. Jakie wyróżnia się dwa rodzaje badań w metodologii nauk społecznych?
2. Jakie metody badawcze stosuje się w badaniach aspiracji?
3. Jakie techniki badawcze są wykorzystywane podczas badania aspiracji?
4. Jakie techniki analiz statystycznych są stosowane przy weryfikacji hipotez statystycznych?

ZAKOŃCZENIE

Po zapoznaniu się z materiałem zawartym w tym skrypcie widać wyraźnie, że aspiracje są jednym z ważniejszych czynników odpowiedzialnych zarówno za jakość codziennej aktywności, jak i tej, która jest dopiero planowana. Przy czym charakterystyczny jest fakt szerokiego rozumienia aspiracji, traktowania ich jako elementu różnicującego ogół zachowań i zainteresowań. Stąd też postrzeganie ich jako bardziej ważnego czynnika rozwoju **osobowości**, w tym również warunkującego **normatywność** funkcjonowania człowieka. W tym ostatnim wypadku chodzi o problem **nieadekwatności aspiracji – ich zaniżania bądź zawyżania**. Co więcej poznanie aspiracji może być przydatne do **korekcji** tych skłonności, a nawet stać się pomocne w planowaniu i realizowaniu swoście rozumianej terapii.

Nie podejmując się końcowych ustaleń i uogólnień – te bowiem można znaleźć na kolejnych kartach tego skryptu – warto podkreślić to, że aspiracje są niezwykle ważnym problemem z punktu widzenia **zdrowia psychicznego** jako że dobrze sformułowane i odpowiednio realizowane służą zaspokajaniu określonych potrzeb i **rozwijaniu osobowości**, a tym samym radzeniu sobie z codziennymi trudnościami. Ponadto umiejętność wpływania na tworzenie adekwatnych aspiracji jest ważne społecznie. Przykładowo tak specyficzna kategoria aspiracji jaką są niewątpliwie **aspiracje edukacyjne, motywy podjęcia nauki** przygotowującej do uprawiania konkretnego zawodu są szczególnie istotne z uwagi na szeroko rozumiany interes społeczny, gdyż zdobywanie wiedzy i praca zawodowa to główne dziedziny aktywności społecznej człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Aleksandrowicz J.: *Zaburzenia nerwicowe*, PZWL, Warszawa 1998.
- [2] Atkinson J.W., Feather N.T. (red), *A theory of achievement motivation*, J.Wiley, New York – London - Sydney 1966.
- [3] Bańka A.: *Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej*, Wydawnictwo Print-B, Poznań 1992.
- [4] Birch A., Malim T.: *Psychologia rozwojowa w zarysie*, PWN, Warszawa 1998.
- [5] Brzozowski P.: *Przekazywanie wartości w rodzinie*, „Psychologia Wychowawcza”, 1988/2, s. 190-199.
- [6] Ekiel J., Jaroszyński J., Ostaszewska J.: *Mały słownik psychologiczny*, PWN, Warszawa 1965.
- [7] Erikson E.H.: *Identity: youth and crisis*, Norton, New York 1968.
- [8] Fraisse P. *Podręcznik ćwiczeń z psychologii eksperymentalnej*, PWN, Warszawa 1960.
- [9] Głuchowska I.: *Podmiotowość młodzieży*, „Polska Młodzież”, 1987, nr 3/4, s. 119-129.
- [10] Gołębiowski B.: *Dynamika aspiracji*, PWN, Warszawa 1977.
- [11] Gurycka A.: *Światopogląd młodzieży. Pracownia Testów Psychologicznych*, Warszawa 1991.
- [12] Hilgard E.R.: *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1967.
- [13] Hall C.S., Lindzey G.: *Teorie osobowości*, PWN, Warszawa 1990.
- [14] Hornowski B.: *Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych*, WSiP, Warszawa 1986.
- [15] Hryniewicz J.: *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania karier szkolnych*, WSiP, Warszawa 1979.
- [16] Janowski A.: *Aspiracje młodzieży szkół średnich*, PWN, Warszawa 1977.
- [17] Kita B., Sitarczyk M.: *Postawy rodzicielskie a kryzys w wartościowaniu u młodzieży w wieku dorastania*, „Psychologia Wychowawcza”, 1994/4, s. 330-341.
- [18] Kłoskowska A.: *Wartości, potrzeby i aspiracji kulturalne małej społeczności miejskiej*, „Studia Socjologiczne”, 1970, nr 3.
- [19] Kocowski T., Kofta M., Maruszewski M., Pleszewski Z.: *Wpływ lęku i gniewu na przebieg niektórych procesów psychologicznych*, „Psychologia Wychowawcza”, 1970, nr 2.

- [20] Kosińska L.: *Samoocena a poziom aspiracji zawodowych młodzieży zdrowej i wykazującej wady serca*, Praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski 1978.
- [21] Kowalski S.: *Procesy niwelacyjne aspiracji szkolnych jako wskaźnik postępu demokracji*, *Studia Pedagogiczne*, t. 20, 1970.
- [22] Kowalski W.S.: *Kwestionariusz stosunków między rodzicami a dziećmi A. Roe i M. Siegielmana*. Podręcznik, PTP, Warszawa 1984.
- [23] Kupeczyk J.: *Uwarunkowania aspiracji życiowych młodzieży w starszym wieku szkolnym*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1978.
- [24] Kwieciński Z.: *Drogi szkolne młodzieży a środowisko*, WSiP, Warszawa 1980.
- [25] Lewin K.: *Field Theory in Social Science*, Tavdstock Public, London 1969.
- [26] Lewowicki T.: *Aspiracje dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987.
- [27] Łoś M.: *Motywacyjne i emocjonalne uwarunkowania poziomu aspiracji*, „*Studia Socjologiczne*”, 1972, nr 2.
- [28] Łukasiewicz Ł.: *Aspiracje życiowe młodzieży wiejskiej migrującej w charakterze robotników do przemysłu w wielkim mieście*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1976.
- [29] Łukaszewski W.: *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*, PWN, Warszawa 1974.
- [30] Mahone C.H.: *Fear of failure and unrealistic vocational aspirations* [w:] J. W. Atkinson, N. T. Feather, *A theory of achievement motivation*, J. Wiley, New York-London-Sydney 1966.
- [31] Mariański J.: *W poszukiwaniu sensu życia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1990.
- [32] Mika S.: *Wstęp do psychologii społecznej*, PWN, Warszawa 1972.
- [33] Miller R.: *U progu młodości*, NK, Warszawa 1964.
- [34] Muszyński H.: *Rozwój moralny*, PWN, Warszawa 1987.
- [35] Nakoneczna D.: *Kształcenie wielostronne stymulujące rozwój uzdolnień*, WSiP, Warszawa 1980.
- [36] Namysłowska I.: *Terapia rodzin*, PWN, Warszawa 1997.
- [37] Niebrzydowski L.: *O poznawaniu i ocenie samego siebie*, PWN, Warszawa 1976.
- [38] Niebrzydowski L.: *Rodzaje samooceny uczniów klas V—VIII*, „*Psychologia Wychowawcza*”, 1974, nr 4.
- [39] Orlicka L.: *Osobowość twórcza a warunki jej kształtowania*, „*Studia Pedagogiczne*”, 1974, tom XXX.

- [40] Orlonsky H.: *Infant care and personality*, Psychological Bulletin, 1949/1, s. 1-48.
- [41] Panfil M.: *Adekwatność aspiracji do poziomu inteligencji i osiągnięć szkolnych a cechy osobowości uczniów*, praca magisterska, Warszawa 1982.
- [42] Pieter J.: *Słownik psychologiczny*, Ossolineum, Warszawa 1966.
- [43] Radziewicz-Winnicki A. (red.): *Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku*, ZSPM-Press, Katowice 1992.
- [44] Rembowski J.: *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa 1986.
- [45] Reykowski J.: *Regulacyjne funkcje motywacji*, [w:] *Psychologia ogólna* pod red. T. Tomaszewskiego, PWN, Warszawa 1992.
- [46] Reykowski J.: *Z zagadnień psychologii motywacji*, PZWS, Warszawa 1970.
- [47] Ringel E.: *Nerwica a samozniszczenie*, PWN, Warszawa 1992.
- [48] Rosenhan D. L., Seligman M. E. P.: *Psychopatologia*, PTP, Warszawa 1994.
- [49] Sears P.S.: *Levels of aspiration in academically and unsuccessful children*, „Journal Abnormal Social Psychology”, 1967 nr 93.
- [50] Selye H.: *Stres okiełznany*, PIW, Warszawa 1978.
- [51] *Słownik Pedagogiki Pracy*, PWN, Warszawa 1986.
- [52] Sikorski W.: *Poglądy nyskiej młodzieży na osobiste perspektywy życiowe na tle zmian społeczno-ekonomicznych w Polsce*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego*, nr 33, Opole 1995.
- [53] Sikorski W.: *Interpretacja psychologicznych i pedagogicznych uwarunkowań aspiracji życiowych i edukacyjnych młodzieży szkół nyskich*, Praca doktorska, Uniwersytet Opolski, Opole 1997.
- [54] Skorny Z.: *Zaburzenia w zachowaniu się jako funkcja zawyżonego poziomu aspiracji*, [w:] „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 174, *Prace Psychologiczne II*, Wrocław 1973.
- [55] Skorny Z.: *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Ossolineum, Wrocław 1980.
- [56] Skorny Z.: *Aspiracje*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993, s. 30.
- [57] Skorny Z.: *Poziom aspiracji i jego determinanty*, „Przegląd Psychologiczny”, 1970, nr 20.
- [58] Skorny Z.: *Mechanizm kształtowania się poziomu aspiracji i jego wykorzystanie w praktyce*, „Psychologia Wychowawcza” 1971, nr 4.

- [59] Sokołowska A.: *Rola rodziny w kształtowaniu stosunku młodzieży do jej własnej przyszłości*, „Psychologia Wychowawcza”, 1967, nr 1, s. 16-29.
- [60] Sułek A.: *Wartości życiowe dwóch pokoleń*, [w:] *Ciągłość i zmiana w tradycji kulturowej*, pod red. S. Nowaka, PWN, Warszawa 1989.
- [61] Super D.: *Psychologia zainteresowań*, PWN, Warszawa 1973.
- [62] Super D.: *Determinanty osobowości*, PWN, Warszawa 1987.
- [63] Syrek E.: *Aspiracje życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986.
- [64] Szczepański J.: *Refleksje nad oświatą*, WSiP, Warszawa 1973.
- [65] Szewczuk W. (red.): *Encyklopedia psychologiczna*, FI, Warszawa 1998.
- [66] Szewczuk W.: *Psychologia*, tom II, PWN, Warszawa 1975.
- [67] Szymański M.J.: *Środowiskowe uwarunkowania selekcji szkolnej*, PWN, Warszawa 1973.
- [68] Tomaszewski T.: *Psychologia*, PWN, Warszawa 1975.
- [69] Trawińska M.: *Aspiracje i życzenia zawodowe młodzieży szkół średnich*, [w:] *Młodzież epoki przemian*, pod red. R. Dyoniziaka, PWN, Warszawa 1979.
- [70] Tyszkowa M.: *Problemy psychicznej odporności dzieci i młodzieży*, NK, Warszawa 1972.
- [71] Tyszkowa M.: *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1990.
- [72] Tyszkowa M.: *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości dzieci i młodzieży*, [w:] *Rozwój dziecka w rodzinie i poza nią*, pod red. M. Tyszkowej, Wydawnictwo UAM, Poznań 1985.
- [73] Włodarski Z.: *Uczenie się w zależności od cech indywidualnych człowieka*, [w:] *Psychologia uczenia się*, pod red. Budohoskiej, Z. Włodarskiego, PWN, Warszawa 1977.
- [74] Wiatrowski Z.: *Pedagogika pracy w zarysie*, Wydawnictwo WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980.
- [75] Ziemska M.: *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.
- [76] Zimbardo G.Z., Ruch F.L.: *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1994.

SŁOWNICZEK

Adolescencja, wiek młodzieńczy, okres dojrzewania, faza w rozwoju rozpoczynająca się dojrzewaniem płciowym, a kończąca się osiągnięciem psychologicznej i fizjologicznej dojrzałości.

Alienacja, poczucie wyobcowania lub oddzielenia od innych. Poczucie braku bliskich relacji z innymi.

Ambiwalencja, równoczesne doznawanie przeciwstawnych lub mieszanych uczuć w stosunku do jakiejś osoby, czynności, rzeczy czy idei.

Badanie terenowe, ogólne określenie każdego badania realizowanego w warunkach naturalnych (w terenie).

Desensytyzacja, odwrażliwianie, technika psychoterapii stosowana w celu zmniejszenia lęku wobec jakiegoś obiektu lub sytuacji. Polega na poddawaniu pacjenta w warunkach rozluźnienia (relaksacji) serii zbliżeń do bodźca powodującego lęk, do czasu wygaszenia reakcji lękowej.

Dyferencjał semantyczny, technika służąca ustalaniu znaczenia konotacyjnego poszczególnych słów. Osoba badana ocenia każde słowo za pomocą zestawu dwubiegunowych skal, np. słaby-silny, gorący-zimny itp.

Dystres, negatywny, szkodliwy i niepożądany stres.

Egalitarny, dążący do zrównania ludzi między sobą pod względem praw i warunków życiowych.

Eustres, stres pozytywnie oddziałujący na życie człowieka, wzbudzający w nim dobre samopoczucie fizyczne, psychiczne i społeczne.

Frustracja, zablokowanie dążeń człowieka, spowodowane pojawieniem się przeszkody (wewnętrznej lub zewnętrznej) uniemożliwiającej chwilowo lub na stałe osiągnięcie celu; stan przykrego napięcia emocjonalnego towarzyszący tej sytuacji.

Internalizacja, przyjęcie za własne akceptowanych w danej społeczności norm, wartości, poglądów.

Konflikty motywów, konflikt polegający na jednoczesnym występowaniu w sferze dążeń człowieka dwóch lub więcej wzajemnie wykluczających się (antagonistycznych) motywów.

Latencja, okres braku aktywności, uśpienia, utajenia w obrębie systemu (organizmu).

Ludyczny, odnoszący się do zachowań, które choć wydają się podstawowe, gdyż są powszechne, jednak nie mają oczywistego uzasadnienia biologicznego. Do przejawów zachowań ludycznych zazwyczaj zalicza się: gry intelektualne, humor, ciekawość itp.

Mechanizm obronny, termin stosowany wobec różnego rodzaju trwałych wzorców zachowań, których celem jest obrona świadomości przed treściami wzbudzającymi niepokój. Najczęściej wskazuje się na mechanizmy: wyparcia (represji), tłumienia (supresji), regresji, racjonalizacji i projekcji.

Modelowanie, naśladowanie, kopiowanie, procedura, w trakcie której osoba obserwuje model zachowujący się w określony sposób, a następnie stara się naśladować to zachowanie.

Monografia, praca naukowa prezentująca wszechstronne opracowanie wybranego zagadnienia, na podstawie wyników badań własnych, ogólnokrajowych i międzynarodowych.

Neurastenia, pospolita postać zaburzenia nerwicowego, którego objawy prowadzą się do wzrostu pobudliwości, szybkiego męczenia się, niemożności skupienia uwagi, stałego lęku i niepokoju, braku opanowania itp.

Neurotyczność, ogólnikowe określenie zachowań typowych lub przypominających zachowania występujące w zaburzeniach nerwicowych.

Neustres, stres związany z codziennymi obciążeniami (np. mówienie, odychanie, chodzenie itp.), neutralny i prowadzący do homeostazy.

Orientacja zawodowa, ogół poczynań wychowawczych, które mają na celu takie pokierowanie wszechstronnym rozwojem młodego człowieka, aby sam dojrzał do podejmowania optymalnych decyzji w kierunku swojej dalszej edukacji, swojego zawodu i własnego życia.

Pauperyzacja, stan zubożenia, ubóstwo społeczeństwa.

Permisywność, postawa lub cecha osób mających skłonność do liberalizmu. Osoby takie pozwalają na znaczną swobodę zachowań tym wszystkim, nad którymi mają władzę

Petryfikacja, skostnienie, skamienienie; termin wprowadzony przez R.D. Lainga w celu opisanie reakcji obronnej osoby, która nie czuje się bezpiecznie w sytuacji poważnego zagrożenia psychicznego..

Potrzeba afiliacji, termin wprowadzony przez H. Murraya na określenie potrzeby przebywania z ludźmi, utrzymywania stosunków towarzyskich, zawierania przyjaźni, współdziałania z innymi itp.

Socjalizacja, proces nabywania przez człowieka wiedzy, systemu wartości, biegłości językowej, umiejętności społecznych i społecznej wrażliwości, która pozwala jej zintegrować ze społeczeństwem i zachowywać w nim przystosowawczo.

Temperament, aspekt osobowości, złożony z indywidualnych dyspozycji ludzi do specyficznych wzorców reakcji emocjonalnych, zmian nastroju oraz wysokiego lub niskiego progu wrażliwości.

Zawodowe poradnictwo, udzielanie rad dotyczących wyboru zawodu. Termin używa się szeroko, obejmując nim konkretne testowanie sprawności i uzdolnień, psychologiczną ocenę osobowości, motywacji, celów życiowych itp.